

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Оксана Карліна

Історія західноєвропейського середньовіччя:
методичні матеріали

Луцьк – 2024

Рекомендовано до друку науково-методичною радою університету, протокол № 3 від 22 листопада 2024 р.

Історії західноєвропейського середньовіччя: методичні матеріали.

Методична розробка з нормативного освітнього компонента «Історія західноєвропейського середньовіччя» підготовки бакалаврів спеціальності 014 Середня освіта предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОПП Середня освіта. Історія та громадянська освіта. Луцьк, 2024. 93 с.

Розробник: Карліна Оксана Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії.

Рецензент: Пришляк Володимир Васильович, кандидат історичних наук, доцент Волинського національного університету імені Лесі Українки

Рекомендовано до друку кафедрою всесвітньої історії, протокол № 4 від 24 жовтня 2024 р.

Завідувач кафедри:

докт. іст. наук, проф. Стрільчук Л. В.

Рекомендовано до друку науково-методичною комісією історичного факультету, протокол № 5 від 15 листопада 2024 р.

© Карліна О. М., 2024 р.

Зміст

1. Історія західноєвропейського середньовіччя. Інформаційне наповнення нормативного освітнього компонента та рекомендована література.....	4
2. Історія західноєвропейського середньовіччя. Робоча програма нормативного освітнього компонента:	
§ 1. Предмет, мета і завдання, методи та засоби діагностики успішності навчання.....	13
§ 2. Тематика лекцій.....	14
§ 3. Тематика семінарських занять та методичні рекомендації до них.....	17
3. Питання для підсумкового контролю.....	57
4. Термінологічний словник	64
5. Перелік основних історичних постатей, подій і держав.....	90
6. Хронологічна таблиця.....	91

1. Історія західноєвропейського середньовіччя: Інформаційне наповнення нормативного освітнього компонента та рекомендована література

Вступ: історія Західної Європи у середні віки і сучасність.

Поняття «середні віки». Історичне місце західноєвропейського середньовіччя та цивілізаційні особливості регіону. Історичний парадокс: «відставання» Західної Європи від Сходу в епоху раннього середньовіччя і різке «випередження» наприкінці Середньовіччя. Цивілізаційний підхід до проблеми: взаємовідношення античної і варварської спадщини як фундамент типології середньовічних суспільств. Специфіка синтезу античної і варварської спадщини – основа особливостей історичного шляху Західної Європи. Феодалізм і середньовіччя. Періодизація доби середньовіччя в Західній Європі. Джерела з історії середніх віків V–XV ст.: загальна характеристика.

Криза Римської імперії (III – V ст.)

Перші оборонні війни проти варварів. Реформування армії. Реформи імператора Діоклетіана. Імперія за Константина I Великого. Міланський едикт. Перемога християнства. Перший та другий Вселенські собори. Вторгнення вестготів. Битва на Каталаунських полях. Поділ імперії. Падіння Західної Римської імперії. Св. Августин.

Стародавні германці.

Народи Європи на периферії античного світу. Етнічна карта світу в перші століття нашої ери. Демографія раннього Середньовіччя. Клімат, рослинний і тваринний світи Європи в першому тисячолітті. Кельто-германо-слов'янський регіон. Германці за часів Цезаря і Тацита. Суспільство військової демократії у стародавніх германців. Вірування стародавніх германців. Розселення германських племен у III – IV ст.

Варварські королівства.

Варварське королівство як соціоісторичне утворення перехідного типу. Типи варварських королівств: проблема історичного синтезу суспільних укладів. Роль владних структур в оформленні варварських королівств. Конунги – засновники варварських королівств. Проблема взаємовідносин місцевої та прийшлої еліт як основа політичного діалогу і культурно-історичного синтезу. Соціально-психологічні та політичні механізми християнізації варварського світу. Релігійний поліцентризм. Готські племінні союзи в Причорномор'ї. Вестготи і остготи. Германаріх. Гуни і початок Великого переселення народів.

Просування вестготів на захід. Битва під Адріанополем. Гонорій і Стилихон. Взяття Риму Аларіхом. Оцінка цієї події сучасниками та істориками.

Утворення Свевського королівства. Вторгнення гунів у Галлію. Битва на Каталаунських полях. Вестготське королівство (Тулузьке і Толедське). Вторгнення вандалів та аланів, їх переселення в Іспанію. Утворення Вандальського королівства в Північній Африці. Пограбування вандалами Риму. Бургунди. Перше і друге королівство бургундів. Боротьба з гунами. «Пісня про Нібелунгів». Королівство остготів. Правління Одоакра в Італії. Боротьба між Одоакром і Теодоріхом за Італію. Утворення Остготського королівства. Теодоріх Великий. Римська аристократія на службі в остготського правителя. Завоювання королівства остготів Візантією. Завоювання Італії лангобардами. Політико-правова і релігійна неоднорідність населення Лангобардського королівства. Загострення політичної боротьби у середині VIII ст. Падіння Лангобардського королівства. Сила античної спадщини – слабкість прийшлих конунгів.

Франкська держава Меровінгів.

Розселення франків. Григорій Турський – історик Меровінгів. Перші Меровінги. Хлодвіг I та його політика як приклад діалогу місцевої та прийшлої еліт. Християнізація франків. «Салічна правда». Специфіка франкської громади за Салічною правдою (громада на шляху до раннього успадкування алоду і трансформації у колектив незалежних сусідів). Розширення Франкського королівства та остаточне формування державного управління.

Політична боротьба Меровінгів у VI ст. Послаблення королівської влади в VII ст. Правління майордомів. Бенефіційна реформа майордома Карла Мартелла і формування рицарства. Франція – батьківщина рицарства.

Франкська держава Каролінгів.

Піпін I Короткий – король франків. Карл Великий. Дружини королівських бенефіціаріїв – основа війська. Королівські капітулярії. Італійська, Саксонська, Аварська кампанії. Походи у слов'янські землі. Похід за Піренеї 178 р. Утворення Іспанської марки. Коронування Карла Великого римською імператорською короною. Церква і держава. Структура державного управління. Імунітетне право. Імперія Карла Великого: феодалізація «зверху» і «знизу» як фундамент середньовічного «лібералізму». Велике феодальне помістя. Формування залежного селянства. Прекарні відносини. Комендація. Патронат. Відносини панування і підпорядкування у французькому феодальному селі.

Франкська держава за Людовіка Благочестивого. Верденський договір про поділ імперії та його наслідки. Ієрархія в середовищі феодальної еліти. Французький король – «перший серед рівних».

Північна Європа в V – XI ст. Епоха вікінгів.

Скандинавія в I тис. н.е. Тінги. Бонди. Конунги. Вікінги. Ледунг – морське ополчення. Перші походи вікінгів. Бойові кораблі та озброєння вікінгів. Морські походи вікінгів. Заснування герцогства Нормандія. Норвегія в IX – X ст. Виникнення Норвезького королівства. Данія. Швеція. Останній вікінг Гаральд III. Шведсько-руські і норвезько-руські відносини.

Англія до кінця XI ст.

Римська Британія. Завоювання Британії англами, саксами та ютами Варварські королівства в Англії. Виникнення легенди про короля Артура. Доля бриттів. Християнізація. Вторгнення данських вікінгів. Боротьба з данами. Альфред Великий – об'єднувач і реформатор. Англосаксонське суспільство. Вплив скандинавських традицій на англосаксонське суспільство. Англосаксонські правди. Боротьба з норманами в X ст. Кнут Великий. Спроба створення «Імперії вікінгів». Едуард Сповідник. Нормандське завоювання та його наслідки.

Піренейські землі у VIII – XI ст. Початок Реконкісти.

Мусульманське завоювання. Аль Андалус. Землеволодіння. Особливі соціальні групи. Кордовський емірат. Християнські королівства Астурія, Леон, Кастилія, Наварра. Графство Барселона. Інші християнські держави. Кордовський халіфат. Правління Абд-ер-Рахмана. Розвиток культури за Хакама II. Міста мусульманської Іспанії. Походи ал-Мансура проти християнських держав. Успіхи і невдачі Реконкісти. Завоювання Толедо Альфонсом VI. Вторгнення Альморавідів. Родріго Діас де Бівар (Сід Кампеадор).

Німецькі та італійські землі у IX – першій чверті XI ст.

Східно-Франкське королівство. Згасання династії Каролінгів. Поділ Лотарингії. Генріх I Птахолов – король Німеччини. Боротьба з уграми. Наступ проти заельбських слов'ян. Створення Шлезвільської марки. Оттон I Великий. «Оттонові привілеї» єпископам. Імперська церква. Перемога над уграми. Створення Східної марки. Італія в IX – першій половині X ст. Похід Оттона I до Італії. Прийняття титулу короля Ломбардії. Коронація римської імператорською короною. Створення Священної Римської імперії. Зближення з Візантією. Оттон II. Поразка від арабів. Оттон III. Спроба створення універсальної християнської імперії. Кінець Саксонської династії. Політика Генріха II Святого.

Західноєвропейське суспільство в X ст.

Регіони Європи. Ієрархічне суспільство. Королі та їхні васали: герцоги, маркграфи, ландграфи, пфальцграфи, бургграфи. Лицарство. Розширення соціальної бази лицарства. Церква та її ієрархічна структура. Феодальні порядки та ідеологія. Сільське населення. Міське населення. Демографічна характеристика суспільства. Побут та повсякденне життя.

Франція у другій половині IX – XI ст.

Західно-Франкське королівство. К'ерсійський капітулярій Карла Лисого. Великі феодалні володіння: Фландрія, Нормандія, Бретань, Аквітанія та інші. Перші Капетінги. Союз Франції та Русі. Король Генріх I та Анна Ярославна. Правління Філіпа I. Франція за перших Капетінгів.

Італія в XI – першій половині XI ст.

Особливості італійських земель. Південна Італія. Норманське завоювання південної Італії. Утворення Королівства Обох Сицилій. Центральна Італія. Піза. Флоренція. Північна Італія. Мілан. Венеція та Генуя.

Німеччина в XI ст. Боротьба з папством за інвеституру.

Правління Конрада II. Приєднання Бургундії. Зміцнення королівської влади за Генріха III. Східний вектор його політики. Втручання у церковні справи. Утвердження Генріха IV на королівському троні. Боротьба зі саксонською знаттю. Боротьба за інвеституру з папою римським Григорієм VII. Ідея світової теократії пап. Покаяння в Каносі. Бойові дії між війська Генріха IV і «антикороля» Рудольфа. Коронація імператорською короною в Римі. Дальша боротьба за інвеституру за Генріха V. Вормсський конкордат та його наслідки.

Церква у V – XI ст.

Становлення християнської Церкви. Отці Церкви. Аріани. Несторіани. Монофізити. Четвертий і п'ятий Вселенські собори. Монофеліти. Іконоборство. Розкриття між церквами. Ключійська конгрегація. Релігійність населення.

Середньовічна культура V – XI ст.

Джерела формування середньовічної культури. Культура епохи Каролінгів. Палацова Академія. Алкуїн з Йорка. Ейнгард. Культура епохи Оттонів. Книжкова мініатюра. Оттонівська історіографія. Будівництво соборів і монастирів.

Міста в XII – XV ст.

Еволюція міст на межі XI – XII ст. Зовнішній вигляд. Міст. Чисельність міського населення. Розвиток торгівлі та ремесла. Цехи. Цехові статuti. Цехове управління. Торгові гільдії. Міське право. Боротьба міст за міські права. Повсякденність міського жителя.

Хрестові походи.

Причини та передумови. Близький Схід перед Хрестовими походами. Клермонський собор і похід бідноти. Петро Пустельник і Вальтер Голяк. Похід лицарства. Едеське графство – перша держава хрестоносців. Здобуття Антіохії. Захоплення Єрусалима. Держави хрестоносців. Єрусалимське королівство. Духовно-лицарські ордени. Другий хрестовий похід. Особливості Третього Хрестового походу. Четвертий хрестовий похід та його наслідки. Останні хрестові походи. Наслідки Хрестових походів.

Франція в XII – XV ст.

Ідея зміцнення королівської влади. Комунальний рух. Зміцнення влади за Філіпа II Августа. Створення нового державного апарату. Альбігойські війни. Реформи Людовіка IX Святого. Трансформація суспільства в XI – XIII ст. Занепад натурального господарства в XIII ст. Централізація держави за Філіпа IV Красивого. Конфлікт з папою римським Боніфацієм VIII. Поява Генеральних штатів. Ліквідація ордену тамплієрів. Зміна династії.

Франція в роки Столітньої війни. Поразки від англійців. Епідемія чуми. Повстання у Парижі. Великий березневий ордонанс. Жакерія. Наслідки Столітньої війни. Становлення абсолютної монархії за Людовіка XI.

Англія в XII – XV ст.

Англійське суспільство на початку XII ст. Боротьба за корону між дочкою Генріха I Матильдою і графом Стефаном де Блуа. Генріх II Плантагенет та його реформи. Початок завоювання Ірландії. Успіхи Ричарда Левове Серце. Невдачі Іоанна Безземельного. Велика хартія вольностей. Обмеження королівської влади за Генріха III. Громадянська війна (1263 – 1267 рр.). Виникнення парламенту.

Англія в роки Столітньої війни. Перемоги над Францією. Епідемія чуми. «Робітниче законодавство». Зростання міст. Соціальне розшарування на селі і серед феодалів. Ідеї Джона Вікліфа. Бунт Уота Тайлера. Протистояння Йорків і Ланкастерів. Мирний договір у

Труа. Припинення війни з Францією. Війна Білої і Червоної Троянд. Генріх VII Тюдор і становлення абсолютної монархії.

Столітня війна (1337 – 1453 рр.)

Передумови та приготування до війни. Початок війни. Битва при Слейсі. Битва при Кресі. Англійські лучники. Битва при Пуатьє. Перемир'я в Бретіні. Другий період війни (1369 – 1396 рр.). Арманьяки та бургуньйони. Битва при Азенкурі. Мир у Труа. Англо-бургундський союз. «Диво» Жанни д'Арк. Коронація Карла VII в Реймсі. Версії про походження Жанни д'Арк. Кінцевий період війни.

Німеччина в XII – XV ст.

Німецькі землі в XII – XIII ст. Територіальні князівства. Імперські князі. Внутрішня колонізація. Розвиток міст. Вибори саксонського герцога Лотаря II королем, його конфлікт зі швабським герцогом Фрідріхом Гогенштауфеном. Конрад III Гогенштауфен. Початок боротьба між гібеллінами і гвельфами. Похід саксонського герцога Генріха Лева проти слов'ян-ободритів. Утворення Бранденбурзького маркграфства. Італійські походи Фрідріха I Барбаросси. Ронкальські постанови. Ломбардська ліга. Битва при Леньяно. Мир у Констанці. Завершення другого етапу боротьби за інвеституру.

Генріх VI Гогенштауфен. Боротьба за владу на межі XII – XIII ст.: Філіп Гогенштауфен і Оттон IV Брауншвейський. Очікувальна позиція папи римського Інокентія III. Спроба галицько-волинського князя Романа Мстиславовича втрутитися в боротьбу. Імператор Фрідріх II Гогенштауфен, його політика на Сицилії, Італії та Німеччині. «Велике міжкоролів'я». Перший прихід до влади Габсбургів.

Союзи німецьких міст. Ганза. Рейнський союз. Швабський союз. Вільні міста і Ганза – носії відцентрових тенденцій. Тевтонський Орден у XIII – XV ст. Його війни з Польським королівством. Виникнення Швейцарського союзу. Династія Люксембургів. Карл IV Люксембург. «Золота булла» 1356 р. як соціокультурний символ німецького партикуляризму. Відмінність німецького партикуляризму від італійського.

Сигізмунд Люксембург. Утвердження Габсбургів. Зміни у німецькій суспільній ієрархії. Ландтаги. Еволюція феодалної вотчини. Фуггери – німецькі підприємці.

Італія в XII – XV ст.

Особливості внутрішнього розвитку. Сільська економіка. Майнова диференціація на селі. Нобілі та пополани в містах. Комуна Флоренції. Цехи та їх особливості. Торгівля. Роль папства, Імперії та міст у формуванні італійського політичного і соціокультурного партикуляризму.

Королівство обох Сицилій. Утвердження Карла Анжуйського на Сицилії. «Сицилійська вечірня» (1282 р.). Приєднання Сицилії до Арагону.

Неаполітанське королівство. Утвердження Анжуйської династії на півдні Італії. Зближення з Угорщиною. Приєднання до Арагону.

Папська область. Князівство Феррара. Влада роду Малатеста у Ріміні.

Флоренція: економічний розвиток та організація влади. Встановлення пріорату. Повстання пополанів. Бунт «чомпі». Утвердження роду Медичів. Специфіка ранньоабсолютистських форм об'єднання Італії. Феномен тиранії Медичі як італійський варіант об'єднання у вузькому масштабі. Савонарола. Мілан: економічний розвиток. Правління роду Вісконті. Поява Міланського герцогства. Середземномор'я – колыска буржуазного ладу.

Генуя. Торгові привілеї, отримані від Візантії. Війни з Венецією. Боротьба грандів з пополанами. Венеція: особливості економічного і політичного розвитку.

Піренейські держави у XII – XV ст.

Мусульманська Андалусія в XII ст. Утвердження Альмохадів. Фанатизм берберських правителів. Християнські держави: Наварра, Леон та Астурія і Кастилія. Консехо і бегетрії. Виникнення кортесів. Особливості формування державності в Іспанії. Реконкіста в zenіті: причини формування єдиного християнського фронту про воїнів півмісяця. Ідальго і кабальєро.

Королівство Арагон. Правління Хайме I Завойовника. Королівство Кастилія. Піднесення за короля Альфонсо VIII. Економічний розвиток. Португалія. Гранадський емірат (1238 – 1492). Об'єднання Іспанії. Фердинанд та Ізабелла: політика «католицьких королів». Інквізиція. Томас Торквемада. Духовно-лицарські ордени.

Скандинавські країни в XII – XV ст.

Скандинавський світ: труднощі та «успіхи» розмежування. Соціально-економічний розвиток у XII – XIII ст. Норвегія: міжусобна боротьба. Біркебейнери і баглери. Король Магнус VI. Швеція. Завоювання Фінляндії. Енгельрект Енгельректссон – прообраз національного героя Швеції. Данія. Зміцнення королівської влади. Данія проти Ганзи: в пошуках економічної та етнополітичної незалежності. Штральзундський мир. Кальмарська унія. Скандинавія – феодальна периферія західноєвропейського світу.

Церква в XI – XV ст.

Протиріччя між східною і західною частинами Церкви. Розкол 1054 р. Реформи папи римського Григорія VII. Реалізація клонійської реформи. Боротьба з ересями. Катари, вальденси. Жебракуючі чернечі ордени: домініканці і францисканці. Інквізиційні трибунали. Папа римський Інокентій III. Боротьба за зверхність папської влади проти династії Гогенштауфенів. Зміни в релігійному світогляді європейців. Ріст індивідуалізму і соціально-психологічна напруга в західноєвропейському соціумі. Поява нових релігійних образів і орієнтацій поведінки: трансформація образу Бога, оформлення культу Богоматері, поява образу чистилища, обов'язковість сповіді. Двокий характер релігійних образів. Зміна образу святого: від святого воїна раннього середньовіччя до святого мирянина. Папа римський Боніфатій VIII та його конфлікт з Францією. «Авіньйонський полон» пап. «Велика схизма» та її наслідки. Соборний рух. Констанцький собор. Флорентійська унія. Розвиток теології. Тома Аквінський.

Середньовічна культура XII – XV ст.

Освіта і наука. Виникнення університетів. Вироблення раціонального інструментарію мислення. Абельяр: пошуки інтелектуальної свободи в схоластичному універсумі. Винайдення книгодрукування. Література. Лицарські романи. Кретьєн де Труа. Вольфрам фон Ешенбах. Лицарська поезія. Франсуа Війон. Поезія скальдів. Сноррі Стурлусон. Феномен вагантів та його соціокультурна вкоріненість у західноєвропейському міському суспільстві. Стереоскопічність світобачення міської інтелектуальної еліти: Джеффри Чосер (стиль життя і стиль мислення). «Роман про Лиса». Данте Аліг'єрі. Франческо Петрарка. Джованні Боккаччо. Музика і театр.

Романське мистецтво. Романська архітектура і скульптура. Готична архітектура і скульптура. Книжкова мініатюра. Італія – батьківщина Відродження. Проторенесанс в Італії. Ранній ренесанс. Живопис Нідерландів XV ст.

Історія західноєвропейського середньовіччя в шкільному курсі історії

Перші ранньосередньовічні держави. Держава франків. Середньовічне суспільство. Міста. Організація християнської церкви. Походи вікінгів. Хрестові походи. Франське та Англійське королівства. Священна Римська імперія. Реконкіста. Середньовічна культура. Школи Університети. Повсякденне життя.

Рекомендована література

Підручники, посібники, хрестоматії, практикуми

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: у 2-х т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 1. Раннє Середньовіччя. 496 с.; Чернівці: Наші книги, 2011. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя. 616 с.

Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії середніх віків. навч. посіб. Чернівці: Наші книги, 2016. 424 с.

Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн; 2-е вид.: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2008. 730 с.

- Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum: середні віки*. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів; за ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. 511 с.
- Глиняний В.П. *Історія держави і права зарубіжних країн*; 5-е вид., Київ: Істина, 2005. 768 с.
- Господаренко О. В., Кузовков В. В. *Історія Візантії*. Хрестоматія: навч.-метод. посіб. Миколаїв: Ліон, 2014. 370 с.
- Давиденко Г. Й., Акуленко В. Л. *Історія зарубіжної літератури середніх віків і доби Відродження*. Київ: ЦУЛ, 2007. 248 с.
- Історія держави і права зарубіжних країн: підручник*; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2020. 618 с.
- Історія західноєвропейського середньовіччя*. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь. Київ: Либідь, 2005. 654 с.
- Історія середніх віків: навч. посіб. для студентів*; за заг. ред. Г. М. Надтоки. Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2018. 797 с.
- Історія середніх віків. Практикум. Ч. 1: навч. посібник*; уклад.: Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Умань: Візаві, 2013. 545 с.
- Історія середніх віків. Практикум. Ч. 2: навч. посібник*; уклад.: Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І., Салата О. О. Київ: КНТ, 2017. 623 с.
- Керецман Н. П. *Середньовічна церква і папство XIV – XV ст.: навч. посібник*. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. 168 с.
- Крижанівська О. О., Крижанівський О. П. *Історія Середніх віків. Вступ до історії Європейського Середньовіччя. Курс лекцій: навч. посіб.; 2-е вид.* Київ: Либідь, 2004. 366 с.
- Література західноєвропейського середньовіччя*; під ред. Н. О. Висоцької. Вінниця: Нова книга, 2003. 464 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Vysotska_Nataliia/Literatura_zakhidnoievropeiskoho_serednovichchia.pdf
- Ліхтей І. М. *Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять*. Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua>
- Луговий О. М. *Поліптик абата Ірмініона: практикум до спеціального курсу «Етнодемографічна історія Європи в середні віки»*. Одеса: Одес. Нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 388 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c137ce9-970e-4b0b-8906-16487d4408a90/content>
- Попенко Я. В., Гапотій В. Д., Куйбіда Є. О. *Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя)*. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 603 с.
- Семко Я. С. *Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія*. Одеса: Фенікс, 2021. 230 с.
- Федорак Н. *Ключові тексти середніх віків і Відродження (Західна Європа): Навч.-метод. посібник*. Львів: УКУ, 2021. 300 с.

Загальні праці

- Блок М. *Феодалне суспільство*; пер. з фр. Київ: Всесвіт, 2001. 528 с. URL: itorpys.org.ua/bloch./blo.htm
- Войтович Л. [та ін.]. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики*; за ред. С. Б. Сорочана, Л. В. Войтовича. Львів: Априорі, 2011. 880 с.
- Войтович Л., Овсінський Ю. *Історія війн і військового мистецтва: у трьох томах. Т. Від початків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.)*. Харків: Фоліо, 2017. 896 с.
- Головащенко С. *Історія християнства: Курс лекцій*. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
- Дейвис Н. *Європа: Історія*; пер. з англ.; 9-е вид. Київ: Основи. 2020. 1463 с.
- Джеджора О. *Історія Європейської Цивілізації*. Львів: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч.

1: До кінця XVIII ст. 447 с.

Джеджора О. Нариси з історії європейської цивілізації. Львів: Вид-во УКУ, 2024. Кн.1: Від витоків до високого середньовіччя. 328 с.

Зайбт. Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. 512 с.

Ісіченко І. Загальна церковна історія: курс лекцій. Харків: Акта. 2001. 608 с.

Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів; 2-ге вид; навч. пос. Київ: Центр учбової літ-ри, 2008.

Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 320 с.

Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя; пер. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2007. 752 с.

Острогорський Г. Історія Візантії; пер. з нім. А. Онишка. Львів: Літопис, 2002. 608 с.

Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Харків: Фоліо, 2018. 704 с.

Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Харків: Фоліо, 2018. 768 с.

Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.

Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Харків: Фоліо: Фоліо, 2020. 704 с.

Франкопан П. Великі шовкові шляхи. Нова історія світу; пер. з англ. і наук. ред. О. Петюха. Київ: Лабораторія. 2024. 624 с.

Джерела

Абеляр П'єр. Історія моїх страждань. Утішне послання до друга. Листування Абеляра й Елоїзи. Ісповідь віри Елоїзи. Львів: Піраміда, 2004. 136 с.

Августин Св. Сповідь; пер. з латини. Харків: Фоліо, 2012. 346 с.

Англійські фабліо XIII століття: Оповідання у віршах; пер. із середньоангл. Київ: Український письменник, 2013. 127 с.

Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон; пер. з латин. Мови; вступна стаття коментарі А. Баумейстера. Львів: УКУ, 2012. LXVI+372 с.

Бедьє Ж. Роман про Трістана та Ізольду; пер. М. Рильського. Київ: Молодь, 1972. 188 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bedie_Zhozef/Roman_pro_Tristana_ta_Izoldu/

Боецій. Розрада від філософії; пер. з лат. Львів: Априорі. 2019. 208 с.

Війон Ф. Великий Тестамент та інші поезії; пер. з фр. та передмова Л. Первомайського. Київ: Дніпро, 1973. 186 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Francois_Villon/Velykyi_Testament_ta_inshi_poezii_zbirka/

Героїчний епос. Пісня про мого Сіда. Пісня про Роланда. Епічні поеми. Львів: Червона калина. 2002. 276 с.

Данте. Божественна комедія. Харків: Фоліо, 2001. 608 с. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/dante_divina_comedia_ua.htm

Данте Аліг'єрі. Божественна комедія. Чистилище. Київ: Астролябія. 2017. 320 с.

Данте Аліг'єрі. Божественна комедія. Рай. Київ: Астролябія. 2019. 368 с.

Данте Аліг'єрі. Божественна комедія. Пекло. Київ: Астролябія. 2019. 352 с.

Духовна спадщина Святих Отців. Т. 1. Св. Антоній Великий (251 – 356). Львів: Місіонер, 1997. 200с.

Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум; упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 944 с.

Макіавеллі Нікколо. Історія Флоренції. Харків: Фоліо, 2021. 480 с.

Пісня про Роланда. Давньофранцузький епос; пер. з франц. В. Пашенко, Н. Пашенко. Київ: Либідь, 2003. 192 с.

- Поезія вагантів; пер. М. Борецького та А. Содомори. Львів: Світ, 2007. 264 с.
- Роман про Трістана та Ізольду; пер. з фр. М. Рильського; 3-є вид.. Київ: Молодь, 1972. 188 с.
- Святий Григорій Великий. Діалоги. Життя та подвиги св. Бенедикта. Львів: Місіонер, 2019. 120 с.
- Цезар Гай Юлій. Нотатки про війну з галлами: з додатком Авла Гірція; пер. з латини В. Литвинов. Львів: Апріорі, 2021. 248 с.
- Чосер Д. Кентерберійські оповіді; пер. з англ. Львів: Астролябія, 2019. Ч. I, 528 с. Львів: Астролябія, 2021. Ч. II. 544 с.

Монографії та збірники статей

- Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: УКУ, 2002. 412 с.
- Бондарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці: Прут, 2012. 895 с.
- Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Київ: Основи, 1995. Т. I. Структура повсякденності: можливе і неможливе. 543 с. . Київ: Основи, 1997. Т. II. Ігри обміну. 585 с. . Київ: Основи, 1998. Т. III. Час світу. 631 с.
- Гілл Дж. Флорентійський собор; пер. з англ. Львів: УКУ, 2016. 442 с.
- Гофманн Й. Історія ранньої церкви: найважливіші аспекти; пер. з нім. О. Конкевича; за ред. О. Петринка, А. Михайленка. Львів: Вид-во УКУ, 2019. 244 с.
- Делюмо Ж. У пошуках раю; пер. з фр. Київ: Юніверс, 2013. 264 с.
- Демчук С. Доба постів і карнавалі: Як жили, пили і кохалися у середньовіччі. Київ: Віхола, 2023 336 с.
- Джонс Д. Тамплієри. Народження та загибель ордену; пер. з англ. Харків: Віват, 2022. 544 с.
- Дюбі Ж. Доба соборів. Мистецтво і суспільство 980 – 1420 років. Київ: Юніверс. 2003. 320 с.
- Жданович О. Аріанство в епоху Константина Великого. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2009. 222 с.
- Забзалюк Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір: монографія. Львів: Сполом, 2020. 428 с.
- Ісіченко І. Монашество давнього Єгипту. 2 -ге вид. Харків: Акта, 2004. 214 с.
- Ле Гофф Ж. Середньовічна уява. Есеї; пер. з фр. Львів: Літопис. 2007. 350 с.
- Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія; пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1994. 492 с.
- Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: курс лекцій; пер. з польської І. Тризни, М. Левади. Київ: Софія-А, 2009. 400 с.
- Подальок Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. Київ: Темпора, 2009. 360 с.
- Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. Т. 1: Римські єпископи (папи) від перших століть християнства до розділення Східної і Західної церков у 1054 році. 390 с.
- Охріменко О. Повсякденне життя міст Англії в XI – XIII століття. Київ: Пенмен, 2019. 208 с.
- Шмітт Ж.-К. Сенс жесту на середньовічному Заході; пер. з фр. Н. Колибіна. Харків: Око, 2002. 640 с.
- A Companion to Gregory of Tours. Ed by A. C. Murray. Leiden, Boston: Brill, 2016. URL: file:///D:/Downloads/The_Early_Medieval_Editions_of_Gregory_o.pdf
- Alamichel M.-F. Magna Carta in Chronicles of Medieval Britain. Magna Carta. Dec, 2015, Amiens, France, <https://www.u-picardie.fr/espace/videos/conferences/magna-carta-433897.kjsp>
URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/47333928.pdf>

- Apellaniz F. Venetian Trading Networks in the Medieval Mediterranean. *Journal of Interdisciplinary History*. 2013. V. XLIV:2. P. 157 – 179. URL: [file:///D:/Downloads/Venetian Trading Networks in the Medieval Mediterr.pdf](file:///D:/Downloads/Venetian%20Trading%20Networks%20in%20the%20Medieval%20Mediterr.pdf)
- Barbero A. Charlemagne: Father of a Continent; translated by Allan Cameron. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2004. 426 pp.
- Barlow F. The feudal kingdom of England, 1042 -1216. 5th ed. London, New York: Routledge, 1999. P. 275 – 309. URL: [https://www.google.com.ua/books/edition/The feudal kingdom of England/](https://www.google.com.ua/books/edition/The%20feudal%20kingdom%20of%20England/)
- Bolton J. I. the English Economy in the Early Thirteenth Century. *King John: New Interpretations*; ed. by S. D. Church. Woodbridge: Boydell & Brewer, 1999. P. 27 – 40. URL: <https://books.google.com.ua/books?id>
- Chevedden P. Pope Urban II and the Ideology of the Crusades. *Crusader World*, ed. Adrian Boas. London: Routledge, 2015. P. 7 – 53. URL: <https://www.academia.edu/33029235>
- Davis J. R. Charlemagne's Practice of Empire. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 548 pp.
- Frankopan P. The First Crusade: The Call from the East. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2012, XXIV, 264 pp.
- Harris J. Byzantium and the Crusades. 2nd ed. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2014. 273 pp. URL: <https://books.google.com.ua/about>
- Jacoby D. Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages. *Rapporti Mediteranei, Pratiche Documentarie, Presenze Veneziane: le Reti Economiche Culturali (XIV – XVI secolo) a cura di G. Ortali e A. Sopracasa*. Venezia: Estratto, 2017. P. 3 – 50. URL: <https://www.academia.edu/33883482/>
- John, King of England. URL: [https://monarchy-of-britain.fandom.com/wiki/John King of England](https://monarchy-of-britain.fandom.com/wiki/John_King_of_England)
- Laiou A. E. Monopoly and Privileged Free Trade in the Eastern Mediterranean (8th – 14th). *Chemins d'outre-mer. Etudes d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à M. Balard, D. Coiulon, C. Otten-Froux, P. Pages et D. Valerian*. Paris : Editions de la Sorbonne, 2004. P. 511 – 525. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/3971>
- Latowsky A. A. Emperor of the World: Charlemagne and the Construction of Imperial Authority, 800 – 1229. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2013. 290 pp.
- Madden T. F. Enrico Dandolo and the Rise of Venice. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003. 298 pp. URL: <https://archive.org/details/enricodandaloris00madd/mode/2up>
- Medieval Trade in the Mediterranean World: illustrative Documents; Translated with Introductions and Notes by Irving W. Raymond. New York: Columbia University Press, 2001. 496 pp.
- URL: [https://books.google.com.ua/books/about/Medieval Trade in the Mediterranean World.html?id=ilbcf0yrG7cC&redir_ets=y](https://books.google.com.ua/books/about/Medieval%20Trade%20in%20the%20Mediterranean%20World.html?id=ilbcf0yrG7cC&redir_ets=y)
- Naidos M. Perceptions of the Past in Merovingian Historiography, The case of Gregory of Tours' *Historia Francorum*. 2016.
- URL: <https://www.academia.edu/25728617/>
- Pestano D. R. Clovis, King of the Franks – Towards a New Chronology. 2015. URL: <https://www.academia.edu/2755930/>
- Pounds N. The medieval city. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 2005. P. 99 – 118.
- URL: [https://www.castellscatalans.cat/documents/The medieval city.pdf](https://www.castellscatalans.cat/documents/The%20medieval%20city.pdf)
- Queller D. E., Madden T. F. The fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997. 368 pp. URL: <https://books.google.com> ; https://archive.org/details/fourthcrusadecon0000quel_m5r1
- Renard G. Guilds in the Middle Ages; translated by Dorothy Terry and edited with an introduction by G. D. H. Cole. Kitchener: Batoche Books, 2000. 119 pp. URL:

<https://historyofeconomicthought.monaster.renard/guilds.pdf>

Riley-Smith J. The First Crusade and the idea of crusading. London, New York: Continuum, 2003. 227 pp. URL: <https://www.academia.edu/34963404> Riche P. The Carolingians. A Family who forged Europe; translated by Michael Idomir Allen. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1993. 424 pp.

Soly H. The Political Economy of European Craft Guilds: Power Relations and Economic Strategies of Merchants and Master Artisans in the Medieval and Early Modern Textile Industries. International Review of Social History. 2008. Vol. 53. Pp. 45 – 71. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/>

The First Crusade. The Chronicle of Fulcher of Chartres and other source materials; ed. E. Peters; 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. 320 pp. URL: <https://books.google.com.ua>

The Liberties of the Church and the City of London in the Magna Carta. URL: <https://cdn-legacy.iclrs.oeg/conten/events/105/2080.pdf>

The Oxford History of the Crusades, ed. Jonathan Riley-Smith. Oxford: University Press, 1999. 457 pp. URL: <https://www.academia.edu/12119570>

Treadgold W. A History of the Byzantine State of Society. Stanford, California: Stanford University Press, 1997. P. 371 – 416. URL: <https://books.google.com.ua/>

Verhulst A. The Carolingian Economy. Cambridge: University Press, 2002. 156 pp. URL: <https://assets.cambridge.org/97805218/08699/sample/9780521808699ws.pdf>

Wurbs-Mrozewicz J. The Hanse in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction. URL: file:///D:/Downloads/The_Hanse_in_Medieval_and_Early_Modern-Europe_An1-1.pdf

2. Історія західноєвропейського середньовіччя.

Робоча програма нормативного освітнього компонента

2.1. Предмет, мета і завдання, методи та засоби діагностики успішності навчання

Програма нормативного освітнього компонента «Історія західноєвропейського середньовіччя» складена відповідно до підготовки бакалаврів освітньо-професійної програми Середня освіта. Історія та громадянська освіта.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є важливі соціально-економічні, політичні та культурні процеси в розвитку окремих регіонів і країн Західної Європи в добу Середньовіччя на підставі матеріалу, необхідного для підготовки професійного вчителя-історика.

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістових модулів**:

1. Західна Європа в епоху раннього середньовіччя (V – XI ст.).
2. Феодалний світ Західної Європи в XII – XIII ст. Трансформаційні процеси західноєвропейського суспільства в XIV – XV ст.

Мета та завдання освітнього компонента:

Мета: формування у майбутніх спеціалістів знань, умінь та навиків з історії західноєвропейського середньовіччя.

Завдання: відобразити важливі процеси та закономірності розвитку середньовічного суспільства, окремих регіонів і країн Західної Європи на підставі матеріалу, необхідного для підготовки професійного вчителя історії.

Вимоги до знань і умінь здобувачів освіти:

Знати:

- періодизацію історії середніх віків країн Західної Європи та дати основних подій;

- розвиток матеріального виробництва у середньовічному суспільстві;
- соціальну структуру феодального суспільства та її еволюцію;
- розвиток форм державного і місцевого управління в середньовічній Західній Європі;
- культуру західноєвропейського середньовіччя;
- характерні риси світогляду середньовічної людини та її повсякденного життя;
- роль Християнської Церкви у розвитку західноєвропейської середньовічної цивілізації;
- біографічні відомості визначних історичних осіб західноєвропейського Середньовіччя;
- специфіку розвитку окремих західноєвропейських регіонів у середні віки;
- важливі середньовічні західноєвропейські історичні джерела;

Студент повинен уміти:

- аналізувати зміст історичних джерел епохи західноєвропейського Середньовіччя та робити відповідні висновки;
- оцінювати факти середньовічної історії та оперувати ними;
- виділяти причини і наслідки історичних подій епохи Середньовіччя;
- прослідкувати логіку розвитку тієї чи іншої події;
- порівнювати історичні події та явища;
- виявляти тенденційність в інтерпретації подій та процесів в історичних джерелах та літературі;
- аргументувати власну думку з дискусійних питань історії західноєвропейського середньовіччя;
- логічно викладати історичний матеріал з використанням історичних термінів і понять;
- працювати з історичною картою.

Форма підсумкового контролю успішності навчання – іспит.

Методи та засоби діагностики успішності навчання.

Методи усного, письмового контролю та самоконтролю.

Словесні (проблемна лекція, розповідь-пояснення, бесіда), наочні (ілюстрація, демонстрація) та практичні (семінарські заняття, есе тощо) методи.

Методи інтерактивного навчання – дискусії, вікторини, навчально-ділові ігри.

Пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові методи.

Позааудиторна робота.

2.2. Тематика лекцій

Змістовий модуль 1. Західна Європа в епоху Раннього середньовіччя (V – XI ст.).

Лекція 1. Вступ: історія Західної Європи у середні віки і сучасність.

1. Історичне місце західноєвропейського середньовіччя.
2. Феодалізм і середньовіччя.
3. Періодизація доби Середньовіччя в Західній Європі.
4. Джерела з історії середніх віків V–XV ст.: загальна характеристика.

Лекція 2. Криза Римської імперії (III – V ст.)

1. Реформування армії. Реформи імператора Діоклетіана.
2. Перемога християнства.
3. Вторгнення вестготів. Поділ імперії.

4. Падіння Західної Римської імперії. Св. Августин.

Лекція 3 – 4. Варварські королівства.

1. Утворення Свевського королівства. Вторгнення гунів у Галлію.
2. Вестготське королівство (Тулузьке і Толедське).
3. Утворення Вандальського королівства в Північній Африці.
4. Перше і друге королівство бургундів.
5. Правління Одоакра в Італії. Утворення Остготського королівства. Теодоріх Великий.
6. Лангобардське королівство. Сила античної спадщини – слабкість прийшлих конунгів.

Лекція 5. Північна Європа в V – XI ст. Епоха вікінгів.

1. Скандинавія в I тис. н.е. Тінги. Бонди. Конунги.
2. Вікінги. Морські походи вікінгів.
3. Виникнення Норвезького, Данського і Шведського королівств.
4. Скандинавія і Русь в IX – XI ст.

Лекція 6. Англія до кінця XI ст.

1. Римська Британія. Завоювання Британії англами, саксами та ютами
2. Вторгнення данських вікінгів. Боротьба з данами. Альфред Великий – об'єднувач і реформатор.
3. Англосаксонське суспільство. Боротьба з норманами в X ст. Кнут Великий.
4. Едуард Сповідник. Нормандське завоювання та його наслідки.

Лекція 7. Піренейські землі у VIII – XI ст. Початок Реконквісти.

1. Мусульманське завоювання. Кордовський емірат.
2. Кордовський халіфат. Правління Абд-ер-Рахмана.
3. Успіхи і невдачі Реконквісти. Сід Кампеадор.

Лекція 8. Німецькі та італійські землі у IX – першій чверті XI ст.

1. Східно-Франкське королівство. Утворення Німецького королівства.
2. Оттон I Великий. Коронація римської імператорською короною.
3. Спроба створення універсальної християнської імперії за Оттона II та Оттона III.
4. Політика Генріха II Святого.

Лекція 9. Франція у другій половині IX – XI ст.

1. Західно-Франкське королівство. Великі феодалні володіння.
2. Перші Капетінги. Союз Франції та Русі.
3. Франція за перших Капетінгів.

Лекція 10. Італія в XI – першій половині XI ст.

1. Південна Італія. Норманське завоювання південної Італії.
2. Центральна Італія. Піза. Флоренція.
3. Північна Італія. Мілан. Венеція та Генуя.

Лекція 11. Німеччина в XI ст. Боротьба з папством за інвеституру.

1. Зміцнення королівської влади за Генріха III.
2. Утвердження Генріха IV на королівському троні.
3. Боротьба за інвеституру між Генріхом IV і папою римським Григорієм VII.
4. Дальша боротьба за інвеституру за Генріха V. Вормський конкордат та його наслідки.

Змістовий модуль II. Феодальний світ Західної Європи в XII – XIII ст. Трансформаційні процеси західноєвропейського суспільства в XIV – XV ст.

Лекція 1. Франція в XII – на початку XIV ст.

1. Зміцнення королівської влади за Філіпа II Августа. Альбігойські війни.
2. Реформи Людовіка IX Святого. Трансформація суспільства в XI – XIII ст.
3. Централізація держави за Філіпа IV Красивого. Поява Генеральних штатів.

Лекція 2. Англія в XII – на початку XIV ст.

1. Боротьба за корону та прихід до влади Генріха II Плантагенета, його реформи.
2. Успіхи і невдачі Ричарда Левове Серце та Іоанна Безземельного.
3. Обмеження королівської влади за Генріха II. Виникнення парламенту.

Лекція 3. Столітня війна (1137 – 1453 рр.)

1. Передумови та приготування до війни. Перший період війни.
2. Другий період війни. Арманьяки та бургуньйони.
3. Битва при Азенкурі. Мир у Труа. Англо-бургундський союз.
4. «Диво» Жанни д'Арк. Коронація Карла VII в Реймсі. Кінцевий період війни.

Лекція 4. Франція та Англія в роки Столітньої війни і у другій половині XV ст.

1. Поразки французів. Епідемія чуми. Повстання у Парижі. Наслідки Столітньої війни.
2. Становлення абсолютної монархії за Людовіка XI.
3. «Робітниче законодавство». Протистоянні Йорків і Ланкастерів. Припинення війни з Францією.
4. Війна Білої і Червоної Троянд. Генріх VII Тюдор і становлення абсолютної монархії.

Лекція 5. Німеччина в XII – XV ст.

1. Німецькі землі в XII – XIII ст. Початок боротьба між гібеллінами і гвельфами.
2. Італійські походи Фрідріха I Барбаросси.
3. Боротьба за владу на межі XII – XIII ст.
4. Імператор Фрідріх II Гогенштауфен, його політика на Сицилії, Італії та Німеччині. Перший прихід до влади Габсбургів.

Лекція 6. Німеччина в XIV – XV ст.

1. Союзи німецьких міст.
2. Тевтонський Орден у XIII – XV ст. Виникнення Швейцарського союзу.
3. Карл IV Люксембург. «Золота булла» 1356 р. як соціокультурний символ німецького партикуляризму.
4. Утвердження Габсбургів. Ландтаги. Еволюція феодальної вотчини..

Лекція 7. Італія в XII – XV ст.

1. Особливості внутрішнього розвитку.
2. Утвердження Карла Анжуйського на Сицилії. Приєднання Сицилії до Арагону.
3. Неаполітанське королівство. Приєднання до Арагону.
4. Папська область. Князівство Феррара. Влада роду Малатеста у Ріміні.

Лекція 8. Флоренція, Мілан, Генуя та Венеція в XIV – XV ст.

1. Флоренція: економічний розвиток та організація влади. Утвердження роду Медичі.
2. Мілан: економічний розвиток. Правління роду Вісконті.
3. Генуя. Війни з Венецією. Боротьба грандів з пополанами.
4. Венеція: особливості економічного і політичного розвитку.

Лекція 9. Піренейські держави у XII – XV ст.

1. Мусульманська Андалусія в XII – XIII ст.
2. Християнські держави: Наварра, Леон та Астурія і Кастилія.
3. Королівство Арагон. Королівство Кастилія. Португалія.
4. Гранадський емірат (1238 – 1492). Об'єднання Іспанії. Інквізиція.

Лекція 10. Скандинавські країни в XII – XV ст.

1. Скандинавський світ: соціально-економічний розвиток у XII – XIII ст.
2. Норвегія: міжусобна боротьба. Король Магнус VI.
3. Швеція. Завоювання Фінляндії.
4. Данія: в пошуках економічної та етнополітичної незалежності. Кальмарська унія.

Лекція 11. Історія західноєвропейського середньовіччя в шкільному курсі історії

1. Основні теми Раннього середньовіччя.
2. Проблематика класичного Середньовіччя.
3. Культура, Церква та повсякденне життя в середньовічному суспільстві.

2.3. Тематика семінарських занять та методичні рекомендації до них **Змістовий модуль 1.**

Семінарське заняття 1. Стародавні германці (за творами Юлія Гая Цезаря та Публія Корнелія Тацита)

1. Характеристика джерел.
2. Господарські заняття.
3. Землекористування і землеволодіння.
4. Соціальна організація. Система управління.

Теми для повідомлень:

- Військова справа у стародавніх германців.
- Релігійні вірування стародавніх германців.
- Жінки у давньогерманському суспільстві.

Джерела

Тацит Публій Корнелій. Про походження і місце проживання германців. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*; упор. М. О. Рудь. Київ: Либідь, 2005. С. 15–36.

Тацит Публій Корнелій. Германія. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 13 – 25.

Цезар Гай Юлій. Записки про Галльську війну. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*; упор. М. О. Рудь. Київ: Либідь, 2005. С. 9–15.

Цезар Гай Юлій. Записки про Галльську війну. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 10 – 12.

Цезар Гай Юлій. Нотатки про війну з галлами: з додатком Авла Гірція; пер. з латини В. Литвинов. Львів: Апріорі, 2021. 248 с.

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2009. Т.1.: Раннє Середньовіччя: курс лекцій. С. 46 – 62.

Мончинська М. Велике переселення народів. Історія неспокоїної епохи IV та V століть: курс лекцій; пер. з польської І. Тризни, М. Левади. Київ: Софія-А, 2009. 400 с.

Джеджора О. Історія Європейської Цивілізації. Львів: Львівська Богословська Академія, Інститут історичних досліджень Львівського держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. Ч. 1: До кінця XVIII ст. 447 с.

Джеджора О. Нариси з історії європейської цивілізації. Львів: Вид-во УКУ, 2024. Кн.1: Від витоків до високого середньовіччя. 328 с.

Каванья А. Германські народи. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 59 – 63.

Овсінський Ю. Стародавні германці. Нашестя гунів. *Medium aevum: Середні віки.* За ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 35 – 42.

Сюсько К. М. Вихід германців на політичну арену Європи. *Carpatika-Karpatika.* Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. Вип. 34: *Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу.* С. 112-131.

Холонюк Т. Історичний розвиток германських племен в I – II ст. н.е. та їх взаємини. *Carpatika-Karpatika.* Ужгород, 2001. Вип. 13: *Давня історія України і суміжних регіонів.* С. 176-183.

Методичні рекомендації

Основна мета заняття – проаналізувати та порівняти відомості про стародавніх германців, які містяться в творах Юлія Цезаря та Публія Корнелія Тацита, що дає всебічну характеристику суспільного розвитку германських племен напередодні їхнього переселення на територію Західної Римської імперії.

Даючи загальну характеристику джерел «Нотаток про війну з галлами» Юлія Гая Цезаря і «Про походження германців і місцезнаходження Германії» («Германія») Публія Корнелія Тацита, слід з'ясувати, з якою метою Цезар і Тацит писали про германців, звідки вони черпали свідчення про них і як міг відобразитися їхній світогляд на сприйняття життя германців. Також треба визначити, які відомості містять ці описи і наскільки вони достовірні. Звернути увагу на етимологія поняття «германці».

Розглядаючи господарські заняття, важливо з'ясувати умови, в яких мешкали германці, описати землеробство (знаряддя праці, сільськогосподарські культури, способи обробки землі і характер землеробства), тваринництво, ремесло, обмін і визначити їх роль та співвідношення у господарській системі. Обов'язково під час відповіді треба посилатися на джерела

У ході вивчення землекористування і землеволодіння студенти повинні звернути увагу на такі питання: а) який спосіб життя склався у германців; б) які зміни сталися в порядку наділення германців землею за 150 років (від Цезаря до Тацита); в) який колектив був основною господарсько-виробничою одиницею; г) чи можна говорити про формування у германців приватної власності на землю; д) яку термінологію використовують джерела для опису цього питання.

Даючи характеристику соціальної системи, виявляють статево-вікову диференціацію, суспільну стратифікацію, рівень і чинники соціальної мобільності, описують права і становище вільних германців, визначають характер, місце і роль рабства у соціальній системі давньогерманського суспільства.

У ході аналізу системи управління приділяють увагу владі конунга (вождя), розглядають взаємини вождя і дружини. Треба з'ясувати, які зміни за 150 років скалися у військовій справі, про що вони свідчать.

Практичне завдання

1. Скласти графічне зображення системи управління у стародавніх германців у вигляді схеми.

2. Систематизувати виявлену в джерелах інформацію та оформити її у вигляді таблиці (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Стародавні германці за описом Гая Юлія Цезаря і
Публія Корнелія Тацита

Елементи суспільного життя	Відомості з джерел
----------------------------	--------------------

		«Нотатки про війну з галлами»	«Германія» Тацита
1.	Назва племен		
2.	Господарські заняття		
	– землеробство		
	– тваринництво		
	– ремесло		
	– обмін		
3.	Землекористування і землеволодіння		
4.	Елементи соціальної системи		
	– статево-вікова диференціація		
	– знать		
5.	Елементи суспільної системи		
	– права вільного населення		
	– соціальна і майнова диференціація вільного населення		
	– залежне населення і «раби»		
	– соціальномабільність		
6.	Система управління		
7.	Організація військової справи		
8.	Релігійні вірування та звичаї		

Семінарське заняття 2. Господарський розвиток франкського суспільства
(за «Салічним законом»)

1. Характеристика «Салічного закону» як історичного джерела.
2. Господарство франків початку VI ст.:
 - а) землеробство;
 - б) тваринництво;
 - в) інші види господарської діяльності.
3. Право володіння і власності у франкському суспільстві:
 - а) відносини власності в галузі рухомого майна;
 - б) права вільних франків на нерухомість.

Тема повідомлення:

- Порівняльна характеристика «Салічного закону» і «Руської правди»

Джерела

Салічна правда. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*; упор. М. О. Рудь. Київ: Либідь, 2005. С. 41 – 84.

Салічна правда. *Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія*. Одеса: Фенікс, 2021. С.11 – 54. URL: https://shron1.chtyvo.ua/Senko_Yana

Салічна правда. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх*

віків: навч. посіб. Чернівці: Наші книги, 2011. С. 35 – 47.

Основна література

Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів: Вид-во УКУ, 2002. С. 33 – 48.

Балуx В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1: Раннє Середньовіччя: курс лекцій. С. 80 – 94.

Глиняний В. П. Салічна правда – пам'ятка ранньофеодального права франків. *Глиняний В. В. Історія держави і права зарубіжних країн*. Київ: Істина, 2005. С. 270-299.

Метцнер Е. Е. Королівство франків. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 103 – 106.

Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки*; за ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 65 – 72.

Стеценко Н. С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид.* 2017. № 4. С. 34-39. URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf

Методичні рекомендації

У межах першого питання необхідно розглянути розвиток звичаєвого права у франків, час і причини його запису; також треба з'ясувати, які відомості містить джерело і який рівень їхньої достовірності. У ході читання «Салічного закону» слід звернути увагу на його специфіку (казуїстику і символізм) і пояснити, чим вона зумовлена. Важливо пам'ятати, що варварські правди включали в себе як звичаєве право стародавніх германців, так і королівське законодавство, на яке помітно вплинули римські традиції. Чи відчувається цей вплив, читаючи «Салічний закон»? Чи римський вплив позначився лише тим, що закон записаний латинською мовою і штрафи в ньому перераховуються у римських грошових одиницях?

При підготовці другого питання треба вивчити інформацію джерела про господарські заняття франків: землеробство і його галузі (види сільськогосподарських культур, система землеробства, агротехніка), тваринництво та інші види господарської діяльності (полювання, рибальство, бортництво), порівняти їх з описом економічної діяльності стародавніх германців і вияснити зміни в господарському житті франків VI ст. із часом Цезаря й Тацита. Висновком про характер комплексного господарства франків повинно стати виявлення чинників господарської еволюції варварського суспільства в I– VI ст.

При підготовці третього питання необхідно проаналізувати відомості джерела про права власності на рухоме й нерухоме майно (дім, садибу, орну землю, лісові, водні угіддя, луки). Для з'ясування дальшої еволюції прав власності важливо додати відомості з едикту короля Хільперика. У ході вивчення цього матеріалу треба відповісти на питання: хто мав права успадковувати земельну ділянку великої сім'ї? Що таке алод? Чи проходило руйнування родових зав'язків всередині великої сім'ї з появою алоду? Чи мали право успадковувати земельний наділ жінки? Який новий порядок успадкування відображений в едикті Хільперика? Як вплинула поява алоду на майнову диференціацію салічних франків?

У науковій літературі немає єдиної думки щодо характеру земельної власності у франків. Одні визнавали наявність у них колективного права власності на землю сусідської общини-марки, яка визначала порядок землеволодіння та землекористування для своїх членів. Інші наполягають на існуванні у франків приватної власності. У ході обговорення цього питання треба висловити свою думку, обґрунтувавши її.

Практичне завдання

Заповнити таблицю 2, визначивши основні види господарської діяльності салічних франків.

Основні види господарської діяльності салічних франків

Землеробство(зернові культури/ городництво/ Садівництво)	Тваринництво/ птахівництво	Ремесло	Полювання	Риболовля
Номер титулу і параграфу, витяги з джерела	Номер титулу і параграфу, витяги з джерела	Номер титулу і параграфу, витяги з джерела	Номер титулу і параграфу, витяги з джерела	Номер титулу і параграфу, витяги з джерела

Семінарське заняття 3. Суспільні структури і органи управління франків (за «Салічним законом»)

1. Вільне населення і чинники його диференціації.
2. Гало-римляни, залежні люди (літи) і раби.
3. Органи управління.

Тема для повідомлення:

- Права жінок у франкському суспільстві (за «Салічним законом»)

Джерела

Салічна правда. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*; упор. М. О. Рудь. Київ: Либідь, 2005. С. 41 – 84.

Салічна правда. *Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія*. Одеса: Фенікс, 2021. С.11 – 54. URL: https://shron1.chtyvo.ua/Senko_Yana

Салічна правда. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 35 – 47.

Салічна правда. *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. 1: навч. посібник*. Умань: Візаві, 2013. С. 64 – 103. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/ece/6729_01.pdf

Основна література

Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів: Вид-во УКУ, 2002. С. 33 – 48.

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1: Раннє Середньовіччя. С. 80 – 94.

Блок М. Феодальне суспільство; пер. з фр. Київ: Всесвіт, 2001. С. 125 – 138/ URL: litopys.ua/bloch.htm

Глиняний В.П. Салічна правда – пам'ятка ранньофеодального права франків. *Історія держави і права зарубіжних країн*. Київ: Істина, 2005. С. 270 -299.

Гутів Б. І. Регулювання цивільних правовідносин за Салічною правдою. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 275 – 280. URL: <https://www.researchgate.net/publication/3806494>

Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2020. С. 151 – 162.

Ліхтей І. М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород: РІК-У, 2023. 64 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua>

Метцнер Е. Е. Королівство франків. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя*.

Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 103 – 106.

Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки.* За ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 65 – 76.

Попенко Я. В., Гапоній В. Д., Куйбіда Є. О. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя). Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. С. 249 - 264.

Стеценко Н.С. Розвиток земельного законодавства країн Західної Європи періоду Середньовіччя. *Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид.* 2017. № 4. С. 34 – 39.

URL:

https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16292/1/Stecenko_34-39.pdf

Методичні рекомендації

У першому питанні треба розглянути відображення в салічному праві сімейно-родинних відносин у франків: рівень родинних зв'язків та їхню силу, взаємодопомогу родичів, участь усудових та інших процедурах, система успадкування.

Характеристика соціальної системи передбачає аналіз становища вільного й залежного населення та його соціального статусу, включаючи галло-римлян. Для цього слід визначити величину вергельда за вбивство вільної людини і покарання за вбивство залежної, описати становище, права-обов'язки вільних, з'ясувати, якими рисами характеризувався правовий статус вільного франка. У підсумку треба відповісти на питання, як далеко зайшов процес соціальної та майнової диференціації у франків, що його стримувало чи стимулювало, чи містить «Салічний закон» відомості про процес закабалення одних вільних франків іншимивсередині громади.

Необхідно визначити характер, роль і місце рабства в соціальній системі франкського суспільства. Слід визначити джерела рабства, правовий статус раба, з'ясувати, хто несе відповідальність за його злочини, чим обумовлена система штрафів, пов'язана з правопорушеннями рабів, що ціниться: життя раба чи його працездатність, чи міг раб бути вільним.

Щоб охарактеризувати соціальне і правове становище літів, треба порівняти ознаки їхньої свободи і несвободи, а також зробити припущення: яким шляхом утворилась ця категорія населення.

У «Салічному законі» мало згадок про гало-римлян. Про що це свідчить? Які титули вказують на привілейоване становище гало-римської знаті? Чому життя гало-римлянина оцінювалось вдвічі менше, ніж вільного франка?

У ході вивчення органів управління салічних франків треба відповісти на такі питання: які функції зосереджувались у руках королівської влади? Які доходи утримував король? Що свідчить про формування апарату управління? Чому королі охороняли церковні привілеї? Також треба дати характеристику складу суду, системи слідства і визначення покарання. Які види покарання використовувались? Від чого залежала важкість злочину? Чим визначався розмір викупу?

Практичне завдання

1. Порівняйте зміни в управлінні франків. Завдання виконайте у формі таблиці 3.

Таблиця 3.

Зміни в управлінні франків на початок VI ст.

Питання для порівняння	Племінне управління	Держава на початку VI ст.
Кому належала вищавлада?		
Який був склад війська?		
Хто проводив суд?		

На основі чого виносились ухвалисуду?		
--	--	--

2. Розв'яжіть наступні задачі, спираючись на «Салічний закон»

Задача 1

Вальдперт і Вольвін були сусідами. Одного разу Вольвін заставна своєму засіяному полі корову, яка належала його сусідові. Розізлившись, що тварина топче посіви, дуже її побив, нанісши рани на задні ноги. Вальдперт, побачивши все це, обізвав Вольвіна «виродком» і став вимагати взамін покаліченої тварини двох йогокорів.

Чи правомірні вимоги Вальдперта? Які правові наслідки передбачені для сторін за «Салічним законом»?

Задача 2

Рабиня пана Гільдебранта була викрити у крадіжці в пані Альфеди золотого браслета вартістю 40 денаріїв. Пані Альфеди вимагала якнайжортокіше покарати злодійку. Але Гільдебрант, відчуваючи симпатію до рабині, був готовим заплатити за неї штраф.

Яке покарання повинна понести рабиня за «Салічним законом»? Що змінилось би, якщо пан не хотів би заплатити за неї штраф? Якщо би на місці рабині виявився раб, то яке покарання вінби поніс за «Салічним законом»?

Задача 3

Вільний франкський селяни Тіотперт мав своє господарство, швидко розбагатів і не хотів підтримувати ніяких відносин зі своєю ріднею. Одного разу, коли його двоюрідний брат був звинувачений у вбивстві і йому не вистарчило декілька солідів для сплати віри, Тіотперт відмовився допомогти своєму родичу.

Які можливості надавав «Салічний закон» особам, подібних до Тіотперта? Яким чином проходила процедура відмови від родинних зав'язків? Кому дістанеться спадщина Тіотперта? Чи може він у майбутньому розраховувати на допомогу рідні?

Задача 4

Вільний селянин Сигіберт таємно заліз у чужий дім, підібравши ключі до замка. Виходячи з дому з награбованим майном, він зіткнувся з восьмилітнім сином господаря, який неочікувано вернувся додому. Бажаючи позбавитися небажаного свідка, Сигіберт задушив хлопчика.

Яке покарання очікує Сигіберта?

Задача 5

Вільний селянин Вальдперт обманом заманив вільну дівчину в ліс і намагався її зґвалтувати. На крик дівчини прибіг конюх місцевого графа, який випадково проходив через ліс. У бійці, яка зав'язалась, Вальдперт завдав конюху декілька ударів по голові, від яких він помер.

Яке покарання має понести злочинець за «Салічним законом»?

Задача 6

Вільний франкський селянин Руадперт навідав свого знайомого Вольвіна, який мешкав в одному із сусідніх сіл на другому боці Луари. На дворі у Вольвіна він відразу впізнав свого жеребця, вкраденого в нього тиждень тому. Вольвін був дуже здивований, заявивши, що два дні тому купив жеребця на ринку у місцевого селянина Арнульфа. За словами Вольвіна, при купівлі були присутні три свідки.

Чи може Руадперт забрати у Вольвіна свого жеребця? Як повинен бути вирішений спір відповідно до «Салічного закону»?

Задача 7

Адальберт був звинувачений у крадіжці поросяти і був викликаний до випробування окропом з котла (ордалії). Наляканий майбутнім випробуванням звинувачений запропонував графу 3 соліди, щоб відкупитися від випробування.

Чи правомірні дії звинуваченого? Чи може граф взяти гроші?

Задача 8

Рупрехт, звинувачений у крадіжці трьох кіз, був викликаний до випробування окропом з котла (ордалії). Наляканий майбутнім випробуванням, Рупрехт запропонував графу 200 денаріїв, щоб відкупитися від випробування.

Чи правомірні дії звинуваченого? Чи означають вони визнання вини звинуваченим? Яке покарання може понести звинувачений?

Задача 9

Тіотпер був викликаний до суду як свідок і був звинувачений у дачі неправдивих свідчень. Однак при розборі він признався, що сказати неправду його попросив товариш, звинувачений у цій справі.

Чи буде притягнутий до відповідальності Тіотперт? Яке покарання має понести підбурювач до неправдивих свідчень?

Задача 10

У ході судового розгляду позивач запросив виступити свідками двох очевидців події. Але один не захотів прийти на судове засідання, а другий свідок, з'явившись на засідання, відмовився давати показання, оскільки не захотів свідчити проти відповідача.

Чи будуть ці особи нести відповідальність за відмову виступити свідками?

Задача 11

Візогаст взяв у борг у Гунтрамна 100 солідів з обов'язком вернути гроші через три місяці, але у встановлений термін Візогаст відмовився вернути борг.

Яким чином Гунтрамн може стягнути борг? Якою сумою може бути стягнений борг, чи зміниться сума, якщо боржник буденаполегливо відмовлятися від його сплати?

Задача 12

Дагоберт звернувся до графа округу, в якому мешкав, зі скаргою на одного вільного франка, який був винен йому 100 солідів і суд присудив виплатити борг, але тривалий час той ухилявся від виконання судового рішення. Граф відмовився йти до боржника, сказавши, що ні йому, ні його заступнику немає часу займатися такими справами.

Яку оцінку можна дати діям графа? Чи можна говорити про посадовий злочин? Яке покарання може понести граф?

Задача 13

Маркульф у гніві на свого сусіда таємно вночі підпалив його дім. Сусід із сім'єю дивом врятувалися, але втратили житло. Маркульф був звинувачений у заподіяному і викликаний на суд. Проте у зв'язку зі смертю брата Маркульф не зміг з'явитися на суд.

Яке покарання буде винесене Маркульфу? Чи вплине на розмір відповідальності його неявка на суд?

Задача 14

Вільний франк Леогаст вирішив взяти за дружину жінку, яка овдовіла і жила в сім'ї свого брата.

Яка процедура повинна передувати укладанню шлюбу? Які будуть наслідки, якщо її не будуть дотримуватись? Поясніть, що таке рейпус і хто мав на нього право.

Задача 15

Після смерті вільного франка Вільфрама в 560 році треба було поділити його спадщину, основну цінність якої складала земельна ділянка (алод). Серед родичів, які претендували на спадщину, були його мати, дружина, донька, син, брат. Визначте, хто з вказаних осіб має право на спадщину і черговість виклику їх до успадкування. Чи зміниться відповідь, якщо припустити, що така ситуація склалася в 587 році?

Задача 16

Вільний франк Тарфулк за рішенням суду мав сплатити 600 солідів як віру за вбивство сацебарона. Проте все його майно було оцінено лише на 100 солідів.

Чи можливо і яким чином стягнути із засудженого решту суми? Куди підуть гроші, отримані як віра за вбивство?

Задача 17

Франкський суд, розглянувши справи про вбивство, присудив одного звинуваченого

до сплати штрафу у розмірі 200 солідів, другого – 600 солідів, а третього – 30 солідів.
Чому були встановлені різні розміри штрафів за вбивства?

Семінарське заняття 4. Держава франків доби перших Меровінгів (за «Історією франків» Григорія Турського).

1. Характеристика джерела.
2. Виникнення Франкського королівства. Правління Хлодвіга.
3. Хрещення франків. Церква в державі франків.
4. Міжусобна боротьба між синами короля Хлотаря I (511 – 561 рр.).

Джерела

Григорій Турський. Історія франків. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія*; упор. М. О. Рудь. Київ: Либідь, 2005. С. 89 – 164.

Григорій Турський. Історія франків. *Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія*. Одеса: Фенікс, 2021. С. 58 – 145. URL: https://shron1.chtyvo.ua/Semko_Yana

Основна література

Джеджора О. Нариси з історії європейської цивілізації. Львів: Вид-во УКУ, 2024. Кн.1: Від витоків до високого середньовіччя. 328 с.

Метцнер Е. Е. Королівство франків. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани*; за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 103 – 106.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. С. 68 – 72.

Ліхтей І. М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород: РІК-У, 2023. 34 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua>

Овсінський Ю. Франкська держава Меровінгів. *Medium aevum: Середні віки*. За ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 65 – 76.

A Companion to Gregory of Tours. Ed by A. C. Murray. Leiden, Boston: Brill, 2016. URL: file:///D:/Downloads/The_Early_Medieval_Editions_of_Gregory_o.pdf

Naidos M. Perceptions of the Past in Merovingian Historiography, The case of Gregory of Tours' *Historia Francorum*. 2016. URL: <https://www.academia.edu/25728617/>

Pestano D. R. Clovis, King of the Franks – Towards a New Chronology. 2015. URL: <https://www.academia.edu/2755930/>

Методичні рекомендації

При розгляді першого питання слід почати з розповіді про автора аналізованого історичного джерела, вказати на мету написання цього твору і розкрити його композицію. Докладно треба зупинитись на огляді джерел, на які опирався автор при написанні своєї роботи. Далі варто з'ясувати інформаційну наповненість твору Григорія Турського і дати їй оцінку: які події і чому в ньому описані ґрунтовно, про що автор написав коротко, в який питаннях він виступає як сторонній спостерігач, а в яких як зацікавлена особа.

У другому питанні треба розказати, які перші відомості про франків подав Григорій Турський: територія розселення, перші королі, відносини із сусідніми племенами, прихід до влади Хлодвіґа, битва під Суассоном. Розповідаючи про випадок із суассонською чашею, треба вказати чому саме так, а не інакше поступив Хлодвіґ. Далі слід приділити увагу територіальному розширенню Франкської держави за правління Хлодвіґа, розкрити роль римської спадщини у Франкській державі. Поза увагою не повинно залишитися ставлення Хлодвіґа до родичів.

Третє питання присвячене висвітленню відносин держави і християнської церкви у франків до хрещення Хлодвіґа і після прийняття християнства. Звертають увагу на те, як у творі Григорія Турського розкривається культ св. Мартина, як описано пограбування храмів франками-язичниками. Треба також виявити соціально-політичну позицію автора в ході розповіді про ту чи іншу подію.

Останнє питання має на меті з'ясувати причини конфлікту між братами Сіґібертом (561 – 575 рр.), Хільперіком (567 – 584 рр.), Гунтрамном (561 – 592 рр.) – синами Хлотаря I. Треба розкрити методи боротьби та її наслідки, розглянути критерії оцінки історичних осіб.

Семінарське заняття 5. Формування залежного селянства і великогоземлеволодіння у Франкському королівстві в VII–IX ст.

1. Характеристика джерел.
2. Шляхи і способи втрати селянами прав власності на землю та втягування їх у залежність:
 - а) прекарні угоди;
 - б) застава і продаж;
 - в) комендація і патронат;
 - г) роль прямого насильства.
3. Політика державної влади щодо селян та її результати.
4. Шляхи формування великого феодального землеволодіння та характеристика його основних видів (алод – бенефіцій – феодал).

Джерела

Григорій Турський. Історія франків; Прекарна грамота (Вестготська формула VII ст.); Прекарна грамота (Салічна формула Біньона, кін. VIII ст.); Прекарна грамота (Салічна формула Меркеля, кін. VIII ст.); Прекарна грамота (Формула з Рейхенау, кін. VIII ст.); Лист [про те], якщо хтось церковне майно у користування отримає і свою власність за це віддасть (Формула Маркульфа, бл. 700 р.); Прекарна грамота (Буржська формула, кін. VIII ст.); Престарна грамота (Грамота Сен-Галленського монастиря, 838 р.); Грамота тому, хто передає будь-куди свій спадковий статок з умовою надання йому їжі й одягу (Сен-Галленська формула, друга половина IX ст.); Заклад землі (Турська формула, VIII ст.); Кабала. Ось продаж, якщо хтось продає себе (Анжерська формула, кін. VI ст.); Хтось закобальє себе в рабство іншому (Формула Маркульфа, близько 700 р.); Кабальґа грамота (Санська формула, кін. VIII ст.); Віддача себе в рабство (Кльонійська грамота, 887 р.); Припис для тих, в кого власність або свободу незаконно сильні люди відібрали (Імперська формула, перша половина IX ст.); Зобов'язання (Санська формула, кін. VIII ст.); Капітулярії. Із капітулярія 776 або 781 р. Із капітулярія 803 р. Із капітулярія 810 – 811 рр.; Комендація (Турська формула, VIII ст.); Із розпорядження Хлотаря II (613 – 629 рр.). З едикту Хлотаря II (614 р.). Із капітулярія 805 р. Із капітулярія 809 р. Із капітулярія 811 р. Із капітулярія 818 –

819 pp. Из грамоти короля Дагоберта, який дарує імунітет Рейхсбахському монастирю (635 р.). Грамота короля Хільдеберта III монастирю Св. Сергія і Медарда в Анжері (близько 705 р.). Грамота короля Пипіна Вормській церкві (VIII ст.). Грамота короля Карла Великого Мецькій церкві (22 січня 775 р.). Из формули Маркульфа (близько 700 р.). Из Геристальського капітулярія (лангобардська версія, 779 р.). Из капітулярія Карла Великого (803 р.). *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 67 – 78.

Основна література

Альбероні Дж. Економіка феодального маєтку і сільська синьйорія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 221 – 225.

Альбероні Дж. Феодальний лад. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 181 – 185.

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т.1: Раннє Середньовіччя: курс лекцій. С. 91 – 99.

Блок М. Феодальне суспільство; пер. з фр. Київ: Всесвіт, 2001. С. 251 – 276. URL: litopys.ua/bloch.htm

Войтович Л. Суспільство Західної Європи до XI ст. . *Medium aevum: Середні віки.* За ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 148 – 157.

Ліхтей І. М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород: РІК-У, 2023. 34 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua>

Методичні рекомендації

Мета семінарського заняття – дати характеристику основним соціально-економічним процесам у період формування залежного селянства на прикладі суспільних змін у франків VII–IX ст.

Характеризуючи джерела, які відображають процес формування залежного селянства і великого землеволодіння (грамоти/привілеї, формули, картулярії, королівські капітулярії, хроніки), треба дати визначення кожного виду джерел, вказати, до якого типу джерел вони відносяться, які відомості містять і яка їх достовірність.

На підставі аналізу джерел необхідно показати мотивацію селян при передачі прав власності на землю іншим землевласникам, механізми втрати вільними франками прав власності на землю, шляхи втрати свободи вільними франками. Розглядаючи ці питання, слід мати на увазі, що селяни в епоху феодалізації втрачали не землю, а право власності на неї. За джерелами треба розкрити соціальне становище людей, як уклали той чи інший договір, виявити різні форми залежності. Також потрібно пам'ятати, що пряме насильство відіграло в цьому об'єктивному процесі лише допоміжну роль.

У ході розгляду питання про ставлення королівської влади до процесу розорення селян слід показати її неоднозначну позицію. Роль держави в процесі феодалізації варто показати на прикладі військової та адміністративної реформи Карла Мартелла (715– 741 pp.). При цьому потрібно відповісти на такі питання: чим була викликана ця реформа? Який зв'язок між військовою реформою і земельними відносинами? Що таке бенефіцій і чому він є попередником феоду? Для чого потрібно було передавати адміністративну владу в руки бенефіціаріїв? Які наслідки мала реформа для розвитку франкського суспільства? Крім цього, необхідно розкрити роль імунітету в оформленні й розвитку феодальних відносин.

Вивчення джерел засвідчує, що процес формування великої земельної власності мав еволюційний характер: від земельних володінь на основі римського права і франкського алоду через бенефіцій до феоду. У висновку треба визначити особливості феодальної власності на землю: умовний та ієрархічний характер, поєднання з політичною владою, переважання позаекономічних механізмів реалізації власності.

Практичне завдання

Розв'яжіть наступні задачі.

Задача 1

У документі, який зберігся в одному з монастирів, говориться, що абат Бернвік вирішив за згодою всіх ченців повернути Вольвіну ділянку землі, яку раніше Вольвін подарував монастирю, але з умовою, що він та його спадкоємці платитимуть за ділянку щорічно по два денарії. Якщо протягом семи років Вольвін та його спадкоємці не викуплять цієї землі, то вона переходить цьому монастирю навечно.

Поясніть суть рішення, яке схвалив абат.

Задача 2

У документі, який зберігся в одному з монастирів, говориться, що селянин Арнольд віддав себе та трьох синів разом з їхніми спадкоємцями в особисту залежність монастиря. Його сини висловили згоду на це.

Чому Арнольд та його сини погодились на втрату особистої свободи?

Задача 3

У королівському указі сказано, що прийшов посланець короля в село Кондат на ріці Марні та в присутності багатьох свідків передав це село посланцям єпископа Гінкмара.

Поясніть, чому королі робили такі подарунки єпископам. Які наслідки це могло мати?

Семінарське заняття 6. Велике феодальне помістя в епоху Каролінгів (за «Капітулярієм про помістя» і «Сен-Жерменським поліптиком»)

1. Характеристика джерел.
2. Структура королівського помістя.
3. Категорії залежних людей та їхні повинності.
4. Організація управління королівським помістям.

Джерела

Капітулярій про маєтки; Взірці описів земель церковних і королівських; Із Сен-Жерменського поліптика. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 82–101.

Капітулярій про помістя; Зразки описів земель церковних і королівських; Сен-Жерменський поліптик. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь.* Київ: Либідь, 2005. С. 255–284.

Капітулярій про помістя; Зразки описів земель церковних і королівських; Сен-Жерменський поліптик. *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. 1: навч. посібник.* Умань: Візаві, 2013. С. 183–216.

Луговий О. М. Поліптик абата Ірмінона: практикум до спеціального курсу «Етнодемографічна історія Європи в середні віки». Одеса: Одес. Нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 388 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c137ce9-970e-4b0b-8906-16487d4408a90/content>

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 1: Раннє Середньовіччя: курс лекцій. С. 101–124.

Войтович Л. Суспільство Західної Європи до XI ст. . *Medium aevum: Середні віки.* За ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 148–157.

Овсінський Ю. Франкська держава Каролінгів. *Medium aevum: Середні віки;* за ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 78–90.

Verhulst A. The Carolingian Economy. Cambridge: University Press, 2002. 156 pp. URL: <https://assets.cambridge.org/97805218/08699/sample/9780521808699ws.pdf>

Методичні рекомендації

Суспільні процеси, які проходили в Західній Європі в VI– XI ст., привели до виникнення феодального господарства (вотчини, сеньйорії, манора). Готуючись до семінарського заняття, треба вивчити визначення таких понять: феодальне господарство (сеньйорія), натуральне господарство, феодальна залежність та її види, позаекономічний примус, рента та її види, десятина та її види, баналітет.

Даючи характеристику «Капітулярію про помістя», треба з'ясувати, коли, ким і з якою метою він був виданий, які відомості містить і яка їх достовірність. Подібним чином характеризують і «Сен-Жерменський поліптик» («Поліптик абата Ірмінона»).

Розглядаючи економіку великого маєтку, важливо не тільки описати землеробство, тваринництво, ремесло і обмін, але й з'ясувати їх роль та співвідношення в господарській системі, склад продовольчих поставок до королівського двору і рівень втягнення помістя в торговий обмін. Особливу увагу слід приділити розвитку ремесла, ступеню його відокремлення від сільського господарства, а також відповісти на питання: який характер господарства притаманний ранньофеодальній сеньйорії – натуральний чи товарно-грошовий?

Спираючись на джерело, треба виявити структуру королівського помістя, яка буде характерна для феодальних сеньйорій; дати розгорнуту характеристику кожній частині (доменіальні, надільні, альмендні землі) та звернути вагу на співвідношення доменіальної та надільної частини, принцип їх розташування, а також доказати, що помістя не було територіально єдиним цілим.

Характеризуючи залежне населення, необхідно вказати правовий статус різних категорій селян, майновий стан, повинності та зв'язок цих повинностей з характером наділів. За підсумками роботи треба дати визначення терміну «манс». Чим можна пояснити невідповідність соціального статусу манса соціальному статусу держателя й відмінності у розмірі мансів? З якої соціальної верстви формувалося феодально залежне селянство? Як співвідносяться між собою розміри наділів селян всередині однієї вілли? Як це пояснити? Яка урожайність зернових, винограднику і кількість худоби на землях селян та на панській землі?

На завершення треба знайти в «Капітулярії про помістя» відомості про систему управління, вказати посадові особи, їхні обов'язки, становище, форми оплати служби.

Практичне завдання

1. Інформацію, виявлену в ході аналізу «Капітулярія про помістя», оформити у вигляді таблиці із зазначенням розділів джерела.

Таблиця 4.

Характеристика великого господарства в епоху Каролінгів (за «Капітулярієм про помістя»)

Елементи суспільного життя		Відомості «Капітулярія про помістя»
1.	Землеробство	
	Тваринництво	
	Обмін	
2.	Доменіальні землі	
	Надільні землі	
	Альмендні землі	
3.	Категорії залежних людей та їхні повинності	
4.	Організація управління	

2. Інформацію, виявлену в ході аналізу «Сен-Жерменського поліптика», оформити у вигляді

Феодално залежне селянство
(за «Сен-Жерменським поліптиком»)

Вільний манс	Повинності вільного манса	Повинності рабського манса	Рабський манс
Структура манса			Структура манса
Соціальний статус держателів			Соціальний статус держателів

3. На матеріалі вілли виконайте такі завдання: а) підрахуйте чисельність населення вілли за соціальним статуом держателів мансів (врахуйте незбіжність чисельності дітей, вказаної переписувачем, та кількості зазначених імен дітей); б) підрахуйте середню чисельність осіб на одне домогосподарство, манс; в) підрахуйте середню площу земель, що знаходиться в користування в одного мансу. Скільки землі припадає на одну особу? Чи залежать ці показники від соціального статусу держателя землі, його сімейного стану, чисельності дітей?

Семінарське заняття 7. Франкська держава Каролінгів
(від Карла Великого до Верденської угоди)

1. Організація управління. Верденська угода.
2. Церква і держава.
3. Зовнішня політика.
4. Каролінзьке відродження.

Тема для повідомлення:

- Ахен – столиця Карла Великого

Джерела

Ейнград. Життя Карла Великого; Аннали королівства франків; Лоршські аннали; Лист Карла до дружини його Фастради (вересень 791 р.); Сен-Галленський монах. Діяння Карла Великого; Гінкмар. Про управління палацом і королівством; Капітулярій Карла Великого для государевих посланців (missorum) (786 чи 795 р.); Аахенський капітулярій Карла Великого для государевих посланців (802 р.); Капітулярій про здійснення справедливості (811 – 813 рр.); Звіт государевих посланців (804 р.); Капітулярій про церковний порядок (789 р.); Капітулярій про області Саксонії (між 775 і 790 рр.); Грамота Карла Великого Трірській церкві (772 р.); Нітград. Історія у чотирьох книгах; Флор Ліонський. Скарга про поділ імперії. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь.* Київ: Либідь, 2005. С. 171–250.

Ейнград. Життя Карла Великого; Аннали королівства франків; Лоршські аннали; Лист Карла до дружини його Фастради (вересень 791 р.); Сен-Галленський монах. Діяння Карла Великого; Гінкмар. Про управління палацом і королівством; Аахенський капітулярій Карла Великого для государевих посланців (802 р.); Капітулярій про здійснення справедливості (811 – 813 рр.); Звіт государевих посланців (804 р.); Нітград. Історія у чотирьох книгах. *Семко Я. С. Історія раннього середньовіччя: документи та матеріали: хрестоматія.* Одеса:

Фенікс, 2021. С. 153 – 228. URL: https://shron1.chtyvo.ua/Senko_Yana

Пісня про Роланда. Давньофранцузький епос; пер. з франц. В. Пашенко, Н. Пашенко. Київ: Либідь, 2003. 192 с.

Пісня про Роланда. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь*. Київ: Либідь, 2005. С. 290 – 343.

Основна література

Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів: Вид-во УКУ, 2002. С. 49 – 59.

Бартолі Е. Отримання й передача класичних текстів. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 443 – 446.

Джеджора О. Нариси з історії європейської цивілізації. Львів: Вид-во УКУ, 2024. Кн.1: Від витоків до високого середньовіччя. С. 203 – 206.

Ді Джуріламо К. Карл Великий і новий порядок у Європі. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 148 – 152.

Джанандреа М. Каролінгська епоха у Франції, Германії й Італії. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 649 – 654.

Зайбт. Ф. Близькість і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 15 – 41.

Козак Н. Середньовічна культура V – XI ст.. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича*. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 197 – 199.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. С. 95 – 136.

Ліхтей І. М. Держава франків. Матеріали до лекції та практичних занять. Ужгород: РІК-У, 2023. 34 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua>

Метцнер Е. Е. Королівство франків від Карла Великого до Верденської угоди. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 175 – 178.

Овсінський Ю. Франкська держава Каролінгів. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича*. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 78 – 90.

Стелла Ф. Алкуїн з Йорка і Каролінгське відродження. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 447 – 451.

Стелла Ф. Граматика, риторика, діалектика. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 452 – 456.

Barbero A. Charlemagne: Father of a Continent; translated by Allan Cameron. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 2004. 426 pp.

Davis J. R. Charlemagne's Practice of Empire. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 548 pp.

Latowsky A. A. Emperor of the World: Charlemagne and the Construction of Imperial Authority, 800 – 1229. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2013. 290 pp.

Riche P. The Carolingians. A Family who forged Europe; translated by Michael Idomir Allen. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1993. 424 pp.

Методичні рекомендації

При розгляді першого питання слід розкрити систему управління великою територією Каролінгської держави (від Карла Великого до Верденської угоди) та порівняти її із порядком управління в епоху Меровінгів. При цьому треба відповісти на питання, чим зумовлені зміни в державному та місцевому управлінні? Чи йдеться тільки про збільшення території держави? Далі визначають політичні, соціально-економічні та етнічні причини

боротьби між синами Людовика Благочестивого, розкривають умови Верденської угоди та хід її реалізації, вказують, які території отримали сини Людовика Благочестивого.

У другому питанні слід проаналізувати відносини між королем і його підданими, ставлення верховної влади до Церкви, показати, як вибудовувався образ влади упродовж тривалого правління Каролінгів. Важливо також показати, як змінилися/не змінилися відносини між королівською владою і Церквою в роки правління Людовика Благочестивого.

У ході вивчення зовнішньої політики треба не тільки розглянути загарбницькі походи франкського короля проти саксів чи лангобардів, але й війну з аварами, відносини зі слов'янами, баварцями. Okремо слід зупинитися на походах проти арабів, звернувши увагу при цьому на «Пісню про Роланда» як історичне джерело. Також треба відповісти на питання: для чого Карлу потрібна була коронація імператорською короною? Хто був ініціатор цієї коронації?

В останньому питанні йдеться про розвиток культури. Спочатку треба розповісти про культуру епохи Каролінгів: будівництво палацової каплиці в Аахені, про рукописні книжки, створені в монастирських скрипторіях, згадати що таке каролінзький мінукул. Слід докладніше розкрити діяльність так званої Академії при дворі Карла Великого (Павло Диякон, Павлін Аквілейський, Петро Пізанський, Алкуїн, Ейгард). У висновку треба відповісти на питання, як проявилось наслідування античної культури в культурі епохи Каролінгів?

Практичне завдання.

1. Складіть схему «Структура влади в епоху правління Каролінгів».
2. Складіть кросворд на тему «Франкська держава Каролінгів».
3. Підготуйте презентацію на тему «Історія франків у шкільному курсі історії: від Хлодвіга до Карла Великого».

Семінарське заняття 8. Християнство і Церква у Ранньому Середньовіччі

1. Вселенські собори: формування християнської догматики.
2. Церковна ієрархія. Формування інституту папства. Лев I. Григорій I. Патримоній Св. Петра.
3. Розрив східної та західної Церков.
4. Виникнення монастирів. Практика релігійного життя в монастирі (за бенедиктинським статутом). Ключійський рух. Рух за «Божий мир».

Тема для повідомлення:

- Сен-Галленський монастир в історії культури Раннього Середньовіччя
- Ейгард як представник Каролінзького відродження

Джерела

Антоній Великий, св. Устав. *Духовна спадщина Святих Отців. Витяг з Філокалії. Св. Антоній Великий*. Львів: Місіонер, 1997. С. 123 – 152.

З «Приписів імператора Гонорія і Феодосія від 8 червня 423 р. щодо язичників, юдеїв та єретиків. *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 114 – 115.

З «Хронографії» Феофана про Шостий Вселенський собор (680- 681 рр.). *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 118.

З «Церковної історії» Сократа Схоластика про Другий Вселенський собор у Константинополі (381 р.). *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 110 – 112.

З «Церковної історії» Сократа Схоластика про руйнування єгипетських язичницьких храмів (близько 390 – 391 рр.). *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 112 – 114.

З «Церковної історії» Сократа Схоластика про Третій Вселенський собор (431 р.). *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 115 – 116.

Євсевій Кесарійський (бл. 265 – 340 рр.) проти християнських образів. *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 107 – 108.

Іоанн, архієпископ Фессалонікійський (бл. 610 – 641) про відмінності між поганськими і християнськими образами. *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 116 – 118.

Святий Григорій Великий. Діалоги. Життя та подвиги св. Бенедикта. Львів: Місіонер, 2019. 120 с.

Свідоцтво Євнапія («Життя філософі і софістів») про руйнування єгипетських язичницьких храмів і характеристика християнських ченців (бл. 390 – 391 рр.). *Господаренко О. В., Кузовков В. В. Історія Візантії. Хрестоматія: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Іліон, 2014. С. 108 – 110.

Основна література

Агості Дж. Візантійська культура і відносини між заходом і Сходом. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 481 – 485.

Аккончі А. Образна палітра християнства на Заході. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 607 – 622.

Арістова А. В. Антоній Великий. *Велика українська енциклопедія.* URL: https://vue.gov.ua/Антоній_Великий

Бондарюк Б. М. Харизма пустелі. Витоки, становлення, духовно-аскетична і місіонерська практика християнського чернецтва III–XI ст. Чернівці: Прут, 2012. 895 с.

Бондарюк Б. Статут Св. Бенедикта Нурсійського: структурно-текстовий аналіз змісту. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: зб. наук. праць.* Чернівці: Золоті литаври, 1998. Т. 1. С. 30 – 50.

Бондарюк Б. Витоки і формування інституту орденського чернецтва у Західній Європі (перша половина VI ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць.* Чернівці: Рута, 2000. Вип. 73-74. С. 66 – 79.

Бондарюк Б. Традиційний устрій та внутрішня організація киновій Св. Пахомія Великого (II). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії: зб. наук. праць.* Чернівці: Прут, 2006. Т. (21). С. 37 – 66.

Войтович Л. Церква у V – XI ст. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 189 – 195.

Головащенко С. Історія християнства: Курс лекція. Київ: Либідь, 1999. С. 48 – 69.

Гофманн Й. Історія ранньої церкви: найважливіші аспекти; пер. з нім. О. Конкевича; за ред. О. Петринка, А. Михайленка. Львів: Вид-во УКУ, 2019. 244 с.

Жданович О. Аріанство в епоху Константина Великого. Київ: ІнОт історії України НАНУ, 2009. 222 с.

Зема В. Є. Папа Григорій Великий у лабетях легенд та історіографій. *Український історичний журнал.* 2007. № 1. С. 20 – 39.

Ісіченко І. Монашество давнього Єгипту. 2 -ге вид. Харків: Акта, 2008. 248 с.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. С. 16–59, 147–181.

Ліччарделло П. Григорій Великий та агіографія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо,

2018. С. 507 – 510.

Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. Т. 1: Римські єпископи (папи) від перших століть християнства до розділення Східної і Західної церков у 1054 році. 390 с.

Павленко П. Ю. Вселенські собори. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/>

Панті Ч. Музика в християнській культурі. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 669 – 673.

Панті Ч. Музика й енциклопедична культура між пізньою Античністю і раннім Середньовіччям. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 678 – 682.

Полліо Дж. Антична спадщина й образотворча культура християнства. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 583 – 588.

Полліо Дж. Народження і розвиток нових форм набожності. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 589 – 594.

Присухін С. І., Арістова А. В. Григорій I Великий. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Григорій I Великий](https://vue.gov.ua/Григорій_I_Великий).

Ск'яві Л. К. Священний простір християнства. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 544 – 554.

Методичні рекомендації

Мета семінарського заняття – з'ясувати місце і роль християнської Церкви в Ранньому Середньовіччі.

У першому питанні треба прослідкувати формування християнської догматики на вселенських соборах Раннього середньовіччя. При цьому звертаються увагу на ранньосередньовічні єресі, вказуючи, чому вони були небезпечні для Церкви. Важливо з'ясувати, чим вчення аріан відрізняється від ортодоксального і чому аріанство так довго утримувало свої позиції. Так треба вказати суть вчення несторіан, монофізитів і монофелітів.

У наступному питанні розкривають формування церковно-адміністративного управління в Ранньому середньовіччі, при цьому треба показати роль таких великих історичних особистостей, як Лев I та Григорій I Великий у становленні інституту папства. Важливим доповненням має бути розповідь про обставини виникнення Папської області – Патримонія Св. Петра. На завершення розгляду другого питання з'ясовують причини кризи папства в кінці IX – першій половині XI ст.

У третьому питанні треба обговорити як теологічні протиріччя склалися між західною і східною Церквами на середину XI ст. і якими обставинами /причинами були викликані ці протиріччя, а далі прослідкувати як проходив розрив між двома Церквами.

Далі треба з'ясувати, коли, де і чому зародилося християнське чернецтво. Аналіз Статуту Бенедикта Нурсійського (бл. 480–545 рр.) дасть можливість вивчити практику монастирського життя. При цьому необхідно відповісти на низку питань: які обітниць давали ченці? Які умови життя в монастирі й модель поведінки передбачав Статут? Яке значення мав цей Статут для чернецтва Західної Європи? Також слід зупинитися на характеристиці внутрішнього облаштування монастирів, контакти ченців із зовнішнім світом, роль ченців у гуманітарній діяльності. Без уваги не можна залишити питання про джерела існування монастирів і еволюцію монастирського землеволодіння. Важливо також показати розгортання кльонійського руху та його значення для унормування монастирського життя.

Практичне завдання

Скласти кросворд «Християнська церква в Ранньому середньовіччі».

Семінарське заняття 9. *Європейські сеньйори і васали у X–XI ст.*

1. Васально-ленні відносини. Процедура омажу. Інвеститура.
2. Основні заняття європейських сеньйорів і васалів. Зброя.
3. Середньовічний замок та його основні функції. Повсякденне життя і побут у замку.
4. Уявлення європейського рицарства про обов'язок, честь, незалежність.

Тема для повідомлення:

- Герби і девізи середньовічних лицарів
- Організація лицарських турнірів

Джерела

Героїчний епос. Пісня про мого Сіда. Пісня про Роланда. Епічні поеми. Львів: Червона Калина, 2002. 276 с. URL: <https://chtyvo.org.ua>

Пісня про Роланда. Давньофранцузький епос; пер. з франц. В. Пащенко. Київ: Либідь, 2003. 192 с.

Основна література

Блок М. Феодальне суспільство; пер. з фр. Київ: Всесвіт, 2001. С. 158 -175, 322 – 356. URL: litopys.ua/bloch.htm

Брунетті Дж. Роман; Кретъен де Труа; Лірика. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 432 – 453.

Зайбт. Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 228 – 252.

Козак Н. Середньовічна культура XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 402 – 405.

Монарі Дж. Трубадури. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 640 – 644.

Овсінський Ю., Войтович Л. Військова справа. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 371 – 398.

Скьяссі Дж. Трувери і мінезингери. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 644 – 651.

Сторті Ф. Лицарство. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 152 – 155.

Методичні рекомендації

Мета семінарського заняття – розкрити спосіб життя і світогляд середньовічного лицарства в період його найвищого розквіту. У першому питанні слід виявити особливості васально-ленних відносин у Франції, Англії та Німеччині, вказати, чим були зумовлені ці особливості, з'ясувати взаємні зобов'язання сеньйора і васала. Також треба описати класичну процедуру омажу (посвятув лицарі) та інвеститури, вказати, в чому полягало служіння лицаря королю, сеньйору, Богу, Прекрасній Дамі. Відповідь слід побудувати з посиланням на «Пісню про Роланда», «Пісню про Сіда» та інші джерела.

Розгляд другого питання передбачає розкриття військової служби як основного заняття лицарів. У зв'язку з цим треба описати лицарську зброю захисту і нападу, виділивши меч, якому лицар надавав сакрального змісту. Також необхідно показати роль турнірів та полювання у житті лицарів.

Середньовічний замок треба розглядати і як фортецю, і як житло лицаря, тому важливо показати будову замку та розкрити його функції, висвітлюючи питання про повсякденне життя лицаря, не забути визначити роль бенкету в ньому.

В останньому питанні необхідно змалювати портрет лицаря ідеального і лицаря реального за джерелами, визначивши його життєві цінності, розуміння ним обов'язку, честі,

свободи, а також розкрити значення культу Прекрасної Дами не тільки у житті лицарського стану, але й всього середньовічного соціуму.

Практичне завдання

Підготувати розповідь разом із презентацією на тему «Один день у середньовічному замку»

Змістовий модуль II.

Семінарське заняття 10. Західноєвропейське середньовічне місто (за матеріалами міських хартій)

1. Розвиток старих і виникнення нових міст. Зовнішній вигляд середньовічного міста.
2. Боротьба міст за самоврядування.
3. Міське управління та правове становище міських мешканців.
4. Соціальна структура міського населення XIII–XIV ст.

Тема для повідомлення:

- Наукові теорії виникнення середньовічних міст
- Місто і король (на прикладі історії Парижа XII–XIII ст.)
- Санітарно-гігієнічні заходи в середньовічному місті

Джерела

Виникнення міста Брюгге (862 р.); Грамота Оттона I про заснування ринку в Магдебурзі (965 р.); Грамота Оттона II про заснування ринку в Гальберштадті (989 р.); Заснування Гамбурга (1189 р.); Ал Казвіні. Пам'ятки міст; Гвіберт Ножанський. Розповідь про власне життя; Надання комуни жителям міста Лана Людовіком VI (1129 р.); Бомануар. Кутюми Бовезі; Хартія міста Сент-Омера (1127 р.); Хартія міста Сент-Омера (1168 р.); Хартія, дана місту Оксфорду в 1156 р. Генріхом II Плантагенетом; Хартія, дана місту Лондону в 1215 р. Іоанном Безземельним; Хартії, дані місту Гельстоуну в 1200 р. Іоанном Безземельним; Найдавніше міське право Страсбурга (1189 р.); Друге міське право Страсбурга (1214 р.); Право міської межі, надане Бремену 28.11.1186 р. Фрідріхом I Барбаросою; Міське право, надане Любеку в 1188 р. Фрідріхом I Барбаросою; Грамота, дана місту Любеку в 1226 р. Фрідріхом II; Міське право, надане Гослару в 1219 р. Фрідріхом II; Право, надіслане шефенами Магдебурга місту Герлицу в 1304 р. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь. Київ, 2005. С. 459–512.*

Виникнення міста Брюгге (862 р.); Ринок в Гальберштадті (989 р.); Заснування ринку у Стендалі (близько 1151 р.); Насильне знищення ринку; заснування Гамбурга (1189 р.); Утворення Ланської комуни і боротьба за неї городян на початку XII ст.; Пограбування купців феодалами (1076 р.); Донесення графа про пограбування купця (1149 р.); Страсбург. Найдавніше міське право (кінець XII ст.); Міське повітря робить вільним. З міського права, що даровано імператором Фрідріхом II Гослару 13 липня 1219 р.; Бремен. Право міської межі. Указ 28 листопада 1186 р. *Історія середніх віків. Тематична хрестоматія. Одеса: ПНПУ, 2014. С. 12 – 33.*

Закарія-ібн-Мухамед аль-Казвіні. Пам'ятки міст і повідомлення про підданих Аллаха (XIII ст.); Грамота Оттона II гальберштадському єпископу на володіння м. Гальберштадтом (989 р.); привілей графа Адольфа гольштинського м. Гамбургу (1189 р.); Гвіберт Ножанський. Розповідь про власне життя; Грамота Фрідріха I м. Бремену (1186 р.); Грамота Фрідріха II м. Госладу (1219 р.). *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб. Чернівці: Наші книги, 2011. С. 111 – 117.*

Із автобіографії Гвіберта Ножанського (1114 – 1115 рр.); Пожалування комуни мешканцям міста Лана Людовіком VI (1129 р.); Хартія, надана місту Оксфорду у 1156 р. Генріхом II Плантагенетом; Найдавніше міське право Страсбурга (1189 р.). *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч.I: навч. посіб. Умань: Візаві, 2013. С.С. 416 – 439.*

Основна література

Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів: Вид-во УКУ, 2002. С. 90 – 104.

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 101 – 124.

Вітоло Дж. Демографічне зростання і міста. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 125 – 129.

Войтович Л. Міста і міська цивілізація. *Medium aevum: Середні віки / за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 204 – 217.

Дзорці А. Виникнення і поширення комун. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 30 – 34.

Зайбт. Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 170 – 175.

Зяць Д. Харгії середньовічних міст Західної Європи як історичний попередник статутів територіальних громад. *Теорія та практика державного управління.* 2008. Вип. 4. С. 144 – 153.

Подоляк Н. Середньовічне місто крізь призму соціальної історії. *Історія в школах України.* 2004. № 6. С. 47 – 49.

Руднічук А. Внутрішні конфлікти в містах Німеччини XIV – XV ст. та їх наслідки. *Записки Львівського медієвістичного клубу.* Львів, 2018. Вип. 3. С. 30 – 39.

Содано Дж. Німецькі міста і князівства. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 62 – 65.

Pounds N. The medieval city. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 2005. P. 99 – 118. URL: https://www.castellscatalans.cat/documents/The_medieval_city.pdf

Методичні рекомендації

Насамперед треба з'ясувати соціальні, політичні, економічні і демографічні причини виникнення середньовічних міст, пов'язавши їх з розвитком середньовічної державності, завершенням християнізації, формуванням основних станів феодального суспільства. Далі розкривають конкретно-історичні шляхи виникнення міст, вказуючи на тісну залежність міст від географічного доквілля, на замкнутість і фізичну відокремленість від сільського оточення, на зручність і безпеку, як вихідні передумови при виборі місця для міського поселення. Треба навести приклади виникнення міст у тих місцях, де було близько до джерел сировини і були наявні комунікації: гавань на морському узбережжі або в гирлі ріки; місця виходу з гірських долин на рівнину, перетин торгових і військових шляхів, мости, переправи, броди; також назвати міста, що виникли як адміністративні, військові та церковні центри; міста, які виникли поблизу замків, монастирів. Важливо вказати на причини раннього виникнення і росту італійських і південнофранцузьких міст (залишки античних міст, торгові зв'язки з Візантією і країнами Сходу). На завершення розгляду першого питання вказують етапи росту міст у різних регіонах Західної Європи.

На основі вивчення запропонованої літератури треба розглянути передумови динамічного росту міст в XI–XIV ст., показавши демографічні зміни в Західній Європі, розвиток сільського господарства, ремесла, торгівлі, пояснити, чому на певному етапі ремеслу стало «тісно» в межах сеньйорії і «відокремлення ремесла від сільського господарства» стало неминучим. Важливо врахувати зрослі потреби феодалів, показати, як розвивалися торгові зв'язки міста й села, які соціальні групи мігрували із села до міста і які чинники забезпечували ріст міського населення. Також слід розкрити матеріальні аспекти міського життя в середні віки, визначити, якими чинниками був обумовлений зовнішній

вигляд міста, його планування.

Тривала боротьба міських мешканців із сеньйорами добре розкривається на прикладі Ланської комуни. Перед розглядом цього питання треба знати суть комунального руху як історичного явища: зміст, хронологічні межі, етапи, регіональні особливості. У ході вивчення джерела необхідно визначити ставлення автора до описаних подій, з'ясувати, як відобразився його соціальний статус на відборі та висвітленні ним фактів, наскільки можна довіряти його опису. Спираючись на рекомендовані історичні джерела, треба вяснити, наскільки типовим був результат боротьби містян Лансаза свою незалежність, якими ще шляхами могли містяни звільнитися від влади сеньйора. Окреме питання – ставлення королівської влади до комунального руху. Важливо зрозуміти, якими мотивами керувались монархи, підтримуючи містян або їхніх сеньйорів.

У висновку слід визначити етапи, форми, методи комунальної боротьби, значення процесу звільнення міст від влади сеньйорів для дальшого розвитку середньовічного суспільства.

На підставі давнього права міста Страсбурга проводять аналіз міського управління і правового становища міських мешканців. Для цього варто вибрати метод порівняльного аналізу правового становища міського мешканця і залежного селянина. Використавши джерела з історії німецьких міст, треба вказати на комплекс привілеїв, які отримувало місто, незалежне від сеньйора: політична самостійність (самоврядування), правова автономія, міський суд, адміністрація, право розпоряджатися міськими податками (або їх значною частиною), ринкове право, право на навколишні угіддя і міську округу, свобода особи містянина, правова рівність усіх містян.

В останньому питанні розглядають формування особливого середньовічного стану містян, дають визначення економічних та політико-правових критеріїв нового стану та основних соціальних груп міського населення, при цьому звертають увагу на спільність і відмінність соціальних інтересів містян: міської верхівки, «народу», «плебсу». Також треба з'ясувати умови вступу в міську громаду, вказати хто такий повноправний містянин – «бюргер».

Практичне завдання

Підготувати розповідь із презентацією «Один день у середньовічному французькому місті XIII ст.»

Систематизувати вивчений матеріал у вигляді легенди до історичної карти «Середньовічні міста».

Таблиця 8.

Легенда до історичної карти «Середньовічні міста»

Типи міст	Міста	Графічне позначення
Міста, які належали в XI–XIII ст. світським і церковним феодалам		
Королівські міста		
Міста-комуни		
Вільні та імперські міста Німеччини		
Міста-держави Північної та Середньої Італії		

Семінарське заняття 11. Середньовічні ремісничі цехи

1. Цех як організація ремесла:
 - а) причини виникнення цехів;
 - б) цехова ієрархія та управління цехом; цехові статuti;
 - в) характер, регламентація виробництва та її мета;

г) інші функції цеху.

2. Характеристика ремісничої майстерні, становище учнів і підмайстрів.

3. Зміни в цеховій організації в період Пізнього Середньовіччя (XIV–XV ст.).

Тема для повідомлення:

- «Книга ремесел міста Парижа» як історичне джерело.

Джерела

З Аусбурзької конституції XIII ст.; Заборона виробництва сукна у селах; Книга ремесел (друга половина XIII ст.); Постанова Лондонської гільдії ремісників, які виготовляють головні убори (XIV ст.); договір про наймання учня кельнським цирульником майстром Міхелем (28 січня 1846 р.); Договір про наймання учня (XV ст.); Із статуту любекських майстрів повстяних капелюхів (1507 р.); Постанова Франкфуртської ради (1432 р.); 1469 р., червня 20-го дня. 3-й цеховий статут ткаць шовкових виробів; Доповідь про негативні сторони шовкового виробництва, надана Кельнській раді Герхардом фон Везелем (1490 – 1491 рр.); Уривок із статут цеху шкіряників у м. Любеку про регламентацію виробництва (XV ст.); Постанова 1395 р. про тривалість робочого дня паризьких цехових підмайстрів; Базельська рада про підмайстрів-кравців (1399 р.); Боротьба Констанцької і Страсбурзької рад з підмайстрами-кравцями (1410 р.); Заклик до страйку, звернений підмайстрами-кушнірами Вільштета до підмайстрів-кушнірів Страсбурга (1470 р.); Міська рада Кельна забороняє підмайстрам-чоботарям різні нововведення (1419 р.). *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 118 – 119, 122 – 139.

Друга цехова грамота Аусбурга (16 грудня 1368 р.); Статут паризьких ткачів шерсті; Статут паризьких золотих справ майстрів; Постанови, які обмежують розміри ремісничої продукції в Любеці; Договір про найом учня; Із статуту любекських золотих справ майстрів. *Історія середніх віків. Тематична хрестоматія.* Одеса: ПНПУ, 2014. С. 35 – 51.

Регістри ремесел і торгівлі міста Парижа («Книга ремесел», між 1261 – 1270 роками); Ордонанси брістольських ткачів. 1346 р.; Статут кельнських бондарів (1397 рік); [Шовкопрядильниці Кельна] (1412 – 1413 роки; [Міська рада Кельна забороняє підмайстрам-чоботарям різні нововведення] (1491 рік); *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. I: навч. посіб.* Умань: Візаві, 2013. С. 455 – 464; 469 – 472.

Статути паризьких цехів XIII ст. за «Книгою ремесел»; Грамота графині Артуа і Бургундії Маго про заборону виготовлення сукон у селах поблизу міста Сент-Омер (1323 р.); Постанова лондонської гільдії ткачів 1345 р.; Цеховий статут франкфуртських сукноробів 1345 р.; Друга цехова грамота Аусбурга (16. 12 1368 р.); Цехове і бюргерське ополчення за Аугсбурзькою хронікою (кінець XIV ст.); Договір про наймання учня кельнським золотарем Айльфом Брувером (24. 01. 1404 р.); Цехове свідоцтво; Документ кельнського цеху шовкопрядильниць (1412 – 1413 рр.); Статут любецьких кушнірів (1409 р.); Статут любецьких шкіряників (1454 р.); Статут любецьких золотарів (1492 р.); Статут співдружності франкфуртських підмайстрів-кравців (середина XV ст.); рішення міської ради Ульма про закриття клубів підмайстрів (1є394 р.); Заклик до страйку, звернений підмайстрами-кушнірами Вільштета до підмайстрів-кушнірів Страсбурга (1470 р.). *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь.* Київ, 2005. С. 512–535.

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 101 – 124.

Войтович Л. Міста і міська цивілізація. *Medium aevum: Середні віки* / за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 204 – 217.

Давіде Д. Поширення мануфактур і ремісничих цехів. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. С обори. Лицарі. Міста;* за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 144 – 147.

Pounds N. The Medieval City. Westport, Connecticut, London: Greenwood Press, 2005. P. 119 – 136. URL: https://www.castellscatalans.cat/documents/The_medieval_city.pdf

Renard G. Guilds in the Middle Ages; translated by Dorothy Terry and edited with an introduction by G. D. H. Cole. Kitchener: Batoche Books, 2000. 119 pp. URL: <https://historyofeconomicthought.monaster.renard/guilds.pdf>

Soly H. The Political Economy of European Craft Guilds: Power Relations and Economic Strategies of Merchants and Master Artisans in the Medieval and Early Modern Textile Industries. *International Review of Social History*. 2008. Vol. 53. Pp. 45 – 71. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/>

Методичні рекомендації

На підставі аналізу джерел треба вказати на соціальні, економічні, політичні причини об'єднання ремісників у цехи і структуру цехів. Далі слід з'ясувати права й обов'язки членів цеху, організацію управління, функції цеху (цех як бойовий підрозділ, як церковна спільнота, як організація взаємодопомоги), роль цеху в повсякденному житті середньовічного ремісника. Важливим є питання про організацію та особливості цехового виробництва. Треба визначити, що було основною виробничою одиницею, кому належали засоби виробництва і вироблена продукція, хто був безпосереднім виробником, які цілі мало цехове виробництво і цехова регламентація («цеховий примус»). Визначаючи ремісниче виробництво як дрібнотоварне, вказують на мету, методи і засоби виробництва, вирішення питання про власність на засоби виробництва, розширення виробництва, реалізацію продукції та інше. Відповідь на перше питання треба побудувати на аналізі цехових статутів.

Характеризуючи ремісничу майстерню, звертають увагу на склад підмайстрів і учнів, характер відносин з майстром, їх економічне та юридичне становище.

Далі треба прослідкувати зміни у становищі і функціонуванні цехової організації на фоні соціально-економічних і політичних змін у середньовічному суспільстві в XI–XV ст.: «старші», або «великі» цехи, і «молодші», «малі» цехи. Необхідно розглянути процес «замикання цехів»: причини, зміст, наслідки. Поза увагою не повинні залишитися сюжети соціальної боротьби та визначення її особливостей.

Практичне завдання

Прочитайте текст. Знайдіть та виправіть історичні помилки. Подайте докладний коментар до знайдених помилок.

У Кельні

(текст з історичними помилками)

Осінь 1404 р. видалася дощовою в Кельні. Не винятком став і день 9-го листопада, похмурий та прохолодний. У майстерні відомого майстра-золотаря Йогана Крафта було темнувато та незвично тихо. Майстер, його сини та дружина, світловолоса й привітна фрау Гертуда, пішли до майстра Франца Гохбаума на хрестини новонародженого сина Мікаеля. Пам'ятна для родини Гохбауманів подія відбувалася в цеху – великому приміщенні, де могли вмістися численні гості.

У майстерні Йогана Крафта залишився підмайстер Ганс Цотман, хлопчина років дванадцяти. Він сидів на невисокому з різьбленими підлокітниками стільці біля вікна і спостерігав що діється на широкій вулиці, яскраво освітленій гасовими ліхтарями. Ось Ганс побачив, що до будинку під номером 7 на протилежному боці вулиці, на якому висіла вивіска з написом «Чоботар Фрідріх Шнайдер», зайшов невисокий чоловік. У ньому Ганс

впізнав Мартина, старшого сина чоботаря, з яким він два роки тому вчився золотарству у майстра Вальтера Голдмаєра у славному місті Страсбурзі. За ці два роки батько Ганса, Вільгельм Цотман, отримав від майстра Гольдмаєра 42 гульдени відповідно до укладеного договору.

Увагу Ганса також привернули яскраво освітлені вікна дому кравця Герарда Цвібеля. Було чітко видно, що майстер Герард шиє якийсь верхній одяг із темно-зеленого сукна, а учень на ім'я Олаф, з яким Ганс устиг познайомитися, на широкому столі кроїть полотняну тканину на сорочки.

На вулиці нічого не відбувалося. Було тихо, на диво, безвітряно, накрапав дрібненький дощ. Ганс задумався над своїм майбутнім. Він уже вмів виготовляти всі вироби, які популярні в Північній Німеччині серед багатих. Ось недавно герцог Шульмейстер замовив йому великий золотий перстень з родовим гербом, і він своєчасно виконав це замовлення, а для графині Елізи Цоленберг виготовив срібний браслет з малахітовими вставками. Ганс був упевнений, що отримає кредит в банку «Норд» для відкриття своєї майстерні і працюватиме самостійне як позацеховий майстер.

Думки Ганса перервав прихід родини майстра Йогана Крафта. І майстер Йоган, і його дружина Гертруда стали наперебій переповідати Гансу міські новини, про які почули в цеху.

Семінарське заняття 12. Торгівля, грошовий обіг та фінанси в середньовічному місті

1. Організація морської торгівлі в середземноморських містах.
2. Торгівля в басейні Балтійського й Північного морів. Ганза.
3. Грошовий обіг.
4. Кредитне і банківське забезпечення.

Тема повідомлення:

- Церква і гроші: проблема взаємодії в контексті середньо-вічного суспільства
- Раннє Середньовіччя: час без грошей?
- Дансько-ганзейські війни: причини, перебіг, результати

Джерела

Із «Заповітів лондонських купців» XIV – XV ст.; Статут про Любекських гостей (1353 рік); Статут щотижневого ринку в Страсбурзі (1491 рік). *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. І: навч. посіб.* Умань: Візаві, 2013. С. 464 – 469; С. 472 – 476.

Права регенсбузьких купців в Австрії (9. 07. 1192 р.); Купецька гільдія; Договір про охорону торгівлі між Любеком і Гамбургом (1241 р.); Постанова Ганзи 1260 – 1264 рр.; Постанова Ганзи 1265 р.; Статут Ганзейської контори в Брюгге XIV ст.; Зобов'язання Бремена при повторному прийомі його в німецьку Ганзу (3. 08. 1358 р.); Статут щотижневого ринку в місті Страсбурзі (1491 р.); Промова дожа Венеції – Помазо Моченіго, виголошена в 1420 р.; Заповіти лондонських купців XIV – XIV ст.; Аугсбурзька конституція XIII ст. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь.* Київ, 2005. С. 537 – 556.

Основна література

Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст. в 3 т.; пер. з фр. Г. Філіпчук. Т.2. Ігри обміну. Київ: Основи, 1997. С. 12 – 87. URL: <https://chtyvo.org.ua/autors/>

Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст. в 3 т.; пер. з фр. Г. Філіпчук. Т. 3. Час світу. Київ: Основи, 1998. С. 76 – 117. URL: <https://chtyvo.org.ua/autors/>

Галенко О. Генуезька колонія Кафа під верховенством монголів. *Шлях з первісності у цивілізацію. Українські шати середньовіччя.* Київ: Академперіодика, 2023. С. 369 – 378.

Д'Арієнцо В. Кредит і гроші. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 141 – 144.

Д'Арієнцо В. Кредитна система та гроші. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 166 – 168.

Д'Арієнцо В. Кредит, гроші та «ками милосердя». *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 159 – 162.

Беллі К. Розбійники, пірати та корсари. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 185 – 188.

Войтович Л. Міста і міська цивілізація. *Medium aevum: Середні віки / за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 204 – 217.

Давіде Д. Ринки, ярмарки, товари і торгові шляхи. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 132 – 136.

Давіде Д. Ринки ярмарки, товари та торговельні шляхи. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 155 – 159.

Зайбт. Ф. Близк і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 170 – 175, 363 – 366.

Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів; 2-ге вид; навч. пос. Київ: Центр учбової літ-ри, 2008. С. 29 – 37.

Марковецька Г. М., Марковецький Р. Ю. Історія грошей і банківництва: навч. посіб., Тернопіль: ТНЕУ, 2010. С. 32 – 43.

Онищенко Ю. І. Основні етапи еволюції банківської діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2014. Вип. 6. Ч. 5. С. 45 – 49.

Подальак Н. Г. Протистояння Ганзи зростанню торгової конкуренції XV ст.: перші ознаки кризи. *Наукові записки НаУКМА.* 1998. Т. 3. С. 35 – 39.

Подальак Н. Г. «Битва за Балтику» і зміни в торговій політиці Ганзи в XV–XVI ст. *Український історичний журнал.* 2002. № 2. С. 27–36.

Подальак Н. «Для загальної користі»: Репрезентація влади і церемоніал кризь призму врегулювання фландрського питання на ганзетагах другої половини XIV ст. *Соціум. Альманах соціальної історії.* 2008. Вип. 8 С. 32 – 44.

Подальак Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть. Київ: Темпора, 2009. 360 с.

Руднічук А. А. Господарське життя південнонімецького міста у XIV – XV ст. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2019. Т. 2 № 52. С. 202 – 207.

Солдані М. Е. Морське судноплавство і порти. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 136 – 141.

Солдані М. Е. Торгівля. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 147 – 152.

Сольдані М. Е. Морське судноплавство і порти. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 150 – 155.

Франкопан П. Великі шовкові шляхи. Нова історія світу; пер. з англ. і наук. ред. О. Петюха. Київ: Лабораторія. 2024. С.187 – 213.

Apellaniz F. Venetian Trading Networks in the Medieval Mediterranean. *Journal of Interdisciplinary History.* 2013. V. XLIV:2. P. 157 – 179. URL: [file:///D:/Downloads/Venetian Trading Networks in the Medieval Mediterr.pdf](file:///D:/Downloads/Venetian%20Trading%20Networks%20in%20the%20Medieval%20Mediterr.pdf)

Jacoby D. Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages. *Rapporti Maditeranei, Pratiche Documentarie, Presense Veneziane: le Reti Economiche Culturali (XIV – XVI secolo) a cura di G. Ortali e A. Sopracasa*. Venezia: Estratto, 2017. P. 3 – 50. URL: <https://www.academia.edu/33883482/>

Laiou A. E. Monopoly and Privileged Free Trade in the Eastern Mediterranean (8th – 14th). *Chemins doutrre-mer. Etudes dhistoire sur la Mediterranee medievale offertes a M. Balard, D. Coiulon, C. Otten-Froux, P. Pages et D. Valerian*. Paris : Editions de la Sorbonne, 2004. P. 511 – 525. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/3971>

Medieval Trade in the Mediterranean World: illustrative Documents; Translated with Introductions and Notes by Irving W. Raymond. New York: Columbia University Pres, 2001. 496 pp. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Medieval Trade in the Mediterranean Worl.html?id=ilbcf0yrG7cC&redir_ets=y

Wurbs-Mrozewicz J. The Hanse in Medieval and Early Modern Europe: An Introduction. URL: <file:///D:/Downloads/The Hanse in Medieval and Early Modern-Europe An1-1.pdf>

Методичні рекомендації

Мета семінарського заняття: розглянути розвиток зовнішньої (великої) торгівлі в Західній Європі в XI–XV ст. у двох торгових зонах – середземноморській (південній) та північній, а також забезпечення цієї торгівлі грошово-кредитними інструментами (грошима, кредитами, позиками, вексяями).

У ході підготовки першого питання слід з'ясувати участь у морській торгівлі купців з міст Італії (насамперед Генуї, Венеції, Пізи, Амальфі), Провансу (Південної Франції), Арагону і Кастилії, вказати на форми організації торгових операцій та їх правове регулювання, склад учасників торгівлі, асортимент товарів, ринки збуту товарів, типи кораблів, торгові шляхи. Також треба звернути увагу на торгівлю європейських купців з Візантією та країнами Сходу, на роль факторій у цій торгівлі. Важливо в'яснити форми торгово-купецьких корпорацій та їхні функції, в тому числі в Криму, визначити причини об'єднання купців.

На таке ж коло питань необхідно знайти відповідь при розгляді другого питання семінарського заняття, головним чином, зосередившись на ролі Ганзейського союзу в організації торгівлі в басейні Північного і Балтійського морів та згадавши його боротьбу за гегемонію в північній торговій зоні. Також треба показати значення міжнародних ярмарків у Шампані (XII – початок XIV ст.) та Брюгге (XI – XV ст.), де потоки товарів з Півдня і Півночі Європи пересікалися.

Третє питання присвячене огляду грошового обігу. Для цього треба відповісти хто мав право карбувати монети, яке вони мали ходження, хто їх фальсифікував, як проходили обмінні операції, хто ними займався тощо).

В останньому питанні розглядають зародження банківської справи в середні віки. У цьому зв'язку з'ясовують поняття «капітал», «торговий кредит», «грошовий кредит», «лихварство».

Підсумком семінарського заняття має бути висновок про роль торгівлі у трансформації середньовічної економіки та суспільних відносин.

Практичне завдання

1. Вивчений матеріал систематизувати у формі таблиці.

Таблиця 9

Торгівля в Західній Європі в XI–XV ст.

Важливі торгові і промислові центри	Основні водні торгові шляхи	Асортимент товарів північної торгові зони	Асортимент товарів південної торгові зони	Торгові зв'язки Генуї	Торгові зв'язки Венеції

2. Складіть кросворд «Середньовічне місто».

Семінарське заняття 13. Перший хрестовий похід та його наслідки

1. Огляд джерел.
2. Причини Хрестових походів. Похід бідноти.
3. Похід лицарів. Виникнення перших держав хрестоносців на Сході.
4. Взяття Єрусалима. Латинсько-Єрусалимське королівство.

Тема повідомлення:

- Військово-рицарські ордени: їх сила і слабкість
- Арабські джерела з історії хрестових походів

Джерела

Постанова Клермонського собору про Хрестовий похід (1095 р.); Анонім. Діяння франків та інших єрусалимців; Раймунд Агільський. Історія франків, які завоювали Єрусалим; Фульхерій Шартрський. Єрусалимська історія; Еккегард Аврейський. Єрусалимська хроніка; Гвіберт Ножанський. Діяння Божі через франків; Альберт Аахенський. Єрусалимська хроніка; Кафаро де Каскіфелоне. Книга про звільнення східних міст; Анна Комнин. Олексіада; Вільгельм Тірський. Історія Священної війни; Яків Вітрійський. Єрусалимська історія; Договір, укладений між Венецією та Єрусалимським королівству 1124 р.; Усама ібн Мункиз. Книга повчання. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь*. Київ: Либідь, 2005. С. 401–437.

Постанова Клермонського собору про хрестовий похід (1395 р.); Із хроніки Фульхерія Шартрського «Єрусалимська історія («Діяння франків, що здійснили паломництво до Єрусалима») (кінець XI – початок XII століття); Із хроніки абата Гвіберта Ножанського «Історія, названа діяння Бога через франків» (1108 – 1110 роки); 3 «Алексіади» Анни Комніни (середа на XII століття); 3 «Повного зведення загальної історії» Ібн ал-Асіра» (XIII століття); з «Книги повчання» Ісама ібн Мункиза (XII століття). *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. I: навч. посіб.* Умань: Візаві, 2013. С. 496 – 508.

Роберт Реймонський. Єрусалимська історія (поч. XII ст.); Фульхерій Шартрський. Діяння франків, які взяли Єрусалим (1127 р.); Ордерік Віталій. Церковна історія в XIII книгах, поділених на три частини (1142 р.); Лист Олексія I Комніна графу Роберту Фландрському (80-ті рр. XI ст.); Гіберт Ножанський. Діяння Божі через франків (1108 – 1110 рр.); Анонімна хроніка. Діяння франків та інших подорожуючих (кін. XI ст.); Фульхерій Шартрський. Єрусалимська історія (перша пол. XII ст.); *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 145 – 154.

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 41 – 66.

Забзалюк Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір: монографія. Львів: Сполом, 2020. С. 163 – 198.

Зайбт. Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 258 – 271.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. С. 215 – 217.

Кардіні Ф. Хрестові походи і Єрусалимське королівство. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. С обори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 40 – 44.

Кардіні Ф. Єрусалимське королівство і дрібні феоуди. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. С обори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 120 –

124.

Острогорський Г. Історія Візантії; пер. з нім. А. Онишка. Львів: Літопис, 2002. С. 332 – 340.

Фрале Б. Виникнення лицарських орденів. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 48 – 52.

Франкопан П. Великі шовкові шляхи. Нова історія світу; пер. з англ. І наук. ред. О. Петюха. Київ: Лабораторія. 2024. С. 148 – 169.

Чорний М. Хрестові походи. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 218 – 228.

Chevedden P. Pope Urban II and the Ideology of the Crusades. *Crusader World, ed. Adrian Boas.* London: Routledge, 2015. P. 7 – 53. URL: <https://www.academia.edu/33029235>

Frankopan P. The First Crusade: The Call from the East. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2012, XXIV, 264 pp.

Riley-Smith J. The First Crusade and the idea of crusading. London, New York: Continuum, 2003. 227 pp. URL: <https://www.academia.edu/34963404>

The First Crusade. The Chronicle of Fulcher of Chartres and other source materials; ed. E. Peters; 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. 320 pp. URL: <https://books.google.com.ua>

The Oxford History of the Crusades, ed. Jonathan Riley-Smith. Oxford: University Press, 1999. 457 pp. URL: <https://www.academia.edu/12119570>

Методичні рекомендації

Підготовку до семінарського заняття слід почати з характеристики джерел, серед яких виділити такі хроніки: «Діяння франків та інших єрусалимців», «Історія франків, які завоювали Єрусалим», «Єрусалимська хроніка», «Діяння Божі через франків», а також працю Анни Комнін «Алексіада». При цьому треба вказати авторів цих творів, зазначити, звідки вони черпали відомості про Перший хрестовий похід, наскільки достовірними можуть бути ці відомості, а також звернути увагу на оцінку ними описуваних подій.

Аналізуючи причини Першого хрестового походу, необхідно розкрити їх сприйняття в Західній Європі, у Візантії, в мусульманських державах; пояснити, що значив для людей XI ст. Єрусалим, які були уявлення про нього. Далі слід охарактеризувати складні відносини між країнами Західної Європи, Візантії та мусульманськими державами в XI ст. Треба наголосити на комплексі передумов соціально-економічного, політичного і культурного характеру, що передували початку Хрестових походів.

Вивчаючи питання про «похід бідноти» в 1096 р., треба показати розуміння його мети селянами, описати озброєння перших хрестоносців-селян, їхню поведінку на шляху до Візантії, в самій Візантії, розкрити діяльність Петра (П'єра) Пустинника, Вальтера Голяка, причини поразки «походу бідноти».

У третьому питанні слід розповісти про лідерів походу, описати озброєння лицарів, маршрути їхнього пересування, поведінку під час походу, взаємини з мусульманами, з мешканцями захоплених міст (Едесси, Антіохії). Без уваги не залишити виникнення перших держав хрестоносців на Сході, їхню територію та характер суспільного устрою.

Взяття Єрусалима в 1099 р. – кульмінація Першого хрестового походу. Розглядаючи це питання, треба звернути увагу на моральну, військово-технічну підготовку хрестоносців до штурму, їхнє ставлення до мусульман; порівняти опис штурму Єрусалима хрестоносцями і арабами.

На завершення розгляду теми семінарського заняття необхідно охарактеризувати організацію влади та соціально-економічні відносини в Латино-Єрусалимському королівстві в XII ст.

Семінарське заняття 14. Взяття Константинополя хрестоносцями:
погляд сучасників подій

1. Характеристика джерел.
2. Причини та підготовка до Четвертого хрестового походу. Хрестоносці і Венеція.
3. Облога Константинополя у 1203 р.
4. Штурм і пограбування Константинополя. Наслідки Четвертого хрестового походу.

Тема повідомлення:

- Святі реліквії в Хрестових походах: історія пошуку і поклоніння

Джерела

Договір вождів хрестоносців з Венецією про перевіз у Святу землю (квітень 1201 року); Із записок Робера де Кларі «Завоювання Константинополя» (початок XIII століття); Із хроніка Аноніма Гальбердштадського «Книжиця про паломництво в Грецію і про реліквії, доставлені з Греції»; Із «Історії» Никити Хоаніта (XIII століття); *Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Ч. I: навч. посіб.* Умань: Візаві, 2013. С. 508 – 516.

Послання Папи Іннокентія III про Четвертий Хрестовий похід (1198 р.); Жоффруа Віллардуен. Завоювання Константинополя; Робер де Кларі. Завоювання Константинополя; Нікіта Хоніат. Історія з часів царювання Іоанна Комнина; Лист Папи Іннокентія III маркізу Боніфацію Монферратському. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь.* Київ: Либіль, 2005. С. 437–452.

Жоффруа Віллардуен. Завоювання Константинополя (початок XIII ст.); Нікіта Хоніат. Історія (початок XII ст.); Повість про взяття Царгорода хрестоносцями у 1204 р. (XIII ст.); Лист Іннокентія III маркізу Монферратському. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 156 – 160.

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 41 – 66.

Гусар М.-А. Розкол Вселенської Церкви 1054 р. та спроби його подолання в Західній Європі. *Записки Львівського медієвістичного клубу.* Львів, 2016. С. 70 – 82.

Забзалюк Д. Є. Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір: монографія. Львів: Сполом, 2020. С. 199 – 226.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. С. 215 – 224.

Кардіні Ф. Хрестові походи і Єрусалимське королівство. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. С обори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 40 – 44.

Мельник М. Розпад імперії. *Войтович Л. [та ін.]. Історія Візантії. Вступ до візантиністики.* Львів, 2011. С. 390–407.

Олійников В. Роль Четвертого хрестового походу (1202 – 1204) у розколі християнської церкви. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Культурологія.* 2014. Вип. 15 (2). С. 351 – 354.

Острогорський Г. Історія Візантії; пер. з нім. А. Онишка. Львів: Літопис, 2002. С. 374 – 378.

Франкопан П. Великі шовкові шляхи. Нова історія світу; пер. з англ. і наук. ред. О. Петюха. Київ: Лабораторія. 2024. С. 148 – 169.

Чорний М. Хрестові походи. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 232 – 233.

Harris J. Byzantium and the Crusades. 2nd ed. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury, 2014. 273 pp. URL: <https://books.google.com.ua/about>

Madden T. F. Enrico Dandolo and the Rise of Venice. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003. 298 pp. URL: <https://archive.org/details/enricodandaloris00madd/mode/2up>

Queller D. E., Madden T. F. The fourth Crusade: The Conquest of Constantinople. 2nd ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997. 368 pp. URL: <https://books.google.com> ; https://archive.org/details/fourthcrusadecon0000quel_m5r1

Методичні рекомендації

Четвертий хрестовий похід – один з походів, учасники якого відійшли від початкової мети походу на Схід і основну силу спрямували на штурм та пограбування Константинополя – столиці християнської держави, яку в історіографії називають Візантійська імперія. Мета семінарського заняття – проаналізувати сприйняття подій Четвертого хрестового походу сучасниками: хрестоносцями і ромеями (візантійцями).

Вивчення матеріалу треба почати з характеристики джерел. Працюючи над темою, необхідно розкрити загальне сприйняття Візантії та Константинополя в західноєвропейському світі. Далі слід з'ясувати причини походу, початкову його мету, підготовку досамого походу, показати роль Венеції в подіях 1202–1204 рр.

У наступному питанні треба відповісти на питання, чому хрестоносці опинилися під стінами Константинополя у липні 1203 р. і чому штурм міста тоді їм не вдалося.

В останньому питанні слід розкрити підготовку до штурму у квітні 1204 р., тактику хрестоносців, поведінку під час штурму, ставлення до мешканців Константинополя, проаналізувати реакцію папи римського на взяття Константинополя, оцінку цієї події різними учасниками і очевидцями. На завершення розгляду треба розкрити підсумки Четвертого хрестового походу та розглянути його наслідки: економічні, політичні, культурні.

Практичне завдання

Складіть аналітичну таблицю «Хрестові походи»

Таблиця 7.

Хрестові походи

Похід	Дата походу	Учасники	Мета	Підсумки
Перший				
Другий				
Третій				
Четвертий				
П'ятий				
Шостий				
Сьомий				
Восьмий				

Семінарське заняття 15. Англійське королівство на зламі XII і XIII ст.

Велика хартія вольностей

1. Політична боротьба в Англії наприкінці XII – на початку XIII ст.:
 - а) причини незадоволення королівською владою з боку баронів, містян і селян;
 - б) формування баронської опозиції і вироблення вимог до короля;
 - в) повстання баронів і ставлення до нього інших соціальних верств;
 - г) схвалення Великої хартії вольностей.
2. Аналіз змісту Великої хартії вольностей:
 - а) соціально-політичні вимоги баронів;
 - б) відображення вимог Церкви у хартії;
 - в) соціально-політичні та економічні вимоги лицарів;
 - г) соціально-політичні та економічні вимоги міських мешканців і селян.

3. Політична система Англії за Великою хартією вольностей.

Тема повідомлення:

Значення «Великої хартії вольностей» для становлення європейської правової культури»

Джерела

Велика хартія вольностей (1215 р). *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; Упор. М. О. Рудь.* Київ: Либідь, 2005. С. 568–578.

Велика хартія вольностей (1215 р). *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 197 – 204.

Роджер Говден. Хроніка. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; Упор. М. О. Рудь.* Київ: Либідь, 2005. С. 565.

Роджер Говден. Хроніка. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 194.

Матвій Паризький. Хроніка. *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; Упор. М. О. Рудь.* Київ: Либідь, 2005. С. 565 – 567.

Матвій Паризький. Хроніка. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 194 – 195.

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. *Історія середніх віків: У 2 т.* Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 133 – 148.

Качур В. О. Велика хартія вольностей 1215 р. та її вплив на формування фундаментальних цінностей європейської правової культури. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 5. С. 30 – 33.

Лагойда О. Соціальні зрушення в Англії XIII ст.: від Великої Хартії Вольностей до утворення парламенту (1215 – 1265 pp.). *Записки Львівського медієвістичного клубу.* Львів, 2018. Вип. 3. С. 14–23.

Овсінський Ю., Чорний М. Англія у XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки;* за ред. Л. В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 264 – 265.

Ржевська В.С. Правове значення конфлікту між королем Англії Джоном Безземельним і католицькою церквою. *Право і суспільство.* 2018. № 4. С. 278–284.

Alamichel M.-F. Magna Carta in Cronicles of Medieval Britain. Magna Carta. Dec, 2015, Amiens, France, <https://www.u-picardie.fr/espace/videos/conferences/magna-carta-433897.kjsp>
URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/47333928.pdf>

Barlow F. The feudal kingdom of England, 1042 -1216. 5th ed. London, New York: Routledge, 1999. P. 275 – 309. URL:

https://www.google.com.ua/books/edition/The_feudal_kingdom_of_England/

Bolton J. I. the English Economy in the Early Thirteenth Century. *King John: New Interpretations;* ed. by S. D. Church. Woodbridge: Boydell & Brewer, 1999. P. 27 – 40. URL: <https://books.google.com.ua/books?id>

John, King of England. URL: https://monarchy-of-britain.fandom.com/wiki/John_King_of_England

The Liberties of the Church and the City of Lindon in the Magna Carta. URL: <https://cdn-legacy.iclrs.oeg/conten/events/105/2080.pdf>

Методичні рекомендації

У ході вивчення заявленої теми розкривається важливий етап політичного розвитку європейської феодальної держави – формування станово-представницької монархії. Перший етап політичної боротьби в Англії почався за правління Іоанна (Джона) Безземельного (1199–1216).

Основна мета заняття – з’ясувати, наскільки відображені у Великій хартії вольностей інтереси різних верств населення Англії, як хотіли облаштувати політичну систему Англії

автори програми й до чого могла привести реалізація цієї програми.

Відповідаючи на перше питання, треба виявити основні тенденції розвитку країни на зламі XII і XIII ст. і ті протиріччя, які привели до відкритого конфлікту між королем та англійським суспільством. Далі необхідно розкрити причини тимчасового об'єднання баронів, духовенства, лицарів і міських мешканців проти королівської влади, описати умови схвалення Великої хартії вольностей.

Відповідь на друге питання передбачає ґрунтовний аналіз Великої хартії вольностей. У процесі роботи з джерелом треба систематизувати наявну в ньому інформацію відповідно до плану Перш, ніж говорити про вимоги баронів, треба розібратися в суті сеньйоріально-васальних відносин, зрозуміти, звідки беруться такі права сеньйорів, як отримання феодалських субсидій, опіка над малолітніми спадкоємцями тощо.

В останньому питанні слід реконструювати модель політичної системи Англії початку XIII ст. і в'яснити, які новації стали результатом домовленості короля і представників соціальних станів.

Практичне завдання

Узагальнити вивчений матеріал у формі таблиці, вказавши вимоги різних соціальних груп англійського суспільства, відображені у Великій хартії вольностей, із зазначенням відповідних розділів джерела.

Таблиця 11.

Відображення вимог різних соціальних груп англійського суспільства у Великій хартії вольностей

Соціальні групи	Відомості з Великої хартії вольностей
Соціально-політичні вимоги баронів	
Відображення вимог католицької Церкви	
Соціально-політичні та економічні вимоги рицарів	
Соціально-політичні та економічні вимоги міських жителів	
Соціально-політичні та економічні вимоги селян	

Семінарське заняття 16. Селянські повстання XIV ст. в Західній Європі

1. Огляд джерел.
2. Зміни в аграрному ладі країн Західної Європи на зламі класичного і пізнього Середньовіччя (кінець XIII–XIV ст.) на прикладі Франції та Англії.
3. Порівняльний аналіз селянських повстань: Жакерія у Франції і повстання Уота Тайлера в Англії.
 - а) передумови повстання;
 - б) мета і вимоги повстанців;
 - в) хід повстання;
 - г) соціальний склад повстанців.
4. Підсумки та історичне значення селянських повстань XIV ст. для дальшого розвитку країн Західної Європи.

Джерела

Філіпп де Бомануар. Кутюм Бовезі; Людовік IX затверджує угоду між братією монастиря св. Петра Шартрського і людьми Буавіля, Морвіля і Шванн (1258 р.); Угода між ченцями монастиря св. Петра і людьми Абонвіля (1265 р.); Ордонанс Людовіка X про звільнення сервів (3 липня 1315 р.); Жан де Венет. Хроніка; Хроніка перших чотирьох Валуа (кінець XIV ст.); Фруассар із Валансьєна. Хроніка Франції, Англії, Шотландії та Іспанії (кінець XIV ст.); П'єр

д'Ортемон. Великі французькі хроніки (XIV ст.); Генрі Брактон. Про закони і звичаї Англії; Петиція, подана палатою обшин у парламент 1-го року царювання короля Річарда II (1377 р.); Анонімна хроніка абатства св. Марії в Йорку (XIV ст.); Томас Уолсінгем. Англійська історія. *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 210 – 213, 219 – 222, 224 – 232, 239 – 254.

Основна література

Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів, 2002.

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 95 – 98, 105 – 112, 155 – 167.

Вітоло Дж. Селянські повстання. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 60 – 63.

Джироломо ді К. Чорна чума та криза XIV століття. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 57 – 60.

Погребенник А. Народнo-релігійні виступи у Франції в XIV ст.: Жакерія і Паризьке повстання 1358 року. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології.* 2012. Т. 1. С. 258 – 272.

Овсінський Ю., Чорний М. Англія у XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки;* за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 269 – 271.

Методичні рекомендації

Мета заняття – на основі джерел і літератури, використовуючи метод порівняльного аналізу, розглянути розвиток аграрного ладу Франції та Англії і вивчити історію селянських повстань у них у XIV ст.

Даючи характеристику джерел, треба в'яснити, коли, ким і з якою метою вони були підготовлені, визначити, до якого типу джерел відносяться, які відомості містять і який рівень їхньої достовірності.

У ході вивчення особливостей соціально-економічного розвитку Франції та Англії на зламі класичного і пізнього Середньовіччя необхідно виділити чинники (демографічні, економічні, соціальні, політичні, ментальні) змін в аграрному ладі країн Західної Європи в пізньому середньовіччі і на основі рекомендованої літератури дати характеристику такому явищу, означеному в історіографії як «криза феодалізму XIV ст.». Потім потрібно розкрити наслідки цих змін, визначити, наскільки еволюція соціально-економічних змін у Франції та Англії сприяла росту соціальної напруги.

Вивчаючи і порівнюючи селянські повстання, треба докладніше зупинитися на таких питаннях: ідейна підготовка, соціальний склад повстанців, рівень їхньої організованості, мета виступів, зв'язок з міськими мешканцями.

У ході аналізу програм важливо звернути увагу на питання про землю, про селянські повинності, на вимоги політичного характеру. У процесі аналізу джерел треба систематизувати наявну в них інформацію відповідно до плану.

У підсумку важливо виявити історичне значення повстань та їх наслідки для дальшого розвитку як села, так і феодального суспільства загалом. При цьому слід звернути увагу на конфлікт між соціально-економічними умовами, що змінились, і свідомістю селян, яка в багатьох випадках залишалася орієнтованою на минуле і традицію.

Практичне завдання

Скласти порівняльну таблицю вимог селян під час повстання Жакерія у Франції та Уота Тайлера в Англії з обов'язковим зазначенням джерела.

Таблиця 13.

Порівняльний аналіз вимог селян

(Жакерія у Франції і повстання Уота Тайлера в Англії)

Зміст вимог	Жакерія у Франції	Повстання Уота Тайлера в Англії	
		Майл-Ендська програма	Смітфільдська програма
Вимоги про зміни соціального статусу			
Вимоги про землю			
Вимоги про феодалні повинності			
Політичні вимоги			

Семінарське заняття 17. Освіта і наука класичного Середньовіччя

1. Освіта в класичному Середньовіччі:

а) середньовічна школа: зміст освіти та організація навчального процесу.

б) виникнення університетів, їх організаційна структура, змісті форми навчання.

2. Наука і техніка:

а) схоластика і філософія;

б) природні науки; алхімія

в) історичні знання.

Тема повідомлення:

- Повсякденне життя середньовічних студентів
- Середньовічна рукописна книга
- Книга і культура читання в Середньовіччі

Джерела

Альберт Великий. Про властивості трав, каменів і тварин (XII ст.); Написи на полях карти світу, складеної у Північній Німеччині (близько 1248 р.); сім вільних мистецтв (XII ст.); Університетські диспути (близько 1220 р.); Роджер Бекон про розвиток наук; Фома Аквінський Сума теології (XIII ст.); Марко Поло. Книга про різноманітність світу; Посібник з астрології (XV ст.). *Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 316 – 323.

Культурне життя Парижа на початку XIII ст.; Привілеї, дані папою Григорієм IX Паризькому університету; Цензура книг; Спалення книг Аристотеля; Сім вільних мистецтв; Вільні мистецтва – основи освіти; Розмова для вправи хлопців у латинській мові, складена вперше Ельфріком, а потім поширена учнем його, Ельфріком Батою; Тілесні кари в школі; Матеріальний стан учителів; З листа Абеяра до Елоїзи; Відправа латинською мовою; Фома Аквінський про заняття наукою; Фома Аквінський. З «Суми богослов'я»; математика і богослов'я; Алхімія. Рожер Бекон про при роду металів; Рожер Бекон про метод виготовлення золота; Рецепт виготовлення золота і срібла з міді; Середньовічна географія; Ваганти. Пародія вагантів на Євангеліє; Вагантська пісня. *Історія середніх віків. Тематична хрестоматія.* Одеса: ПНПУ, 2014. С. 121 – 140.

П'єр Абеяра. Історія моїх поневірянь (бл. 1136 р.); Лист Пера Абнляра до Елоїзи; Лист папи Олександра III абату Св. Ремігія Петру і Фульку, декану в Реймсі (1170 – 1172 рр.); Вільям Фіц-Стефен. Опис найбагатшого міста Лондона (1173 – 1175 рр.); Культурне життя Парижа на початку XIII ст.; Егідій Римський. Про правління государів (бл. 1285 р.); Договори з учителями (XIII – XIV ст.); Тілесні покарання в школі за «Швабським зерцалом» (XIII ст.); Грамота Фрідріха I Барбаросси учням і вчителям болонських шкіл (1158

р.); Привілей короля Франції Філіпа II Августа паризьким школярам (1200 р.); Булла папи Григорія IX Паризькому університету (13. 04. 1231 р.); Привілей папи Олександра IV університету в Саламанці (1255 р.); Привілей папи Миколи IV студентам Паризького університету (1292 р.); Статути університету юристів у Болоньї про обов'язки ректора (1317 – 1347; Статути німецької «нації» Болонського університету (1497 р.); Постанова французької «нації» Паризького університету (1397 р.); Присяга паризького бакалавра (1280 р.); Лист єпископа Турне Стефана папі Іннокентію III (бл. 1203 р.); Постанова папського легата Робера де Курсона про студентів і магістрів паризьких шкіл (1215 р.); Лекції Одоферда з римського права (початок XIII ст.); Постанова факультету «вільних мистецтв» Паризького університету (1271 р.); Постанова про порядок проведення диспутів у Сорбонні (1344 р.); Постанова про метод читання лекцій на факультеті «вільних мистецтв» у Парижі (1355 р.); Статути всіх факультетів Паризького університету (1366 р.); Організація навчального процесу за Болонськими статутами (1405 р.); Статути Болонського університету про наймання квартир (1405 р.); Оголошення офіціала єпископського суду Парижа про кліриків і школярів (11. 01. 1269 р.); Про шкільну науку (XIII ст.); Ранні статути Сорбонни (до 1274 р.); Скарга паризького університету (початок XIV ст.); Дозвіл дофіна Карла закрити вулицю Соломи (1358 р.); Зразки студентських листів; Лист лікаря з Валенсії Педро Фагароли синам, студентам Тулузького університету (1315 р.). *Історія західноєвропейського середньовіччя. Хрестоматія; упор. М. О. Рудь.* Київ: Либідь, 2005. С. 601–648.

Основна література

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 86 – 90, 122 – 123. 149 – 152, 174 – 175 199 – 202.

Бернардоні А. Авіценна та арабська алхімія; Сприйняття арабської алхімії на Заході; Візантійська алхімія та мінералогія; Переклад збірок рецептів і ремісничих книг. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 293 – 308.

Б'янкі Л. «Відродження наук»; Арістотелівська традиція в Італії доби Кватроченто. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 252 – 266.

Гісаберті А. Тома Аквінський. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 284 – 291.

Гьотц Г.-В. Час. Історія. Середньовіччя. *Історія європейської ментальності; за ред. П. Дінцельбахера; пер. з нім. В. Кам'янець.* Львів: Літопис, 2004. С. 693 – 702. URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua/>

Д'Альфонсо М. Кузанець, учене незнання і філософія безконечного. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 281 – 287.

Еко У. Вступ; «Карлики на плечах гігантів»: історія афоризму. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 218 – 220, 254 – 257.

Каталані Л. Шартрська школа і нове відкриття Платона; Магістри абатства Сен-Віктор і містична теологія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 242 – 250.

Клерікуціо А. Алхімія та алхіміки. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 352 – 355.

Козак Н. Середньовічна культура XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л. В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 399 – 402.

Коллі А. Університет і порядок навчання. Схоластичний метод; Summae і традиції коментування в середньовічній думці. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя.*

Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко. Харків: Фоліо, 2018. С. 262 – 272.

Кондзьолка В.В. *Історія середньовічної філософії: навч. посіб.* Львів: Світ, 2001. 320 с.

Конфорті М. *Медицина та хвороби на заході в XI – XII ст.; Костянтин Африканський і арабська медицина на Заході; Школа в Салерно «Маленьке мистецтво»; Разі та Авіценна на Заході. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 283 – 293.

Конфорті М. *Переклади та відкриття нових античних джерел: повернення грецьких текстів; Античні тексти та нові знання: ботаніка і медична наука; Анатомічне знання від Мондіно де Луцці до Леонардо да Вінчі; Система охорони здоров'я в італійських містах. Коледжі та делегування права лікувати, карантин, фармакопеї; Новий тип хвороби: сифіліс та його поширення. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 339 – 351.

Конфорті М. *Медицина в університетах та схоластична медицина; Школи і викладачі медицини в Італії та Європі; Медицина та хірургія в Італії; Чорна смерть. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 435 – 451.

Коплстон Ф. *Історія середньовічної філософії.* Київ: Jet-Set, 1997. 155 с.

Курціус Е. Р. *Європейська література і латинське середньовіччя; пер. з нім. А. Онишко.* Львів: Літопис, 2007. С.46 – 68.

Лінч Дж. *Середньовічна церква. Коротка історія.* Київ, 1994. С. 314–334.

Ліччарделло П. *Історіографія. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 406 – 409.

Курбатов С. *Причини виникнення й специфіка перших європейських університетів. Людинознавчі студії. Серія: Філософія.* 2012. Вип. 26. С. 96 – 111 .

Муллер П. Вільям Оккам. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 311 – 318.

Пасквале ді Дж. *Технічні досягнення; Механічні мистецтва; Роджер Бекон та експериментальна наука; Між Сходом і Заходом; Механічний годинник; Окуляри; Компас; Вогнепальна зброя. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 452 – 474.

Радул О. С. *Керування університетським життям у часи Середньовіччя. Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* 2016. Вип.72. Т. 1. С. 143 – 148.

Радул О. С., Радул В. В. *Методи навчання в середньовічних університетах. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* 2022. № 207. С. 47 – 53.

Стелла Ф. *Риторика в університетах. Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 348 – 352.

Шевченко О., Кліпенштейн А. *Абеляр та Елоїза: особисті взаємини у соціокультурному контексті XII ст. Київські історичні студії.* 2021. № 2 (13). С. 49 – 57.

Методичні рекомендації

У ході підготовки першого питання треба згадати, коли складалася освітня система Середньовіччя. Важливо з'ясувати, які зміни стали в освіті з розвитком середньовічних міст, наслідком чого була поява нових типів шкіл – міських (гільдійських, цехових, приватних, муніципальних) і організованих жєбрущими орденами. Також необхідно визначити статус учителів і перспективи отримання шкільної освіти.

Розглядаючи другу частину питання, треба вказати час і умови виникнення перших університетів у Західній Європі. На прикладі Паризького і Болонського університетів можна проаналізувати два основних типи університетських організацій. У питанні про методи і програму навчання треба пояснити, чим вони були зумовлені. Говорячи про значення університетів, важливо показати, які перспективи людині давало навчання в них, з одного боку, і яку роль відіграли університети в розвитку суспільства і поширенні знань, з другого.

Для того, щоб зрозуміти місце і роль наукових знань (схоластики, алхімії, медицини,

природничих наук) в середньовічному суспільстві, треба розглянути джерела цих знань та основні положення вчень найвідоміших представників, таких як Абеляр, Ансельм Кентерберійський, Фома Аквінський, Бернар Клервоський, Вільям Оккам, Роджер Бекон та інші. У ході аналізу наукових напрямів варто звернути увагу на співвідношення традицій та новацій.

Важливо висвітлити, який вплив мала релігія на сприйняття світу людиною і на ідею розвитку людського суспільства. Треба пояснити таке твердження: «Історія сприймалась як процес провиденційний, універсальний, лінійний, есхатологічний». Характеристику історичних поглядів людини класичного Середньовіччя треба почати з аналізу основних ідей праці Августина Блаженного «Град Божий» (бл. 430 р.), який першим обґрунтував релігійний погляд на історію. Потім необхідно розкрити зміни у сприйнятті минулого в класичному Середньовіччі, з чим вони були пов'язані, й чому це стало можливим на підставі аналізу історичних концепцій Гуго Сен-Вікторського і Оттона Фрейзінгентського (історія священна і історія світська, періодизація історії).

Практичне завдання

Підготувати розповідь з презентацією «Повсякденне життя середньовічного студента»

Узагальнити розвиток філософської думки в Середньовіччі, заповнивши відповідну таблицю.

Таблиця 12

Розвиток філософської думки в Середньовіччі

Філософ	Роки життя	Вирішення питання про співвідношення віри і розуму
П'єр Абеляр		
Ансельм Кентерберійський		
Бернар Клервоський		
Фома Аквінський		
Сігер Брабантський		
Вільям Оккам		

Семінарське заняття 18. «Ті, що моляться»: Церква і духовенство в західноєвропейському соціумі XII–XV ст.

1. Статус папської влади у XII–XIII ст. Інокентій III.
2. Криза папства в XIV–XV ст. «Велика схизма». Соборний рух.
3. Поява нових чернечих орденів. Домініканці та францисканці.
4. Середньовічні ересі. «Апостольські брати». Джон Вікліф.

Тема повідомлення:

- Спроба відновлення церковної єдності: Флорентійська унія
- Авіньйон – нова резиденція римських пап

Джерела

Постанова IV Латеранського собору про першочергову сплати десятини (1215 рік); Доход єпископів (з анонімного опису Німеччини кінця XIII століття); Статут про обрання пап (1059 рік); Григорій VII (1073 – 1085) «Диктат папи»; Відлучення від Церкви Генріха IV (1076 рік); [Вормський конкордат 1122 рік]. А. Грамота імператора. Б. Грамота папи; Привілей імператора Священної Римської імперії Фрідріха II (1212 – 1250) «На благо князів Церкви» (1220 рік). Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М., Кривошея І. І. *Історія середніх віків.*

Практикум. Ч. I: навч. посіб. Умань: Візаві, 2013. С. 525 – 535.

Салімбене із Парми. Хроніка (1282 – 1287 рр.); Із протоколів Болонської інквізиції (1299, 1303 – 1304 рр.); Бернардо Гві. Про секту тих, які називають себе приналежними до Ордену Апостоликів (1307 – 1324 рр.); Історія ересіарха фра Дольчино, написана анонімними сучасником; Із «Повчання з практики інквізиційного розслідування» Бернардо Гві (1321 р.). Балух В. О., Балух О. В., Коцур В. П. *Практикум з історії Середніх віків: навч. посіб.* Чернівці: Наші книги, 2011. С. 169 – 183, 187 – 190.

Церковні привілеї і багатства; Єресі і боротьба з ними; Релігійні вірування, марновіри та аскетичний світогляд. *Історія середніх віків. Тематична хрестоматія.* Одеса: ПНПУ, 2014. С. 75 – 120.

Основна література

Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів: Вид-во УКУ, 2002. С. 116 – 119.

Айт І. Папська політика. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 26 – 30.

Айт І. Папська держава. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 55 – 59.

Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків: У 2 т. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 2: Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: Наші книги, 2010. С. 241 – 246.

Бенвенуті А. Релігійні ордени. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 178 – 183.

Воці А. М. Авіньйонський понтифікат. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 39 – 43.

Джироламо ді К. Боротьба за інвеституру. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 22 – 26

Зайбт. Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 96 – 129, 198 – 202, 386 – 395, 442 – 451.

Керецман Н. П. Середньовічна церква і папство XIV – XV ст.: навч. посібник. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2019. 168 с.

Куоцо Е. Релігійне життя. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 196 – 200.

Куоцо Е. Папська держава. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торговля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 55 – 60.

Лінч Дж. Середньовічна церква. Коротка історія. Київ: Основи, 1994. С. 185–203, 225–243, 286–313, 407–433.

Ното М. А. Папство та церковна ієрархія. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торговля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 170 – 175.

Мастромартіно Ф. Релігійні ордени. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 211 – 214.

Мастромартіно Ф. Релігійні ордени. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торговля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 175 – 178.

Монтесано М. Полювання на відьом. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торговля. Утопії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 204 – 208.

Палумбо Дж. Місіонери та навернення до християнства. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо,

2018. С. 170 – 178.

Райола М. Великий розкол. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 43 – 46.

Сервенті С. проповідництво. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 480 – 484.

Содано Дж. Інквізиція. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 208 – 212.

Стасюк А. Ordo Fratrum Minorum: утворення, становлення та організація францисканців у першій третині XIII ст. *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* 2014. Вип. 25. С. 183 – 188.

Фйоре ді Дж. Прагнення реформи церкви і ересі у перші два століття після Тисячного року. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста; за ред. Умберто Еко.* Харків: Фоліо, 2018. С. 183 – 189.

Фйоре ді А. Прагнення релігійного оновлення. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 212 – 220.

Фіореллі В. Релігійне життя. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Експедиції. Торгівля. Утонії; за ред. Умберто Еко; пер. з італ..* Харків: Фоліо, 2020. С. 225 – 229.

Чорний М. Церква в XI – XV с. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л.В. Войтовича.* Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 204 – 217.

Методичні рекомендації

Мета семінарського заняття – визначити місце і роль католицької Церкви і духовенства в середньовічному соціумі. У першому питанні треба розкрити статус папства в XII–XIII ст., порядок обрання пап, визначити основу політичної та економічної могутності папства. У зв'язку з цим варто докладніше зупинитися на постаті папи Інокентія III, найвпливовішого середньовічного понтифіка. Також важливо прослідкувати відносини пап зі світськими правителями, з'ясувати причини боротьби світської і духовної влади, її методи, етапи, особливості та наслідки в кожному конкретному випадку (Німеччина, Англія, Франція). Це дасть змогу зрозуміти причини кризи папства, яка привела до «Авіньйонського полону пап», «Великої схизми». Необхідно також визначити значення соборного руху в першій половині XV ст. для подолання кризи в католицькій Церкві.

Третє питання присвячене висвітленню причин появи, напрямів діяльності, ролі в духовному житті середньовічних людей чернечих громад нового типу – домініканців і францисканців. При цьому слід звернути увагу на постаті засновників цих чернечих згромадження – св. Домініка і св. Франциска Ассізького.

Завершити вивчення теми треба аналізом значних єретичних рухів. Для цього потрібно звернути увагу на вимоги, методи боротьби, соціальний склад учасників єретичних рухів, висвітлити боротьбу Церкви з ересями, зародження інквізиції.

Практичне завдання

Складіть список ересей зрілого і пізнього Середньовіччя. Опишіть особливості кожної з них. Запишіть імена основних ересіархів. Завдання виконайте у формі таблиці.

Таблиця 10.

Єретичні рухи класичного і пізнього Середньовіччя.

Ересь	Дата	Особливості (ідеї, вимоги)	Ересіархи

Семінарське заняття 19. Середньовічна культура XII – XV ст.

1. Лицарські романи та поезія.

2. Світобачення міської інтелектуальної еліти: феномен вагантів, стиль життя і стиль мислення Джеффри Чосера. «Роман про Лиса».
3. Музика і театр. Книжкова мініатюра.
4. Готична архітектура і скульптура.

Тема повідомлення:

Повсякдення в скульптурі середньовічного храму.

Музика і музиканти в книжковій мініатюрі Середньовіччя

Джерела

Англійські фабліо XIII століття: Оповідання у віршах; пер. із середньоанг. Київ: Український письменник, 2013. 127 с.

Бедье Ж. Роман про Трістана та Ізольду; пер. М. Рильського. Київ: Молодь, 1972. 188 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bedie_Zhozef/Roman_pro_Tristana_ta_Izoldu/

Війон Ф. Великий Тестамент та інші поезії; пер. з фр. та передмова Л. Первомайського. Київ: Дніпро, 1973. 186 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Francois_Villon/Velykyi_Testament_ta_inshi_poezii_zbirka/

Поезія вагантів; пер. М. Борецького та А. Содомори. Львів: Світ, 2007. 264 с.

Роман про Трістана та Ізольду; пер. з фр. М. Рильського; 3-є вид.. Київ: Молодь, 1972. 188 с.

Федорак Н. Ключові тексти середніх віків і Відродження (Західна Європа): Навч.-метод. посібник. Львів: УКУ, 2021. С. 163 – 178, 224 – 232, 241 – 252.

Чосер Д. Кентерберійські оповіді; пер. з англ. Львів: Астролябія, 2019. Ч. I, 528 с. Львів: Астролябія, 2021. Ч. II. 544 с.

Європейське Середньовіччя: літературний флорилегіум; упоряд. Б. Щавурський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. С. 591 – 723.

Основна література

Демчук С. Доба постів і карнавалі: Як жили, пили і кохалися у середньовіччі. Київ: Віхола, 2023. 336 с.

Дюбі Ж. Доба соборів. Мистецтво і суспільство 980 – 1420 років. Київ: Юніверс. 2003. 320 с.

Зайбт. Ф. Блиск і вбогість Середньовіччя. Історія з початком і кінцем; пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Вид-во УКУ, 2009. С. 413 – 456.

Єфименко В. В. Культура Середньовіччя. *Історія світової культури: Навч. посібник*; 3-є вид. Київ: ЦУЛ, 2010. С. 230 – 272.

Козак Н. Середньовічна культура XII – XV ст. *Medium aevum: Середні віки; за ред. Л. В. Войтовича*. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 399 – 402.

Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя; пер. з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2007. 752 с.

Ліндсі Дж. Коротка історія культури. Від первісного суспільства до доби Відродження. Київ: Мистецтво, 2020. Т. 2. С. 165 – 183.

Музика та суспільства в Середньовіччі. Музична практика. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 722 – 762.

Охріменко О. Повсякденне життя міст Англії в XI – XIII століття. Київ: Пенмен, 2019. 208 с.

Примат поезії. Потяг до розповідання. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 510 – 589.

Собори в Європі. *Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Замки. Торговці. Поети; за ред. Умберто Еко*. Харків: Фоліо, 2018. С. 604 – 623.

Федорак Н. Ключові тексти середніх віків і Відродження (Західна Європа): Навч.-

Методичні рекомендації

Мета семінарського заняття: розглянути основні здобутки середньовічної культури XII – XV ст.

У першому питанні аналізують лицарські романи бретонського циклу: романи про Трістана та Ізольду, романи Кретьєна де Труа «Лицар Воза, або Ланселот», «Персеваль, або Повість про Грааль», «Ерек і Еніда», Вольфрама фон Ешенбаха «Парцифаль». При цьому важливо розкрити особливості середньовічного роману, його джерельну основу, основні сюжетні лінії. У ході розповіді про куртуазну (лицарську) поезію виділяють лірику провансальських трубадурів, насамперед Гійома Аквітанського (1071 – 1127), Бернарта де Вентадорна (бл. 1150 – 1180), Бертрана де Борна (бл. 1135 – бл. 1210), а серед німецьких мінезингерів – Вальтера фон дер Фогельвейде (бл. 1160 – 1230),

У ході висвітлення другого питання треба зупинитись на творчості вагантів і голіардів показати її тематичну та ідейну спрямованість, порівняти з творчістю лицарських поетів. Творчість Джеффри Чосера розглядають за «Кентерберійськими оповідями», в яких виписані типи англійського суспільства, сучасного автору. Важливо вказати на характер і соціальне становище кожного оповідача. У «Романі про Лиса», як пам'ятки міської культури, треба виділити традиції героїчного епосу, середньовічного алегоризму і нові художні прийоми його втілення. У висновку до другого питання виділяти особливості світогляду міського інтелектуала класичного Середньовіччя.

Театральну культуру Середньовіччя варто розкрити через характеристику основних жанрів тогочасного театру, якими були фарси, літургійна драма, мораліте, міраклі, містерії. Також треба розказати, хто такі жонглери у Франції, шпільмани – в Німеччині, визначити основні риси тогочасної музики, описати поширені музичні інструменти. Окремого аналізу потребує книжкова мініатюра. Його можна провести на прикладі відомих рукописних книг «Манесьський кодекс», «Розкішний часослов герцога Беррійського», «Часослов Марії Бургундської» тощо.

Готичну архітектуру розглядають на прикладі відомих готичних храмів: собор Богоматері у Парижі, собор Богоматері у Реймсі, собор Богоматері у Шартрі, кафедральний собор Різдва Діви Марії у Мілані, собор Святого Варфоломія у Франкфурті, собор Святого Петра і Пресвятої Діви Марії у Кельні, собор Марія-де-ла-Седе у Севільї, кафедральний собор Святого Петра у Глостері. Готичну монументальну скульптуру також вивчають на прикладі порталів відомих готичних храмів: портали західного фасаду собору у Парижі та Шартрі, статуї в Наумбурзькому соборі Святих Петра і Павла в Німеччині, У підсумку визначають стильові особливості готичної архітектури і скульптури.

3. Питання для підсумкового контролю

I. Раннє Середньовіччя

1. Які події, на Вашу думку, можуть вважатися відправною точкою відліку історії Середньовіччя? Свою думку обґрунтуйте.
2. 476 рік, який поділяє стародавній світ і середні віки, є символічною датою навіть для істориків. Для людей, які жили в V ст. н. е., цей рік нічим особливо не запам'ятався. Які події того часу справили на них більше враження і чому?
3. Як змінилося господарство та організація управління в стародавніх германців упродовж півтора століття за даними Цезаря і Тацита?
4. Варвари не переважали римлян своєю чисельністю, рівень розвитку їх матеріальної і духовної культури був значно нижчим, ніж у Пізній Римській імперії. Поясніть, чому Імперія не змогла протистояти вторгненню «варварських народів»?

5. Чому впала саме Західна Римська імперія, а Східна Римська імперія продовжила своє існування як Візантія?
6. В чому причина перемоги християнства в Римській імперії? Яку Церкву відстоював Константин I?
7. Коли і де виникли ранньосередньовічні королівства в результаті переселення германських племен? Кого можна назвати творцями цих королівств?
8. Охарактеризуйте розвиток тих варварських королівств, які виникли на території Галлії в V ст.
9. Охарактеризуйте розвиток тих варварських королівств, які виникли на Апеннінському півострові. Які відмінності були між ними?
10. Що спільного у внутрішній та зовнішній політиці таких варварських королів: Хлодвіга, Гейзеріха, Теодоріха?
11. Більшість варварських королівств існували недовго. Багато з них зникали одразу після смерті своїх засновників. Чим ви можете пояснити той факт?
12. Які соціально-політичні та культурні наслідки мало хрещення Хлодвіга для Франківської держави?
13. Розкрийте значення праці Григорія Турського «Історія франків».
14. Що означав у франків звичай «переламати гілку мірою в лікоть і розкидати на всі чотири боки» і як він виник?
15. У чому полягала причина політичної нестабільності у Франкському королівстві за правління королів з династії Меровінгів? Хто такі «ліниві королі» і майордоми?
16. У франкських королів не було постійної резиденції, і вони переїжджали зі своїм двором з одного помістя (вілли) до іншого, зупиняючись у палацах (пфальцах). Чи можна пояснити ці переїзди господарськими або адміністративними потребами? Чи це була забаганка франкських королів?
17. Що спільного у військових реформах Карла Мартелла у Франкському королівстві і Альфреда Великого в Англії? Якими причинами вони були викликані?
18. У 732 році у битві під Пуатьє Карл Мартелл розгромив арабів. Значення цієї битви оцінюється по-різному: на думку одних дослідників, під Пуатьє було врятовано християнство, з погляду інших – битва стала початком у розвитку феодальної Європи. Чи згодні Ви з такими оцінками? Відповідь обґрунтуйте.
19. В чому полягала бенефіціальна реформа Карла Мартелла? Якими були її наслідки?
20. Які чинники допомогли Пипіну Короткому отримати королівську корону?
21. Коли і за яких умов виникли світські володіння папи римського – Папська область?
22. Порівняйте управління у Франкській державі за Хлодвіга і за Карла Великого. Які землі Західної Римської імперії не входили до імперії Карла Великого?
23. Охарактеризуйте хід та наслідки воєн Карла Великого?
24. За якими джерелами можна вивчати суспільний устрій франків доби Меровінгів і Каролінгів? Яка інформаційна наповненість цих джерел?
25. Які зміни відбулися у франкському суспільстві за Карла Великого? Яка була структура крупного феодального помістя у Франкській державі Каролінгської епохи? Які категорії селян працювали в ньому? Якими були їхні повинності?
26. Розкажіть, якими способами формувалося залежне селянства у Франкській державі у VIII-IX ст. та складалась велика земельна власність. Яка роль прекарних відносин у цих процесах?
27. Що таке «Каролінське відродження»? Що і як відроджувалось?
28. Розкрийте причини та умови Верденської угоди.
29. Розкрийте особливості розвитку Скандинавії в I тис. н. е. Хто такі конунги і бонди? Що таке тінг?
30. Якою була Британія під римським пануванням?
31. Охарактеризуйте розвиток англосаксонських королівств у VI – VIII ст. Як проходило в них утвердження християнства?

32. Проаналізуйте реформи короля Альфреда Великого.
33. Чому вікінгів називали володарями морів?
34. Якими були причини і наслідки далеких морських походів норманів (вікінгів)?
35. У яких віках і в яких районах Європи була поширена молитва: «Від меча нормана і від стріли мадьяра спаси нас, Господи !»?
36. Розкрийте наслідки нормандського завоювання Англії в другій половині XI ст.: а) економічні, б) соціальні, в) політичні, г) культурні.
37. Які історичні факти доказують, що влада короля Вільгельма Завойовника була сильнішою, ніж влада королів Франції того часу?
38. Як відбувалося завоювання арабами Піренейського півострова? Хто такі мосрабами і муваллади?
39. Розкажіть про економічний і політичний розвиток Кордовського халіфату.
40. В чому полягали перші успіхи та невдачу Реконкісти?
41. Коли і як виникло Німецьке королівство? Охарактеризуйте політику Генріха I Птахолова.
42. Яку роль у своїй внутрішній політиці імператор Оттон I відводив церкві, священикам і папі? Яку зовнішню політику проводив його наступники – син і внук?
43. За яких умов прийшла до влади династія Капетингів? Як виникло герцогство Нормандія? Як виникло герцогство Бретань?
44. Якою була Франція за перших Капетингів? Як виник союз Русі і Франції?
45. Чим відрізнявся розвиток італійських земель в XI – першій половині XII ст.? Як утворилось королівство норманів на півдні Італії?
46. Як розвивалась Флоренція Мілан, Венеція та Генуя в XI – першій половині XII ст.?
47. Що таке боротьба за інвеституру? Коли вона проходила і якими причинами була викликана? Чим знаменитий замок Каносса?
48. Якими були наслідки боротьби Священної Римської імперії і папства за інвеституру в XI ст.?
49. Чому саме монастирі у період Раннього середньовіччя стали центрами освіти й культури?
50. Проаналізуйте взаємні зобов'язання васала і сеньйора. Чим загрожувало їх недотримання і васалу, і сеньйору? Хто такі маркграфи, пфальграфи, графи, барони? Що таке оммаж?

II. Класичне Середньовіччя

1. Коли, де і чому саме там виникали міста в середні віки?
2. Визначить причини боротьби міст проти сеньйорів. Які форми і наслідки мала ця боротьба? Які привілеї мало середньовічне місто, незалежне від сеньйора-землевласника?
3. Охарактеризуйте основні соціальні групи в середньовічному місті. Хто з ким і чому ворогував у середньовічному місті? Якими були наслідки цієї ворожнечі?
4. Визначте основні функції середньовічного ремісничого цеху та охарактеризуйте їх. Що спільного і відмінного в становищі ремісничого учня і підмайстра в середньовіччі?
5. З часом у середньовічних містах почався процес „замикання цехів”. Які його причини та наслідки?
6. Назвіть та охарактеризуйте найвідоміші в Середньовіччі торгові регіони. Де сходилися торгові шляхи з різних регіонів?
7. Чому в середньовічній Англії не діяло правило «Васал мого васала – не мій васал»?
8. Відомо, що в 1000 р. в Англії не було приватних замків, а в 1150 р. їх появилось дуже багато, а в 1200 р. залишилось менше сотні. Чим це можна пояснити?
9. З яких категорій населення складалося англійське суспільство на початку XII ст.?

10. Розкажіть, як Генріх II Плантагенет став англійським королем. Які землі входили до його королівства?
11. Доведіть, що всі реформи і напрями діяльності англійського короля Генріха II носили централізаторський характер. Що дали англійським королям «щитові гроші»?
12. Чому з десяти років свого правління Ричард I Левове Серце провів в Англії менше року? Що він робив в ту пору? Хто тоді правив Англією?
13. Які були причини тимчасового об'єднання баронів, лицарів, духовенства і міських жителів проти королівської влади в Англії на початку XIII ст.?
14. Хто з французьких королів і чому став винним у тому, що англійський король Іоанн отримав зневажливе прізвисько „Безземельний“?
15. Кому в Англії була потрібна Велика хартія вольностей і для чого? Хто її склав, як її втілював у життя?
16. Яким чином Велика хартія вольностей обмежувала королівські повноваження?
17. Чи можна вважати Велику хартію вольностей першою у світі конституцією? Відповідь обґрунтуйте.
18. За яких обставин виник англійський парламент? Які були його повноваження? Що послужило основою союзу двох станів – лицарів і городян – в англійському парламенті?
19. Які причини хрестових походів? Які події передували Першому хрестовому походу? Одна з хронік XII ст., яка розповідає про Перший хрестовий похід, називається «Діяння Бога через франків». Яка думка автора твору відображена в цій назві? Яким шляхом військо хрестоносців рухалися до Єрусалима в Першому Хрестовому поході? Чому вони не вибрали коротшого шляху – морем до берегів Леванту? Яка була роль Візантії в організації хрестових походів?
20. З яких груп населення складалося військо хрестоносців? Які мотиви лежали в основі їхнього рішення відправитися у Святу землю? Чому ніхто з європейських монархів (королів Англії, Франції, Німеччини) не брав участі в Першому Хрестовому поході?
21. Що мають на увазі, коли говорять, що держави хрестоносців на Близькому Сході були своєрідним «Заходом на Сході»? Яку роль відігравали духовно-рицарські ордени в державах хрестоносців на Близькому Сході?
22. Чому ворогуючі між собою французький король Філіп II Август, англійський король Ричард Левове Серце та імператор Священної Римської імперії Фрідріх I Барбаросса очолили Третій хрестових похід і як це відбилося на його ході та результатах?
23. Чому хрестоносці опинилися під стінами Константинополя у липні 1203 р.? У чому полягає особливість четвертого Хрестового походу? Які він мав наслідки для тогочасної Європи? Що в подіях 1204 року свідчило про занепад хрестоносного руху? Кажуть, що папа римський Інокентій III був проти взяття Константинополя хрестоносцями, але не зміг завадити цьому. Чи могло так бути?
24. Хто з королів Англії та Франції брав участь у хрестових походах? Якими були наслідки цих походів?
25. Розкрийте наслідки Хрестових походів для Західної Європи: а) соціальні, б) політичні, в) культурні.
26. В чому полягала основна невдача короля Людовика VII? Як вдалося зміцнити королівську владу Філіпу II Августу?
27. Французький король Людовік IX був знаменитим ще за життя, а після смерті його оголосили святим. Але кажуть, що він не виграв жодної битви, два хрестові походи на Схід, які він організував, закінчились невдачею. У чому ж полягають його заслуги?

28. Хто – духовенство, рицарі чи міські багаті та купці – були найпослідовнішими союзниками французьких королів у боротьбі за об'єднання країни? Поясніть чому.
29. Які причини Альбігойських воєн? З ким вони велися? Якими були їх наслідки?
30. Про що свідчить скликання Генеральних штатів у 1302 р. – про слабкість Філіпа IV чи про його силу? Відповідь обґрунтуйте.
31. Які причини конфлікт між королем Філіпом IV і папою римським Боніфацієм VIII? Як він закінчився?
32. Чи був розгром ордену тамплієрів у Франції наслідком випадкового збігу обставин? Відповідь обґрунтуйте.
33. Як поповнювалась королівська скарбниця Франції на початку XIV ст.?
34. Які чинники сприяли піднесенню німецьких земель у XII – XIII ст.? На які сили спиралася династія Гогенштауфенів?
35. Чим відрізнялася боротьба між гвельфами і гібеллінами в німецьких та італійських землях. Чому Ронкальські постанови Фрідріха I викликали опір північноіталійських міст?
36. Чому не зміг реалізувати свою програму Фрідріх I Барбаросса?
37. Чого зумів дробитися в своїй внутрішній політиці Фрідріх II Гогенштауфен? В чому полягали його прорахунки?
38. Чому Філіп IV Красивий переміг папу римського в 1303 р., а імператор Фрідріх II Гогенштауфен не зміг цього зробити в 1230-1250-х роках?
39. Чим подібне, а чим відмінне правління двох Гогенштауфенів: Фрідріха I та Фрідріха II?
40. Чому Швейцарія перемогла у протистоянні з Габсбургами?
41. Що таке «сицилійська вечірня»? Чому Сицилійське королівство залишилося за Арагонською династією?
42. Вкажіть причини політичної могутності папства в XI – XIII ст.
43. Як пов'язано виникнення чернечих орденів, названі жєбруццями, з єретичними рухами?
44. Легенда говорить, що папа Інокентій III підтримав зусилля Франциска Ассизького, побачивши сон: будівля церкви почала падати, і Франциск підтримав її, підставивши плече. Які факти відбилися в цій легенді?
45. Чому чернечі ордени, які виникли в XIII ст., називаються орденами нового типу?
46. Якою небезпекою були єресі та єретики для католицької церкви?
47. Які форми боротьби з єресями використовувала Католицька церква в XII – XIII ст.?
48. Наведіть факти з історії Середніх віків, коли правителі Західної Європи були змушені принижуватись перед папою римським. Що означає вислів „піти в Каноссу” зараз?
49. Наведіть факти, які засвідчують, що за понтифікату папи римського Інокентія III церква досягла найвищої могутності в середньовіччі.
50. Доведіть, що боротьба між світською і духовною владою велась у XII-XIII ст. в Англії, Франції та Німеччині.
51. Що вивчали в середньовічних школах? Розкрийте організаційну структуру середньовічних університетів. Чому навчали в середньовічних університетах? Які форми навчання були в них?

III. Пізнє Середньовіччя

1. Порівняйте станові представництва у Франції та Англії в XIII-XV ст. за такими параметрами: назва, час виникнення, які стани посилали своїх представників на зібрання, кількість і назва палат, чим займались.

2. Протягом XIV ст. англійці двічі усували своїх королів з трону. Хто були цими королями? Чому їх усували з трону?
3. Які нові явища у соціально-економічному розвитку Англії XIV ст. можна виділити?
4. Чому в XIV ст. у країнах Західної Європи було вигідно звільняти селян від особистої залежності?
5. Англійське військо напередодні Столітньої війни мало такі: а) переваги, б) недоліки.
6. Якими були переваги і недоліки французького війська напередодні Столітньої війни?
7. Яке значення мала битва при Слейсі? Чому французи зазнали поразки при Кресі та при Пуатьє?
8. Як епідемія чуми в середині XIV ст. вплинула на економічний розвиток Англійського і Французького королівств?
9. З якою метою і чому були прийняті «робочі закони» в Англії та Франції в XIV ст.?
10. У чому полягають відмінності між повстанням Жакерією і повстанням Етьєна Марселя? Чому не було союзу між учасниками цих повстань?
11. Чому саме під час Столітньої війни відбулися два найважливіші селянські повстання – Жакерія у Франції і Уота Тайлера в Англії? Відповідь обґрунтуйте.
12. Як розвивалась Франція за королів Карла V і Карла VI?
13. Вкажіть на подібні та відмінні риси повстання під проводом Уота Тайлера і повстання під проводом Джека Кеда.
14. Яке значення і для французів, і для англійців мало захоплення Орлеану в ході Столітньої війни?
15. Яка подія і чому можна вважати переломною в ході Столітньої війни?
16. Чому дофін Карл повірив селянській дівчині Жанні д'Арк і дав їй солдатів?
17. Відомо, що Жанна д'Арк була арештована зі згоди короля по дорозі у Париж. Чому король не скористався із ситуації й не оголосив її чудесно врятованою Орлеанською Дивою, адже бездіяльність короля, який нічого не зробив для врятування національної героїні, засуджувалась у країні? Як ви думаєте, хто найбільше і чому був зацікавлений в тому, щоб Жанна д'Арк була спалена?
18. На яких умовах був укладений у Труа мир у ході Столітньої війни? Чому називають ганебним?
19. З якими подіями і чому історики пов'язують початок і кінець епохи Середніх віків?
20. Коли Франції загрожувала більша небезпека в ході Столітньої війни – після поразки під Пуатьє чи після поразки під Азенкуром? Обґрунтуйте свою думку.
21. Чому перемога Жанни д'Арк біля Орлеана не привела до швидкого вигнання англійців з Франції? Що ще потрібно було для перемоги?
22. Що дали Франції військові реформи Карла VII?
23. Якої найбільшої поразки зазнали англійці у Столітній війні?
24. Які події в історії Столітньої війни можна вважати переломними? Відповідь обґрунтуйте.
25. Чи правильно стверджувати, що Столітня війна породила війну Червоної і Білої Троянд? Відповідь обґрунтуйте.
26. Вкажіть, які соціальні верстви підтримували Йорків, а які Ланкастерів у війні Червоної і Білої Троянд в Англії.
27. Коли і внаслідок яких подій до влади в Англії прийшов Генріх VII – перший представник династії Тюдорів?

28. Які чинники, на вашу думку, обумовили перемогу Людовіка XI над Карлом Сміливим? Як йому вдалося перетворити Францію в абсолютну монархію?
29. Як Ганзі вдалося утримувати всю зовнішню торгівлю в північному регіоні?
30. Чому німецькі землі залишалися роздробленими в пізньому середньовіччі?
31. Які причини розквіту Флоренції в XII – XV ст.? Як змінювалась влада в республіці?
32. Як розвивалася боротьба за гегемонію у Середземному морі між Генуєю та Венецією? Якими були її наслідки?
33. В чому полягають особливості економічного і політичного розвитку Мілана в XIII – XV ст.?
34. Як розвивалася Реконкіста в XII – XV ст.? Яка битва стала переломним моментом Реконкісти на користь християн? Чому Наварра з XIII ст. не брала участі в Реконкісті?
35. Які причини розквіту Арагону в XII – XV ст.?
36. Як виникло об'єднане Іспанське королівство? В чому полягала особливість його політичного устрою?
37. Кого і чому називають «католицькими королями»? Яку роль зіграв Торквемада в історії Іспанії?
38. Чим подібний процес об'єднання Іспанії на процес об'єднання Франції? Які можна знайти відмінності?
39. Чому перебування пап римських в Авіньйоні називали „полоном”, адже папи покинули Рим добровільно? Чим зашкодив Католицькій церкві «Авіньйонський полон пап»?
40. Розкажіть, як християнський світ Європи реагував на «велику схизму», яка почалась у 1378 р.?
41. Яким чином католицькій церкві вдалося подолати „великий розкол” кінця XIV – початку XV ст.?
42. З якою метою проводились церковні собори в XV ст.? Якими були рішення цих соборів?
43. Що було вирішено на Констанцькому соборі?
44. Яке основне досягнення Ферраро-Флорентійського собору?
45. З допомогою історичних фактів доведіть, що міста Італії досягли більшого розвитку в XIII – XV ст., ніж міста інших країн.
46. Які основні напрями зовнішньої експансії скандинавських країн у XIII ст.?
47. Чим відрізнялися внутрішні проблеми у Данії від інших скандинавських країн?
48. Чому не вдалося реалізувати унікальні можливості, які давала Кальмарська унія?
49. У чому полягає своєрідність розвитку середньовічних держав Скандинавського півострова на відміну від країн Західної Європи?

4. Термінологічний словник¹

Абат – з V ст. настоятель чоловічого католицького монастиря. Спочатку абат вибирався монахами і затверджувався єпископом. Багато абатів добивалися звільнення від влади єпископа і підкорялись безпосередньо парі римському.

Абатство – західнохристиянський чернечий чоловічий або жіночий монастир із належними йому володіннями, який об'єднує монахів у самостійну церковно-адміністративну одиницю на чолі абатом або абатисою.

Авари – кочівники, які появились у середині VI ст. на території східноєвропейських степів, в 578 р. зайняли Паннонію, а на початку VII ст. – Далмацію.

Аварський каганат – державне утворення, засноване ханом Баяном на території Паннонії. 791 р. розбито Карлом Великим.

Авіньйонський полон пап – період з 1309 до 1377 р., коли резиденція глави католицької церкви знаходилась не в Римі, а в Авіньйоні, де під контролем французької влади серед лояльних кардиналів здійснювався вибір кандидатур на посаду понтифіка.

Австрія – історичний регіон Франкського королівства в басейні рік Маас і Мозель, а також землі на схід від Рейну.

Агіографія – вид церковної літератури, життєписи (житія) святих, діяння мучеників..

Аквітанія – територія між Піренеями і рікою Луарою.

Акрит – у Візантії незалежний дрібний землевласник -воїн, який одержував землю і право на податкові пільги в обмін на обов'язок охороняти кордони він набігів спочатку арабів, пізніше сельджуків.

Алани – іраномовне плем'я, розгромлене 372 р. гунами. Частина з них у другій половині IV ст. переселилась разом з вандалами в Іспанію, а на початку V ст. – в північну Африку.

Алемани – союз давньогерманських племен, що утворився на основі союзу племен свевів (до якого бури, семнони, гермундури, квади і маркомани) та ютунгів. Пізніше стали відомі під назвою шваби, що дали найменування історичній області Швабія в Німеччині.

Алліленгій – «кругова порука», обов'язок громади виконувати державні повинності і сплачувати податки за покинуті односельцями землі і за своїх незаможних членів (або динатів – за своїх залежних людей).

Алод – індивідуально-сімейна земельна власність у варварських королівствах на території колишньої Західної Римської імперії, в ранньосередньовічних державах Західної Європи.

¹ При складанні термінологічного словника використано: Журавльов С. А., Савчук І. І. Словник історичних термінів. Харків: Лідер, 2019. 102 с.; Керецман Н. П. Середньовічна церква в термінах і назвах: Глосарій. Ужгород: ФОП А, Е, Бреза, 2013. 105 с.; Кіндер Г., Хільгеман В. Всесвітня історія: dtv-Atlas; пер. з нім. Київ: Знання-Прес, 2001. 631 с.; Малознані українські історичні терміни, слова та словосполучення. Тлумачний словник; упоряд. В. Туркевич. Київ: Сучасність, 2013 с. 135 с.; Мартинова І. С. Словник історичних термінів і понять. Харків: Прапор, 2011. 285 с.; Термінологічний словник. *Войтович Л. В. [та ін.]. Історія Візантії. Вступ до візантиністики; за ред. С. Б. Сорочана та Л. В. Войтовича.* Львів: Апріорі, 2011. С.663 – 797; Термінологічний словник. *Medium aevum: Середні віки;* за ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада Плюс, 2010. С. 438 – 456; Хоптяр Ю. А. Історична термінологія: навч. посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 448 с.

Альбігойці – учасники єретичного руху в південній Франції XII – XIII ст.. Назва походить від міста Альбі (провінція Лангедок) – одного з центрів руху катарів. Вони заперечували догмат про св. Трійцю, церковні обряди і таїнства, вшанування ікон тощо, не визнавали владу папи римського.

Альменда – земельні угіддя (пасовища, ліси, луки, пустища, місця риболовлі), що перебували у загальному (спільному) користуванні всіх членів однієї або декількох общин.

Анафема – церковне прокляття, відлучення від Церкви; введена Халкідонським вселенським собором 451 р.

Аннали – середньовічні літописи, запис значних подій за роками, велися в монастирях з VI ст. У VIII – IX ст. з'явилися аннали, що описували події у масштабах держави; склалися вони при королівських дворах: «Королівські аннали» при дворі Карла Великого, «Англосаксонська хроніка», «Великі Лоршські аннали» (за місцем зберігання у Лоршському монастирі поблизу Вормса), при дворі Альфреда Великого в Англії. Аннали склалися до XIII – XIV ст. Після них велися хроніки.

Аннати – від середини XIII ст. в Західній Європі одноразовий збір на користь папської скарбниці з осіб, які отримали вакантний церковний бенефіцій.

Антрустіон – королівський дружинник, особисто залежний від короля, який складав йому клятву вірності.

Апанаж – частина спадкових земельних володінь або грошове утримання, яке надавалось некоронованим особам королівської сім'ї.

Апори – категорія селян, що розорилися (за даними «Землеробського закону»).

Апсида (абсида) – напівкругла чи підковоподібна ніша з напівкуполем, напівсклепінням; у християнських храмах прикривала звернений на схід злегка піднятий вівтарний виступ, де знаходився престол.

Апостолики – учасники єретичного селянсько-плебейського руху другої половини XIII – початку XIV ст. в Північній Італії, які критикували католицьке духовенство і римську курію, вимагали до повернення апостольських часів раннього християнства, закликали до бідності, соціальної рівності; керівником був Сегареллі (близько 1260 р.), з 1300 р. – Дольчіно. У 1304 р. підняли повстання, придушене в 1307 р.

Антропоцентризм – система уявлень, відповідно до яких людина є центром і вищою метою світотворення.

Аріанство – вчення в християнстві, основоположником якого був александрійський священник Арій (початок IV ст.). Арій стверджував, що Син Божий не єдиносущий і подобосущий Богу-Отцю. Це означало заперечення одного з головних догматів Церкви про єдиносущність Бога-Отця і Бога-Сина. Аріанство засуджене як ересь на Нікейському вселенському соборі 325 р., в кінці IV ст. заборонене законами імператора Феодосія, але отримало поширення серед германців. Його прийняли остготі, вестготі, вандалі, бургунди, свеви, лангобарди та інші.

Арка – криволінійне перекриття між двома опорами; в романській та ренесансній архітектурі поширені напівкруглі, а в готичній – стрілчаті (загострені) арки.

Арманьяки і бургундці – політичні угруповання у Франції на початку XV ст. на чолі з Жаном Безстрашним, герцогом Бургундським, і Бернаром VII, графом Арманьяка, тестем Людовіка Орлеанського, які боролися за контроль над психічно хворим королем Карлом VI.

Архієрей – у східному християнстві узагальнена назва вищих церковних діячів (єпископів, архієпископів митрополитів, патріарха) з числа монахів.

Архімандрит – високий чернечий сан, почесний титул ігумена найважливішого монастиря регіону, якому місцевий єпископ міг передати нагляд за іншими чернечими обителями.

Архітектурний ордер – архітектурна система, що складається з п'єдесталу, колони та антаблементу. Розрізняють п'ять класичний ордерів: дорійський, іонійський, коринфський, тосканський, композитний.

Асизи – 1) засідання васалів, скликані сеньйором; 2) збори королівської ради, суду; з XII ст. – юридичні акти, затверджені цими засіданнями; 3) королівські укази; збірники права. Існували в Англії та Франції.

Аскетизм – відмова від світу, придушення бажань, обмеження в їжі та сні, стримування плоті, заподіяння собі фізичних страждань з метою співучасті у стражданнях Христа і для спокути гріхів.

Аутодафе – в середні віки в Іспанії та Португалії – урочиста релігійна церемонія, яка включала в себе процесії, богослужіння, виступи проповідників, публічне каяття засуджених єретиків, читання і виконання оголошених їм вироків, які правило, спалення на вогнищі.

Базиліка – витягнута будівля прямокутної форми з двома рядами колон, на які всередині спирається покрівля. Колони розділяють простір базиліки на частини – нефі.

Бальї – королівський чиновник, який здійснював судові повноваження на території бальяжа – адміністративної одиниці північної Франції.

Баналітет – монопольне право, за яким сеньйор, володіючи власністю на млин, піч, виноградний прес тощо, міг примусити селян використовувати його інвентар; селяни при цьому розплачувалися частиною свого продукту або грошима.

Баналітетна сеньйорія характеризується здійсненням виняткових прав суспільного характеру над підлеглими васалами цієї сеньйорії. Важливою особливістю баналітетної сеньйорії було право юрисдикції сеньйора, здійснення сеньйором правосуддя.

Баптистерій – споруда або приміщення в християнській церкві, де здійснюють обряд хрещення.

Барон – 1) в ранньому Середньовіччі – безпосередній васал короля, 2) титул у Франції та Німеччині нижчу графа, 3) представник вищої титулованої знаті загалом; в Англії так звані вищі барони стали спадковими членами палати лордів у парламенті.

Бегетрія – вільна селянська громада в Кастилії, яка самостійно обрала собі патрона-феодала, сплачуючи йому відповідні суми за захист своєї безпеки та інтересів..

Бенефіцій – земельне володіння, яке передається у довічне користування за умови несення служби – придворної, адміністративної, але головним чином – військової; тому під бенефіцієм зазвичай розуміють військове умовне земельне тримання.

Бенефіціарій – в період Раннього Середньовіччя – васал, наділений сеньйором земельним володінням (разом із залежними селянами) в довічне користування за умови несення служби.

«Беовульф» – пам'ятка англосакського героїчного епосу, записана в кінці X ст.

«Березневі поля» – зібрання всіх вільних франків-воїнів у Франкському королівстві кінця V – середини VIII ст., що проходило в березні як огляд військових сил держави; проводилися королівською владою, замінили собою давні германські народні збори.

Білль – у середньовічній Англії законопроект, внесений на розгляд парламенту.

«Божий суд» – в Ранньому Середньовіччі спосіб виявлення вини, випробування вогнем, розпеченим залізом, водою (холодною та окропом). Між сторонами конфлікту призначався поєдинок: вважалось, що «вищі сили» забезпечать перемогу тому, хто говорить правду. В основу «Божого суду» є релігійне переконання в тому, що істина може бути встановлена тільки втручанням Бога. В XII – XIII ст. «Божий суд» в Англії та Франції був замінений судом присяжних.

Бокленд – в англосаксів земельне володіння, надане королем церковним установам або світській особі в безумовну і вічну власність за умови несення королівської служби. Після нормандського завоювання бокленд був витіснений феодалом.

Бонди – в Ранньому Середньовіччі у скандинавських країнах вільні люди, які мали свої господарство і не належали до знаті.

Бордарії – залежні селяни в Англії XI – XII ст.. відрізнялись від вілланів тим, що мали менші наділи землі, а від коттерів – тим, що мали орні ділянки землі.

Бреве – послання папи римського з питань церковного життя або з теологічних питань другорядного значення (на відміну від булли).

Бревіарій – церковна книга католицького духовенства, яка складалася з коротких уривків з Біблії, праць отців церкви, житій святих, псалмів, молитов, гімнів; тексти розташовувалися відповідно до річного циклу богослужінь.

«Брюггська заутреня» – антифранцузьке повстання ремісників міста Брюгге, яке почалося в ніч із 17 на 18 травня 1302 р.

Булла – грамота, ухвала чи розпорядження, послання, звернення папи римського, скріплене круглою підвісною печаткою. Папський, імператорський чи королівський указ. На папській печатці на аверсі було зображення апостолів Петра і Павла, на реверсі – ім'я правлячого на той час папи.

Бург – укріплений пункт. У період Раннього Середньовіччя будувались для захисту від воєнної загрози, були військовими та адміністративними центрами, резиденціями єпископів. Були оточені високими стінами і глибокими ровами з водою. Пізніше багато бургів стали містами.

Бургграф – призначена сеньйором з числа міністеріалів або васалів посадова особа з адміністративною, судовою і військовою владою. З розвитком міського самоврядування перетворився на коменданта, а в деяких містах – на спадкового імперського князя.

Бургмістр – голова міського самоврядування.

Бургундія – королівство германського племені бургундів, яке початково виникло в 406 р. на Рейні. Після його розгрому гунами в 436 р. бургунди поселились як федерати імперії в Савойї, де створили друге королівство з центром у Ліоні, яке було завойовано франками в 534 р.

Бюргер – західноєвропейський житель міста в XI ст. З розвитком майнової та соціальної диференціації у XII – XIII ст. – повноправний городянин, який мав достатньо майна, щоб сплачувати податки та мита, брати участь у збройному ополченні; крім того, бюргер мав володіти певним земельним наділом, пізніше – будинком або його частиною. У Франції набув поширення синонім буржуа, в Італії – пополани.

Ваганти – середньовічні поети з числа школярів та кліриків, які прославляли у своїх творах земні радості. Із застільних пісень вагантів у Новий час з'явився студентський гімн «Gaudeamus igitur».

Вальвассори – у Франції васали лицарів, які отримували невеликий феодал з правом суду на його території. З XI ст. в Італії вальвассорами називали бенефіціаріїв великих феодалів, які розгорнули проти своїх сеньйорів збройну боротьбу, намагаючись перетворити бенефіції у феоди. Імператор Конрад II у 1037 р. підтвердив спадкові права вальвассорів. З XI ст. вальвассори, переселяючись у міста, злилися з основною масою грандів.

Вальденси – прихильники ересі, яка виникла в кінці XII ст. на півдні Франції. Назву отримали від імені ліонського купця П'єра Вальда, який на початку 1170-х рр. відмовився від свого майна, оголосив, що хоче жити в бідності, і заснував перше братство. Братство вальденсів швидко перетворилось у широкий рух за участь селян і ремісників. Вальденси створили свою церкву з виборними єпископами, заперечували таїнства, ікони, засуджували церковне землеволодіння і нагромадження багатства. Війни проти альбігойців завдали удару по ересі, але не знищили її остаточно.

Вандалі – германське плем'я, що поселилось у 355 р. на землях Західної Римської імперії як федерати. На початку V ст. разом з аланами переселились на Піренеях, звідки 428 р. рушили в Північну Африку, де створили своє королівство. Королівство вандалів і аланів було завойовано Візантією в 534 р.

Варвари – термін, яким стародавні греки, потім римляни називали всіх чужинців, які говорили на незрозумілій мові. На початку I тис. варварами називали германців. Пізніше, у Новий час, цей термін почали застосовувати в історичній науці для назви народів, які вторгалися на територію Римської імперії і заснували на ній ряд варварських королівств. Варварами називали племена бургундів, вестготів, остготів, вандалів, лангобардів, франків тощо.

Варваризація армії – процес прийняття варварських дружин на службу в римську армію, який почався в III ст. н. е. і який посилювався в IV – V ст. н. е.

Варварські закони/правди – записи звичаєвого права германських народів, складені у V – IX ст. Містили переліків штрафів та інших покарань за ті чи інші злочини.

Васал – особа (феодал), яка отримала від сеньйора земельне володіння за несення служби. Васал був зобов'язаний нести військову службу, надавати сеньйору грошову допомогу, бути присутнім у раді сеньйора тощо. Васал міг бути сюзереном щодо інших, дрібніших власників землі.

Васалітет – у середньовічній Європі система відносин особистої залежності одних феодалів – васалів від інших – сеньйорів.

Васально-ленна система – система політико-правових відносин між сеньйорами та їхніми васалами в середньовічній Європі, базована на наділленні сеньйором своїх васалів земельними ділянками на умові несення ними служби (найчастіше військової) на користь свого сеньйора.

Василевс – офіційний титул візантійських імператорів, починаючи з 626 р.

«Василіки» – кодекс цивільного, кримінального, державного і церковного права, підготовлений і виданий спеціальною комісією наприкінці правління Василя I Македонянина (867 – 886 рр.).

Велика хартія вольностей – привілей (грамота), підписаний англійським королем Іоанном Безземельним 15 червня 1215 р., що став найпершим і згодом одним із конституційних актів Англії.

Велике переселення народів – умовна назва сукупності етнічних переміщень в Європі у IV – VII ст. германців, слов'ян, сарматських та інших племен і народів. Поштовхом послужило пересування гунів з 370-х рр., які потіснили аланів і вестготів. Сприяло загибелі Західної Римської імперії і створенню на її території варварських королівств.

«Великий розкол», «Велика схизма» – період в історії Католицької церкви з 1378 до 1414 р., коли Церкву очолювали два (з 1378 до 1409 р.), а потім три (з 1409 до 1414 р.) папи, що конкурували між собою.

Вергельд – грошовий штраф, який сплачувався убивцею родичам убитого за їхню відмову від кровної помсти. Такий штраф згідно з германськими законами (наприклад, «Салічним законом») встановлювався у фіксованій сумі, розмір якої залежав від знатності роду і соціального статусу убитого, а також від його певних соціально-демографічних ознак (статі, віку тощо).

Вестготи – германське плем'я, західна гілка готів. На початку V ст. напали на Італію, 410 р. пограбували Рим, 418 р. заснували в Південній Галлії королівство з центром у Тулузі. Після завоювання франками в 507 р. переселились на Піренеї, центром королівства було місто Толедо. Державу вестготів завоювали араби в 718 р.

Вестмінстер – частина Лондона, де розташовано Вестмінстерське абатство, місце коронації та поховання англійських королів (згодом – усипальниця видатних людей Англії).

Вестмінстерські провізії – постанова, ухвалена 15 жовтня 1259 р. радою 15 баранів при королі Генріху III на вимогу лицарства і частини баронів на чолі зі Симоном де Монфором після появи «Оксфордських провізій».

Відробітки – форма феодалної земельної ренти, безкоштовна примусова праця залежних селян, які працювали з власним інвентарем у господарстві феодала. Вимірювалися кількістю днів, тижнів, які селянин зобов'язаний був працювати на феодала. Відробітки могли бути і поурочними, коли визначалися обсягом роботи, яку повинен був виконати селянин.

Відродження (Ренесанс) – культурно-філософський рух кінця Середньовіччя – початку Нового часу, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності; перехідний період від середньовічної культури до культури Нового часу. Сучасні дослідники виділяють п'ять періодів доби Відродження: 1. *Протовідродження (Передвідродження)* (2-а половина XIII ст. – XIV ст.). 2. *Раннє Відродження* (1410/1425 рр. XV ст. – кінець XV ст.). 3.

Високе Відродження (кінець XV — перші 20 років XVI століття). 4. *Пізнє Відродження* (середина XVI — 90-ті рр. XVI ст.). 5. *Північне Відродження* — XVI ст.

Вікарій - помічник або заступник графа, котрий мав право представляти інтереси графа в суді, а також здійснювати виконання судових рішень. З XI ст. - намісник імператора або папи на певній території з адміністративними, судовими, військовими та фіскальними повноваженнями.

Вікінги — учасники морських походів і воєнних експедицій скандинавів у кінці VIII — середині XI ст. Були відомі також як нормани (північні люди).

Вікліфіти — прихильники вчення професора Оксфордського університету Джона Вікліфа (Уікліфа), який у середині 1370-х рр. виступив з ідеями реформування католицької церкви в Англії. Дж. Вікліф вважав, що церква повинна займатися лише духовними справами, не мати власності, заперечував особливу благодать священників, утверджував незалежність світської королівської влади в Англії від папства. Щоб зробити доступною Біблію для мирян, він переклав її англійською мовою. Погляди Дж. Вікліфа відображали, головним чином, інтереси лицарства та городян. Соціальну спрямованість ідеям Вікліфа надала та частина вікліфітів, яка дістала назву «лоллардів».

Військова демократія — термін, що позначає організацію влади на стадії переходу від первісності до державного устрою. Відбувається процес виокремлення прошарку осіб, для яких війна є головною формою їхньої життєдіяльності. Для воєнного ватажка вони стають незалежною опорою серед одноплемінників. Поступово складалася особлива — потестарна структура суспільної організації: народні збори, що включали лише общинників-воїнів, озброєний народ. Демократичність такої влади полягала у збереженні ефективного впливу народних зборів на раду старійшин і на життя общини.

Віконт — у Франкській державі Каролінгів заступник графа, пізніше титул, середній між графом і бароном.

Віллани — категорія феодално-залежного селянства у країнах середньовічної Західної Європи, яка склалася у IX — X ст. Віллани були особисто вільними, тому їх обов'язки пов'язувалися не з особистістю, а з триманням землі від сеньйорів. Вони платили сеньйорам чинш (на кшталт вічної орендної плати) та шампар, частину врожаю хліба, зазвичай кожен четвертий

чи	п'ятий	сніп,
----	--------	-------

 частину винограду та вина. Віллани також платили талью, але, на відміну від талї сервів, вона була визначена звичаєм. На них не поширювалися «право мертвої руки» та формар'яж. Відробітки, які виконували віллани, теж мала певну норму. У XIII — XIV ст. у розряд вілланів перейшли звільнені серви. Правовий статус вілланів у середньовічній Англії був майже аналогічний становичу французьких сервів.

Вільні міста — міста в Німеччині в XIV ст., які звільнилися з-під влади сеньйора і мали всі права державної влади (право набору військ, справляння податків, іноді вищого суду). Вільні міста перебували у залежності від імператора і за правовим становищем наближалися до імперських міст. Вільними містами називалися, наприклад, ганзейські міста Любек, Гамбург, Бремен, практично незалежні від імператора.

Вормський конкордат 1122 р. — угода між папою римським Калікстом II і німецьким королем Генріхом V. Вона передбачала, що єпископи та абати в Німецькому королівстві вибираються тільки вищим духовенством у присутності короля або його представника. Після виборів єпископа й абата проходила подвійна інвеститура: світська (король вручав скіпетр — символ влади над землями єпископства або абатства) і духовна (архієпископ вручав перстень і посох як символ духовної влади і пастирського служіння). В Бургундії та Італії встановлювався зворотний порядок інвеститури.

Вотчина — комплекс феодалної земельної власності (земля, будівлі. Інвентар) і прав на залежних селян. *Синоніми вотчини* — сеньйорія, помістя, манор. Вотчини були різними за

економічною структурою, величиною, соціальною належністю вотчинників (світські, церковні), юридичним походженням власницьких прав вотчинника (феоди, алоди).

Вселенські собори – зїзди вищого християнського духовенства, яке представляло всі помісні церкви. На них обговорювались і ухвалювались рішення з важливих питань церковного життя, розроблялася догматика, велика увага зверталась на боротьбу з ересями. Добу Античності відбулося чотири вселенські собори: 325 р. в Нікеї, 381 р. в Константинополі, 431 р. в Ефесі, 451 р. в Халкидоні; в Ранньому Середньовіччі – три, які визнаються такими як Католицькою, так і Православною церквою: 553 р. в Константинополі, 680 – 681 рр. в Константинополі, 787 р. в Нікеї. Православна церква не визнає вселенського характеру четвертого (869 – 870 рр.) і п'ятого (879 – 880 рр.) Константинопольських соборів. Надалі собори за участю представників всіх церков не проводились, але католицька церква вважає вселенськими низку соборів, які відбулися в Середньовіччі.

Гайда – давня англійська міра земельної площі, яка дорівнювала 160-ти акрам. 4 гайди (640акрів) = 1 лицарському феоду.

Галли – римська назва кельтів, які жили в Галлії задовго до початку їх завоювання Римом. В 58 – 51 рр. до н. е. Юлій Цезар завоював Галлію і перетворив її на римську провінцію. В кінці V – на початку VI ст. римську Галлію завоювали франки.

Ганза – політичний та економічний союз торгових міст Північно-Західної Європи, що почався від угоди 1241 р. між містами Любек і Гамбург для спільного захисту морського шляху між Балтійським і північним морями. Термін «німецька Ганза» або «Велика Ганза» з'явився в 1356 р. Остаточою союз ганзейських міст (чисельністю 60 – 80 міст) сформувався у 1367 – 1370 рр.. Згодом у реєстр Ганзи було включено 130 міст, з них близько 100 портових. На початку XV ст. Ганза об'єднувала близько 160 міст. Проіснувала до середини XVII ст.

Гвельфи і гібелліни – ворогуючі політичні угруповання в Італії, які виникли в кінці XII – на початку XIII ст. в період боротьби імператорів Священної Римської імперії з римськими папами за панування на Апеннінському півострові. Гвельфи – прихильники папства, противники імперії, переважно торговці, ремісники, банкіри. Гібелліни – прихильники імператора, переважно вищі соціальні верстви (землевласники). Ослаблення політичної ролі імперії і папства в XV ст. привело до припинення боротьби гвельфів і гібеллінів.

Генеральні штати – станове представництво у Франції, яке виникло в 1302 р. і складалося з трьох палат: у першій представлено духовенство (архієпископи, єпископи, абати великих монастирів), в другій – представники середніх і дрібних землевласників (світська знать не входила в жодну з палат, а складала оточення короля), в третю – представників міст, переважно мери і члени муніципалітетів.

Георг – вільний селянин-общинник у Візантії.

Гептархія – умовна назва періоду в історії Англії з кінця VI – початку VII ст. до IX ст., який характеризується існуванням семи королівств: саксів: Вессекс, Суссекс, Ессекс, англів – Мерія, Нортумбрія, Східна Англія і ютів – Кент.

Героїчний народний епос – збірна назва фольклорних творів різних жанрів, у яких відображена воля, завзяття народу в боротьбі з ворогом, злом. Кривдою, прославляються розум, сила, мужність воїнів, богатирів, месників. Розповідь про події минулого побудовані за принципом гіперболізації.

Герольд – початково відповідав за прилюдне оголошення законів, едиктів і вироків, згодом трансформувалася у розпорядника придворних урочистостей та турнірів, знавця і хранителя лицарських гербів.

Герцог – у стародавніх германців військовий вождь, якого вибирала родоплемінна знать з воїнів; у Ранньому Середньовіччі – вождь, який мав спадкову владу, пізніше – великий феодал/землевласник, з кінця Середньовіччя – один з найвищих шляхетських титулів.

Гільдії купецькі – об'єднання купців, як правило, одного міста, які виникли в XI – на початку XII ст. в Англії, Німеччині Франції та Фландрії з метою спільного захисту транспортованих товарів, забезпечення вигідних умов збуту на ринку через організацію

представництв на ярмарках, отримання митних та юридичних привілеїв. На відміну від пізніших торгових компаній, капітал пайщиків не об'єднувався і прибуток між ними не розподілявся.

Гонфалоньєр – від середини XIII ст. командувач ополчення пополанів у Флоренції та інших містах Італії. В 1289 р. у Флоренції була запроваджена посада гонфалньєра справедливості (правосуддя), котрий очолював синьйорію.

Готика – художній стиль, переважно архітектурний, що панував у мистецтві середньовічної Європи з XII до XV – XVI ст. Розквіт готики припадає на XIII – XIV ст. Стиль виник у Франції; колиска – Іль-де-Франс. Готика характеризується розвитком культової архітектури і художніх форм, пов'язаних з потребами католицької Церкви, а також відображає посилення міст і міських торговців та ремісників. Провідним архітектурним типом став міський собор: каркасна система готичної архітектури дозволила створити небувалі за висотою й шириною інтер'єри соборів, прорізати стіни великими вікнами з кольоровими вітражами. Висота соборів посилювалась гігантським ажурними вежами, стрічатими вікнами і порталами, вигнутими скульптурами, складним орнаментом. У скульптурах, вітражах, живописних вівтарях, мініатюрах і декоративних виробх символічно-алегоричний лад поєднувався з новими духовними устремліннями, ліричними емоціями, розширенням інтересу до реального світу, природи, багатству переживань.

Гофмейстер – початково міністеріал, який управляв палацовим або замковим господарством і штатом придворних, керував придворним церемоніалом, згодом почесний титул.

Гранди – вища верхівка іспанської знаті, відома з XIII ст.; в італійських землях – дворянство-нащадки лицарів.

Граф – у Франкській державі за Раннього Середньовіччя (VI – IX ст.) вищий королівський урядовець, наділений військовою, судовою, адміністративною і фіскальною владою. У X – XIII ст. – великий землевласник/феодал, згодом спадковий титул вищої соціальної верхівки суспільства.

Графство – спадкове володіння графа; в Англії – адміністративний округ.

«Грецький вогонь», «рідкий вогонь» – палаюча суміш з нафти, сірки, але точний склад інгредієнтів невідомий; відома з VI ст.; особливо успішно використана візантійцями у 678 р. проти флоту арабів у Мармуровому морі.

Гросмейстер – великий магістр, глава католицького духовно-лицарського ордену. Обирався довічно лицарями ордену і затверджувався римським папою.

Гуни – кочівники, пересування яких в 370-х рр. на захід дало поштовх Великому переселенню народів.

Гуфа – земельний наділ спочатку вільного члена громади, потім залежного селянина в середньовічній Німеччині. В кожний наділ входив селянський двір з будинком і господарськими прибудовами, інколи сад, город і виноградник поблизу двору та орний наділ, що складався з окремих ділянок, розкиданих між ділянками інших селян і самого феодала.

Гуманізм – ідейна основа культури Відродження, що базується на світському та раціональному світогляді, за змістом гуманізм демократичним вченням, оскільки в центрі гуманістичного світогляду стоїть людина, вільна від станових, церковних, схоластичних та аскетичних обмежень, творча та активно діюча в діловому та культурному житті особистість.

Денло – регіон так званого данського права, в ранньосередньовічній Англії території на сході країни, заселені вихідцями з Данії, які зберегли специфічні правові відносини.

Деньє – французька монета із срібла масою 1,2 – 1,3 г. В XIII ст. 12 деньє дорівнювали одному турському грошу вагою 4,2 г срібла.

Десятина – десята частина доходу (урожаю, грошового прибутку тощо), яка стягувалася з населення на користь Церкви. Вперше введена Церквою в 585 р. За Карла Великого стала обов'язковою для всього населення Франкської держави.

Динати – багаті і впливові вищі світські та церковні посадові особи у Візантії, в руках яких зосереджувалася адміністративна влада, а також значне земельні володіння та рухоме майно.

Дистретто – міський округ в Італії, який включав землі, підпорядковані місту, в тому числі й інші міста.

Диякон – перший ступінь священства; помічний священника, пресвітера чи єпископа в проведенні богослужінь, але немає права здійснювати самостійно основні таїнства.

«Довге Середньовіччя». в 1970-і роки Фернаном Броделем була висунута ідея «довгого Середньовіччя», яку згодом розвинув Жак Ле Гофф. На його думку, «Довге Середньовіччя – це епоха панування християнства, яке є одночасно і релігією, і ідеологією і знаходиться в надзвичайно складних відносинах з феодальним світом, який воно оспорує та утверджує одночасно. Відповідно «Довге Середньовіччя» охоплювало історію з перших століть християнського літочислення і аж до кінця XVIII або навіть початку XIX століття, до руйнування ментальності середньовічного суспільства».

Дож – 1) голова Венеціанської республіки в кінці VII – XVIII ст. (вибирався довічно); 2) голова Генуезької республіки в XIV – XVIII ст. (вибирався на термін).

Домен – 1) сукупність спадкових земельних володінь короля (імператора) і маєтків, що знаходяться на них, на які поширювалася його політична влада; 2) сукупність спадкових земельних володінь феодала, до якої входили заки, ліси, луки в різних частинах країни.

Домініканці – ченці жebraкуючого ордену, заснованого в 1216 р. кастильським ченцем Домініком з метою ідеологічної боротьби з єретиками. У 1232 р. папа Григорій IX передав під контроль домініканців інквізицію.

Дофін – спадкоємець престолу у Франції, старший син короля.

Едикт – розпорядження верховної влади в Середньовіччі.

Екзарх – 1) великий візантійський чиновник, який мав всю повноту військової та цивільної влади над екзархатом (адміністративно-територіальною одиницею, віддаленим регіоном, що знаходився в небезпечних і стратегічно важливих частинах імперії); 2) церковний титул, який з V ст. надавався митрополитам і архієпископам.

Еклога – вибірка законів, здійснена Левом III Ісавром і Константином V у 726 – 741 рр.

Емір – титул мусульманського правителя, нижчого рангом від султана (хана) та халіфа.

Емфітевзис – оренда державних, муніципальних і приватних земель; вічна оренда. На правах емфітевзиса зазвичай надавалися необроблені земельні ділянки. Емфітевзис забезпечував орендарю широкі права: емфітевт міг передати землю у спадщину, здати в суборенду, закласти і навіть продати. Але він зобов'язаний був щорічно платити власнику землі невелику фіксовану орендну плату, вносити державні податки і ретельно обробляти землю.

Епарх – містоначальник, один з вищих цивільних чиновників в адміністрації Візантійської імперії.

Епіболе – правило, згідно з яким, при податковій неспроможності кого-небудь з общинників його ділянку приєднували до ділянок сусідів із зобов'язанням вносити за нього податки.

Ергастерій – крамниця, майстерня, питний заклад, нотаріальна контора, будівельний майданчик або інше місце, де регулярно відбувається робота будь-якого роду.

Євангеліє – ранньохристиянські твори, які розповідають про земне життя Ісуса Христа. Виділяють канонічні Євангеліє від Марка, Матфея, Луки та Іоанна, які включені в Новий Завіт. І апокрифічні, які відкинуті Церквою.

Єпархія – церковно-адміністративна територіальна одиниця в християнській Церкві, що складається з кількох «благочинних округів», які, в свою чергу, поділяються на парафії. Керівництво єпархії здійснює архієрей (митрополит, архієпископ, єпископ). В Католицькій церкві вживається термін – дієцезія.

Єресі – релігійні вчення, які суперечать фундаментальним положенням віровчення, обрядовості, соціальній доктрині Церкви.

Ермандади – союзи міст і селянських громад у країнах Піренейського півострова, які створювались для самооборони під час воєн з арабами, а також для захисту прав і привілеїв від феодалів у XII – XV ст.

Жакерія – селянське повстання у Франції 1358 р.

Замикання цехів – обмеження та заборона доступу до них учнів та підмайстрів. З'являються «вічні підмайстри», які вже не могли стати повноправними членами цеху.

Зброєносець – другий ступінь підготовки лицаря, передував посвяті в лицарі. У 14 – 15 років паж переводився у зброєносця, і його починали вчити носити зброю, верховій їзді, фехтуванню на мечях і списах.

Звід цивільного права – правовий збірник, який публікувався комісією з юристів за Юстиніана I у 528 – 533 рр. і складався з Кодексу (компіляція законів, що діяли з 196 р.), Інституцій (приспосовані до нового законодавства витяги з текстів римських юристів, своєрідний підручник права), Новели (закони, прийняті після Кодексу).

Звичаєве право – неписані правові норми, що склалися у ході розвитку суспільства в результаті їх неодноразового традиційного застосування. Прикладом звичаєвого права є варварські закони/правди.

Землеробський закон – звід візантійсько-слов'янського звичаєвого права, складений наприкінці VII ст. або на початку VIII ст. Дозволяє реконструювати відносини всередині вільного візантійського села: систему господарювання, форми власності на землю і угіддя в общині, права селянства на його наділи. Разом з тим містить відомості про майнову диференціацію, наявність у візантійській громаді селян різних майнових і соціальних категорій, найману працю, види оренди.

Зилоти – демократичне угруповання, яке відстоювало інтереси міського плебсу і залежного селянства, перебувало при владі у Фессалоніці, повстало проти Іоанна Кантакузіна в 1342 – 1349 рр.

Золота булла – законодавчий акт, затверджений імператором Карлом IV Люксембургом в 1356 р. як основний конституційний акт Священної Римської імперії. На його підставі визнавалася повна політична самостійність курфюрстів, санкціонувалося існуюче в Німеччині князівське багатовладдя і узаконювався порядок обрання імператора колегією із семи князів-курфюрстів, до якої входили три церковні особи (архієпископи Майнцький, Кельнський та Трірський) та чотири світських (король чеський, пфальцграф Рейнський, герцог Саксонський, маркграф Бранденбурзький).

Золотий Ріг (Хрисокерас) – витягнута вузька затока Босфору, яка обмежувала Константинополь з південно-східного боку і за формою нагадувала ріг. Проникає вглиб Фракії майже на 7 км і сягає глибини до 30 м. Вхід до бухти, який сягав у найбільш ширшому місці 560 – 570 м, перекривали залізними ланцюгами, прикріпленими до плаваючих колод, щоб кораблі ворога не могли проникнути до неї. Це була головна гавань столиці.

Золоті ворота – в'їзд до Константинополя в південно-західній частині міських стін, виводив на магістральну дорогу, що йшла через усі Балкани. Ворота одночасно були тріумфальною аркою.

Ігумен – сан священнослужителів з монахів, настоятель візантійського монастиря, який обирався з вищих ченців.

Ідальго – з XII ст. загальна назва лицарів в Іспанії.

Ієромонах – монах, який одержав сан священника.

Іконоборство – релігійно-політичний рух, що виник у Візантії в 730 р. і був скерований проти вшанування ікон. Його головною метою було зміцнення світської влади й ослаблення впливу Церкви. Нікейський собор 787 р. відновив іконошанування, але з 815 р. іконоборство розгорнулося з новою силою. Після смерті затятого іконоборця василевса Феоділа (829 – 842 рр.) його вдова, імператриця-регенша Феодора (842 – 856 рр.), на початку 842 р. остаточно відновила іконошанування.

Імперські князі – у Священній Римській імперії окремий стан світських і церковних володарів, які отримували інвеституру на свої володіння від імператора, користувалися на своїх територіях правом вищої юрисдикції, адміністративної, військової і фіскальної влади та брали участь в імперських з'їздах (рейхстагах). До цього стану входили герцоги, маркграфи, пфальцграфи, ландграфи, окремі бургграфи та князі-єпископи. До появи інституту курфюрстів брали участь у виборам німецького короля.

Імперські міста – міста в середньовічній Німеччині, підпорядковані безпосередньо імператору. З XIII ст. вони мали широкі права самоврядування, майже повну політичну самостійність. Надалі отримали назву «вільних міст».

Імунітет – право феодала здійснювати у своїх володіннях деякі властиві державній владі функції (суд, збір податків, ополчення тощо). Території, на які поширювалася дія цих грамот, називалися імунітетними округами. Вважається, що роздача королівською владою імунітетів сприяла формуванню залежного селянства в західній Європі.

Інвеститура – 1) світська – символічний акт введення васала у володіння феодалом у вигляді вручення йому предмету (перстня, посоха, рукавички, прапора, жмені землі), який символізував нерухоме майно або право на нього; 2) церковна – призначення і церемонія введення єпископа або абата на посаду; супроводжувалась двома актами: врученням посоха і перстня, які символізували духовну владу, і передачею земельного володіння (церковного бенефіція) і скіпетра – символу світської влади.

Індальгенція – в Католицькій церкві повне або часткове відпущення гріхів, яке оформлювалось у вигляді спеціальної грамоти від імені папи римського.

Ініціал – перша літера на початку тексту або розділу середньовічної рукописної книжки; була збільшеного розміру, часто прикрашалась орнаментом або фігурним зображенням.

Інквізиція – спеціальний трибунал Католицької церкви, створений для боротьби з єретиками.

Інкунабули – друковані видання, випущені в ранній період книгодрукування Йоганном Гутенбергом та його учнями в 1440 – 1501 рр. Відрізнялися готичним шрифтом та спеціальними скороченнями слів. В цей період в західній та Центральній Європі в 246 містах працювало 1099 друкарень, які випустили більш ніж 40 тисяч назв різних напрямків загальним тиражом близько 12 млн примірників, з яких сьогодні відомо близько 500 тисяч примірників.

Інтердикт – в середньовічній Католицькій церкві тимчасова заборона відправляти богослужіння та обряди на певні території.

Ісихазм політичний – соціальна і культурна програма, розроблювана з XIV ст. деякими візантійськими політичними діячами і підтримувана владою.

Іслам – одна із світових релігій, які дотримуються монотеїзму, тобто віри в одного Бога. Проповідник ісламу – пророк Мохаммед (571 – 632 рр.). Священна книга – Коран. Інше важливе джерело ісламського віровчення – Сунна, яка є сукупність переказів (хадіс) про висловлювання і діяння пророка Мухаммеда. Мова богослужіння – арабська. Визнавців ісламу називають мусульманами.

Іспанська марка – регіон між Піренеями і рікою Ебро, відвойований франками від арабів в 785 – 811 рр.

Йомени – селяни в Англії кінця XIII – початку XIV ст., які вели самостійне господарство; найчастіше так називали фригольдерів.

Кабальєрос – кінні воїни раннього періоду Реконквісти, які за власні кошти набували бойового коня і зброю; пізніше – те ж, що ідальго.

Кабощьєни – учасники паризького повстання 1413 р.

Канон – 1) основний прямий поземельний податок, який вираховувався в залежності від якості оброблюваної землі будь-якого права власності не частіше одного разу на п'ять років і збирався щороку разом з іншими виплатами у Візантії; 2) церковне правило, нормативний акт, виданий або схвалений органами вищої законодавчої влади Церкви – соборами єпископів, помісними чи вселенськими.

Канонізація – акт зарахування Церквою померлої людини до лику святих, мучеників, блаженних.

Канцлер – міністеріал, духовна або світська особа, обов'язком якої було формування і зберігання документів королівства.

Капітан народу – посадова особа в італійській міській комуні в середні XIII – XIV ст. Очолював так звану малу комуну, яка складалася з пополанів і мала в межах загальноміської комуні своє військо (народне ополчення), свої органи управління і судівництво.

Капітулярії – законодавчі та адміністративні акти франкських королів у VII – IX ст. Вони містили різноманітну інформацію про господарські і політичні інститути, соціальний лад, управління завойованими землями тощо.

Кардинал – другий за значенням ранг в ієрархії католицької Церкви після папи римського; призначається лише папою римським.

Каролінги – королівська (з 751 р.) та імператорська (з 800 р.) династія у Франкському королівстві; назва походить від імені найбільшого представника династії Карла Великого.

Каролінгське відродження – культурне піднесення у Франкській державі під час правління Карла Великого та його спадкоємців.

Каролінгський мінукул – один із типів середньовічного письма з чіткими, вільно виписаними літерами. Його широко застосовували в єпископських, монастирських, а згодом і в міських канцеляріях. Він використовувався як для книжок, так і документів. Майже 200 років (починаючи з IX ст.) каролінгський мінукул був майже єдиним типом письма у Західній Європі. Потім був витіснений готичним письмом, який проіснував до винаходу друкарства.

Картулярії – збірники документів (грамот, хартій, актів і т. д.), що збереглися, як правило, не в оригіналах, а в копіях, переписаних іноді зі скороченнями і вставками (інтерполяціями). У середньовічній Європі ці копії документів юридично оформляли земельні дарування на користь церкви, майнові та особисті відносини між церковними і світськими установами або особами, іноді це були копії угод між світськими особами, копії королівських указів. Картулярії склалися з VII до XIV ст. у великих монастирях латинською мовою.

Каталаунські поля – рівнина на території сучасної Шампані, де жило кельтське плем'я каталавнів. 451 р. тут відбулася «битва народів», в результаті якої військо римського полководця Аеція в союзі з вестготами, бургундами, франками, алеманами та іншими перемогли гунів та їхніх союзників на чолі з Атилою. Ця битва зупинила просування гунів у Західну Європу.

Капітул – колегіальний дорадчий орган при єпископі; відав всіма церковними справами, за винятком суду над духовенством, що було прерогативою єпископа і консисторії.

Керли – рядові вільні общинники в Англії періоду Раннього Середньовіччя.

Кесар – один з найвищих римсько-візантійських титулів, спочатку відносився до самого імператора, початку IV ст. – до імператора-співправителя, з V до кінця XI ст. надавався синам і найближчим родичам імператора, ймовірним спадкоємцям престолу.

Клір – узагальнена назва священнослужителів Церкви (теж що й духовенство). Позиції та ролі усередині кліру розподілені за ієрархічними принципом. Клір складають священнослужителі і церковнослужителі. Священнослужителі мають духовний сан: їм притаманна благодать священства. Відповідно до християнської традиції інститут священства встановлений Христом через апостолів. З цього часу діє принцип «апостольської наступності», згідно з яким властивість священства, отримана першими священнослужителями від апостолів, передається від одного покоління до іншого за допомогою рукоположення. Священнослужителі поділені на три ступені: нижчий утворюють диякони, середній – пресвітери (священники), вищий – єпископи. Церковнослужителі духовним саном не володіють; до них належать співці, псаломщики, паламарі.

Клюнійський рух – рух на реформу чернечого життя і Церкви, центром якого було Клюнійське абатство. Головна вимога до життя ченці – строге дотримання статуту Бенедикта

Нурсійського, особлива увага до звершення літургії, строге дотримання порядку молитов. Лідери руху засуджували синонію, вимагали дотримання celibату духовенством, звільнення монастирів від влади світських сеньйорів і єпископів.

«Книга Страшного суду» – звід матеріалів загального перепису населення і майна Англії, проведеного королівськими чиновниками за наказом Вільгельма I Завойовника в 1086 р.

Колонат – особлива форма виробничих взаємовідносин між безпосереднім виробником і великим землевласником, яка отримала поширення в пізній Римській імперії. За своїм юридичним становищем колон наближався до раба, але наявність власного господарств, орендна плата у вигляді частини урожаю зближують колону з феодално залежним селянином.

Колона – циліндрична вертикальна опора, що як правило складається з бази, стовбура і капітелі.

Комендація – акт вступу під заступництво могутньої людини. Існувало два основних типи: 1) акт визнання васалом свого підпорядкування владі сеньйора, за яким слідувала клятва вірності (васал отримував земельне володіння – бенефіцій або феоде, така комендація оформляла відносини васалітету); 2) підпорядкування вільних людей, що розорилися, владі великого землевласника. Вступ «слабкої» людини під заступництво «сильної» і заможної супроводжувалося вступом в поземельну, а потім і в особисту залежність селянина від феодала.

Компаньйонажі – таємні союзи підмайстрів Франції.

Комуна міська – в середньовічній Західній Європі міська громада, що домагалася від феодалів прав самоврядування протягом X – XIII ст.

Комунальний рух – в Західній Європі X – XIII ст. рух городян проти сеньйорів за самоврядування. Спочатку вимоги городян зводилися до обмеження скорочення поборів, потім виникли політичні завдання – набуття міського самоврядування і прав.

Комунація ренти – заміна відробіткової і продуктової ренти феодално-залежних селян грошовою рентою. Була результатом розвитку товарного господарства та міст, проникнення товарно-грошових відносин у село.

Кондотсьєр – в Італії XIV – XVI ст. командир військового загону, який складався переважно з іноземців та знаходився на службі в містах-державках і правителів.

Конклав – збори кардиналів, скликані через кілька днів після смерті папи римського для виборів нового папи. Започаткував такий порядок папа Миколай II в 1059 р. Порядок проведення конклаву затвердив папа Григорій X в 1274 р. Збори відбуваються в ізольованому приміщенні, двері якого наглухо замикаються до обрання папи. Голосування на конклаві таємне. Для обрання необхідно не менше двох третіх голосів плюс один голос.

Коннетабль – королівський конюший у Франкському королівстві, за Кпетінгів входив до числа п'яти вищих державних осіб; з XII ст. – військовий радник короля, з кінця XIV ст. – головнокомандуючий.

Конунг – у стародавніх германців у період Раннього Середньовіччя військовий вождь. Влада конунга була виборною, обирався на народних зборах з числа знатних мужів. Пізніше, з утворенням держави в Швеції, Норвегії, Данії – король.

Контадо – округ в Італії, який включав переважно сільську місцевість, юридично та економічно підпорядковану місту.

Концепція «феодалної революції», яка сформульована Ж. Дюбі, П. Тубером і Р. Фоссє, стверджує революційний характер перетворень французького суспільства на межі X – XI ст., в ході яких виникає феодалний або, як висловився Дюбі, сеньйоріальний спосіб виробництва. В ході «феодалної революції» проходить зміна інституту влади, а точніше його роздрібнення – значна частина публічних прав і повноважень переходить до сеньйорів середнього рівня – власників декількох, а тої одного замку.

Копігольдери – феодално залежні селяни в Англії, довічні або спадкові держателі землі, нащадки вілланів. Появились в кінці XIV – на початку XV ст. Право на земельну ділянку

оформлювався у письмовому вигляді, копія цього документа передавалась на збереження в маноріальний суд.

«Костянтинів дар» – сфальсифікований едикт римського імператора Костянтина I (початок IV ст.) тодішньому папі Сильвестру, яким Церква обґрунтовувала верховенство папи римського над усією християнською Церквою. Насправді він був складений в середині VIII ст. за дорученням одного з пап (можливо, Миколая I). Фальшивість «Костянтинового дарю» була доведена в XV ст. Лоренцо Валлою.

Кортеси – станово-представницькі збори середньовічних держав Піренейського півострова. В Кастилії вперше згадуються 1137 р., регулярно збираються з 1280 р. В Каталонії, Арагоні, Португалії функціонували з XIII ст.

Коттери – феодално залежні селяни в Англії, держателі дрібних земельних ділянок, наймалися на поденну роботу або займалися ремеслом.

Крипта – підземне приміщення, зазвичай під вівтарною частиною церкви, призначене для особливо шанованих поховань або мощів святих, мучеників.

Ктитор – засновник монастиря або храму, вкладник коштів в їхнє будівництво й оздоблення.

Купці – соціальна верства, що займалася торгівлею. Розвиток купецтва розпочався в XI – XII ст. у зв'язку зі стрімким зростанням міст, особливо великих центрів транзитної торгівлі (Венеція, Генуя, ганзейські міста тощо). XIII – перша третина XIV ст. – період розквіту купецтва. У багатьох містах Європи купецька верхівка, сконцентрувавши у своїх руках величезні багатства,

утворила патриціат, що значно впливав на міське управління.

Купецькі гільдії – об'єднання купців, як правило, одного міста. Виникають в XI – на початку XII ст. в Англії, Німеччині, Фландрії та Франції з метою спільного захисту товарів, що транспортуються, забезпечення вигідних умов збуту на ринку через організацію представництв на ярмарках, отримання митних та інших привілеїв.

Куріали – міські землевласники, власники, об'єднані в особливий стан (третій після сенатів і вершників імператорського Рима), повноправні члени міської громади. На початку XX ст. цей стан, який фактично не існував з VII ст., був законодавчо скасований імператором Левом VI Мудрим.

Куртуазність – мистецтво придворної поведінки, уміння поводитись в присутності дам.

Куртуазна література – придворно-лицарська течія в європейській літературі XII – XIV ст.; представлено лірикою трубадурів і труверів у Франції, мінезингерів у Німеччині і лицарськими романами. Куртуазна література прославляла воєнні подвиги, служіння дамі, відображала ритуал лицарської честі.

Кутюми – місцеве звичаєве право середньовічної Франції; склалося на основі старих законів і привілеїв, якими регулювалися відносини сеньйорів із селянами і містами. До XIII ст. на півночі Франції існували в усній формі.

Курфюрсти – вищі духовні та світські князі Священної Римської імперії, за якими від XIII ст. було закріплено право обирати імператора. Колегія курфюрстів юридично була оформлена «Золотою буллою». Курфюрсти володіли майже повною політичною самостійністю.

Лангобарди – германське плем'я, яке напало на Північну Італію в 568 р. і створило там своє королівство з центром в Павії.

Ландграф – граф із судовими повноваженнями щодо деяких інших володінь у Німеччині.

Ландскнехти – солдат найманої німецької піхоти в XV – XVII ст. Наймалися на термін від трьох місяців до одного року.

Ландтаги – орган станового представництва у середньовічних німецьких князівствах, які входили до складу Священної Римської імперії; виникли у XIII ст., склалися з місцевого дворянства, духовенства та представників міст.

Легат – особистий представник папи римського в іноземній державі з дорученням на термін, необхідний для його виконання.

Легісти – юристи, які займали посади королівських радників. Розробляли і впроваджували римське право, яке вони протиставляли звичаєвому праву.

Лібеллярії – селяни в Італії, які мали землю на основі письмового договору з вотчинником; за користування землею платили натуральну, пізніше грошову ренту; в Середній Італії в VIII – X ст. виконували відробіткові повинності.

Лівр – грошово-лічильна одиниця Франції, яка існувала з початку IX ст. Лівр поділявся на 20 су, а су – на 12 деньє, тобто один лівр = 240 деньє. Маса лівра становила 7,69 г срібла, згодом його вартість зменшилась, але зберігався поділ на 20 су. Відомими є лівр турський та лівр паризький.

Лізгольдери – короткотермінові орендарі в Англії в XV – XVI ст.

Лімес – римський прикордонний оборонний вал, система фортифікаційних споруд.

Ліньяж – численний родинний (сімейний) колектив, пов'язаний кровними і шлюбними зв'язками, спільним володінням і фамільним патронатом.

Літ – напіввільна людина, переважно боржники германського походження, які були нездатні повернути борг.

Літургія – основне богослужіння в Католицькій і Православній церквах, яке здійснюється єпископом або священником (пресвітером); складається з двох частин: літургії Слова і власне літургії (літургії Євхаристії) – головної частини служби, під час якої здійснюється Євхаристія (Причастя); в католиків ще називається меса.

Логофет – візантійська посада керівника відомства у Константинополі. З VII – VIII ст. і до XII ст. існували логофет генікона – фінансового відомства, що відповідало за збір і розподіл податків по всій імперії, логофет дрома – пошти, зовнішніх зносин, державного листування, політичного розшуку, логофет стратіотікона – набору і повстання солдат, логофет агели – відомства, що постачало коней, мулів, верблюдів для військових експедицій та інших державних потреб; логофет секретів – довірена особа імператора, фактично – глава кабінету уряду.

Лолларди – середньовічна секта, що виникла з релігійних благодійних братств на початку XIV ст. у Німеччині та Нідерландах. Лолларди негативно ставилися до католицької церкви і зазнавали переслідувань. Група фламандських ткачів, які приєдналися до лоллардів, переховувалася від переслідувань в Англії (м. Норич та ін.), де вони вплинули на рух Дж. Вікліфа.

Англійські лолларди

брали участь у повстанні Уота Тайлера, відстоювали соціальну рівність. Їхнім представником у цьому русі був Джон Болл. Після придушення повстання лолларди зазнали в країні переслідувань і змушені були тікати до Шотландії та на континент.

Лорд – землевласник і сеньйор у середньовічній Англії, безпосередній васал короля; від середини XIV ст. – титул, який присвоювався перам, які входили до палати лордів англійського парламенту; звання лорда передавалось по чоловічій лінії і старшинству, але могло бути надане королем.

Магдебурзьке право – міське право Магдебурга, викладене у збірнику наприкінці XIII ст.; юридично закріплювало права і свободи городян, їх право на самоврядування.

Магістр – вчене звання у середньовічній системі освіти (після бакалавра та ліценціата перед доктором). Магістрами вільних мистецтв ставали після закінчення курсу квадривуму підготовчого факультету, магістрами права, медицини чи теології – після закінчення одного з трьох основних факультетів.

Магістрат – міська рада, орган міського самоврядування, муніципалітет.

Майєр – спочатку керівник господарством вотчинника-феодала, староста, заможний селянин у середньовічній Німеччині, потім орендар. Як правило, майєри походили з числа залежних людей і отримували за службу земельний наділ. З XIII ст. в Німеччині набула розвитку майєрська оренда. Майєр-орендар обробляв свою ділянку за допомогою безземельних селян.

Майл-Ендська програма – програма, висунута під час першої зустрічі повсталих селян з англійським королем Річардом II в лондонському передмісті Майл-Енд 14 червня 1381 р. Вона включала ліквідацію вілланства, амністію учасників повстання, надання усім підданам

короля права вільної торгівлі по всій території Англії, встановлення єдиної земельної ренти – 4 пенси за акр землі.

Майорат – поширена в Середньовіччі форма успадкування (головним чином, земельних володінь), за якої нерухомість повністю успадковував старший син. Майорат сприяв збереженню великих земельних володінь.

Майордом – у Франкській державі спочатку управитель палацу, призначався королем, в VI – середині VIII ст. – вища посадова особа; в середині VII ст. фактично був керівником у кожній із трьох частин Франкської держави : Бургундії, Нейстрії та Аквітанії.

Майстер – повноправний, економічно самостійний ремісник, член цеху, власник своєї майстерні. Мав у підпорядкуванні учнів та підмайстрів.

Манор – феодальна вотчина в середньовічній Англії.

Манс – комплекс житлових і господарських споруд та земельних володінь, що склали селянське господарство. З виникненням феодальної вотчини манс входить до її складу як тримання родини залежного селянина, що обкладалося податком.

Марка – 1) германська сільська або територіальна громада, для якої характерні індивідуальна приватна власність малих сімей на надільні орні землі, колективна власність на пасовища, ліси, луки та інші угіддя. Стала складатися у V – VI ст. у державах, заснованих германцями. 2) У Франкському королівстві VIII – IX ст. і в Священній Римській імперії марка – укріплений адміністративний прикордонний округ, створених для захисту кордонів

Маркграф – у VIII – IX ст. управитель прикордонного округу (марки) у Франкській державі Каролінгів, пізніше – титул вище графа і нижче герцога.

Маркіз – те саме, що маркграф, спадковий титул у Франції, Італії, Англії, Іспанії, Португалії (XI – XV ст.).

Маршал – з XII ст. у Франції заступник коннетабля, з XIII ст. командувач частиною королівських військ. Маршали були і при великих сеньйорах.

Медієвістика – частина історичної науки, яка вивчає історію середніх віків Західної Європи.

Менестрелі – придворні співці й музиканти у Франції та Англії XII – XIII ст. У XIV – XVIII т. так називали мандрівних музикантів.

Менморт – спеціальний внесок, який сплачувався селянами сеньйору при отриманні ними земельних ділянок у спадок.

Меровінги – перша королівська династія у Франкській державі, в період правління якої зародилися феодальні відносини; назва походить від імені напівлегендарного родоначальника – Меровея («Народжений морем»).

Места – об'єднання великих іспанських феодалів, що займались вівчарством. Перша места була створена в Кастилії 1273 р.

Мир Божий – заборона вбивати і причиняти шкоду особам з певних верств (ченцям, священникам, жінкам, прочанам та іншим) під час бойових дій. Рух за Мир Божий виник у Франції в X ст. Постанови про Мир Божий ухвалювались на церковних соборах.

Миряни, парафіяни, паства – члени Церкви, що не мають духовного сану.

Митрополит – вищий духовний сан у православній Церкві, вищий ступінь єпископства, другий після патріарха духовний чин у церковній ієрархії; від нього залежить певне число підлеглих йому єпископів.

Мінезингери – німецькі ліричні поети-співаки XII – XIII ст., що оспівували лицарську любов, любов до дами, служіння Богу і сюзерену, хрестові походи. Творчість мінезингерів виникла під впливом трубадурів Провансу. Мінезингери часто були придворними лицарськими поетами та співаками.

Мініатюра – у середні віки невелике кольорове зображення, що прикрашало або ілюструвало рукописні книги.

Міністеріали – слуги і служилі люди короля і феодалів, що виконували придворну, адміністративну і господарську службу. Набирали міністеріалів із невільних людей, надавали за службу земельні ділянки (міністеріальні лени). Особливо поширені міністеріали в

Німеччині в XI – XIII ст. В XII – XIII ст. отримали особисту свободу і поповнили стан лицарів.

Містії – категорія найманих працівників (за даними «Землеробського закону») – пастухів, сторожів городів, які не мали свого майна і працювали за поденну плату. Найчастіше містіями ставали прийшли люди, чужаки.

Міське право – сукупність правових звичаїв, вимог міських статутів, положень, жалуваних грамот, а також статутів цехів і гільдій; найважливіший елемент міського самоврядування у середні віки.

Міський плебс – нижча верства населення середньовічного міста: збіднілих цехових ремісників, поденників, чорноробів, жебраків, частково підмайстрів.

Міраклъ – жанр релігійної драми XIII – XIV ст., що отримав поширення у Франції. Сюжетну основу міраклів складали розповіді про чудеса, які здійснювала Богоматір або якийсь святий, відомий в цій місцевості.

Містерія – вид середньовічної релігійної вистави, поширеної в Західній Європі в XII – XV ст. Вистава розігрувалась на майдані або на ярмарках протягом декількох днів.

Мітрокомія – візантійська сусідська громада, в якій приватна власність селянина на орну землю і присадибну ділянку поєднувалась з общинною власністю на угіддя. Громада була зобов'язана платити на користь державної скарбниці різноманітні податки і виконувати державні відробіткові повинності. Члени громади були пов'язані круговою порукою.

Монофелітство – християнське вчення, яке виникло в VII ст., було компромісом між ортодоксією і монофізитством. Монофеліти стверджували, що Ісус Христос має дві природи: божественну і людську, але єдину волю (боголюдську. Вселенський собор 680—681 рр. засудив монофелітство як христологічну ересь, повстановивши, що Ісус Христос має як дві природи, так і дві волі (божественну і людську).

Монофізитство – християнське вчення, що виникло у Візантії в V ст. Засновник – константинопольський архімандрит Євтихій, котрий стверджував, що Христос має одну природу – божественну, а не дві – божественну людську. З погляду Церкви це була христологічна ересь. Халкідонський вселенський собор 451 р. засудив монофізитство як ересь.

Мораліте – жанр західноєвропейського театру XV – XVI ст., який виник у Франції та Англії. Персонажами мораліте виступали в алегоричних образах Мудрість, Милосердя, Чуттєвість тощо, які уособлювали людські риси..

Мортити – селяни, які орендували землі за мурту - десяту частину врожаю.

Нава – центральна частина християнського храму між абсидою і нартексом.

Нартекс – західна частина християнського храму, як правило, відокремлена від нави стіною або аркадою.

Натуральне господарство – тип господарства, поширений у Західній Європі в Ранньому Середньовіччі; основою його було дрібне селянське виробництво, яке об'єднувало землеробство і ремесло. Продукти праці виробляються в основному для задоволення потреб самих виробників, а не для продажу.

Нейстрія – історичний регіон на заході Франкського королівства, який охоплював землі між ріками Шельда і Луара.

Непотизм – роздача доходних посад, вищих церковних звань і земель папами римськими своїм родичам.

Нервюра – в готичній архітектурі арка з тесаних каменів, що укріплює ребра склепіння.

Несторіанство – христологічне вчення константинопольського патріарха Несторія (V ст.). Несторій поділив природу Ісуса Христа на божественну (Бо- Син) і людську (Ісус). Відповідно до його вчення, Ісус був людиною (тому Діву Марію він вважав не Богородицею, а людинородицею), який потім став Христом. Несторій вважав, що божественне і людське в Ісусі Христі існує лише у відносній єдності, а не злиті повністю. Несторіанство було засуджено як ересь на Ефеському вселенському соборі 431 р.

Ніка – назва повстання, що відбулося в Константинополі 11 – 18 січня 532 р. як заколот циркових партій, обурених жорстокістю центральної адміністрації.

Новий завіт – друга, християнська, частина Біблії, яка включає чотири Євангелія, Послання і Діяння апостолів та Апокаліпсис.

Нотаблі – у Франції XIV – XVIII ст. члени зборів, які скликав король для обговорення державних, переважно фінансових і адміністративних питань; призначались королем з числа представників дворянства, духовенства та чільних представників буржуазії; мали дорадчий характер.

Оброк – натуральний податок, данина продуктами традиційного натурального господарства, що стягувався феодалом із селян; частина продуктів селянського господарства – зерно, худоба, птахи, яйця, сало, мед, а також виготовлена ними шкіра, пряжа, полотно тощо.

Однощитові лицарі – лицарі, які будучи васалами якого сеньйора, самі не мали васалів і прибували на службу особисто без супроводу.

Олігархія – форма правління, за якої влада належить вузькій групі людей.

Омаж – церемонія оформлення васального договору між васалом і сеньйором, що виникла в VII – VIII ст. Складаючи омаж сеньйору, лицар просив про покровительство (комендації) і визнавав себе його «людиною».

Ордалії – в широкому значенні те ж, що «Божий суд», у вузькому – суд шляхом випробування вогнем і водою.

Ордонанси – королівські укази у Франції та Англії, що мали силу державних законів. У Франції появились у другій половині XII ст., в XV ст. склалася практика, відповідно до якої ордонанси набували силу закону після реєстрації їх в Паризькому парламенті.

Ортодоксія – затверджене вищими церковними авторитетами віровчення.

Остготи – східні готи, які були підкорені гунами. З падінням гунського панування. Поселились у Паннонії; їхній вождь Теодоріх (близько 454 – 526) підкорив Італію, потім переніс Одоакра в 493 р., створив Остготське королівство з центром у Равенні в Північній і Середній Італії. 562 р. Остготське королівство було завойовано візантійцями.

Оттонівське відродження – короткий період (друга половина X – початок XI ст.) піднесення культурного життя в Німеччині за імператорів Саксонської династії Оттонів.

Отці церкви (святителі) – традиційна назва видатних діячів раннього християнства. Авторів численних апологетичних (II – початок III ст.), антиеретичних, коментаторських, історичних та інших творів так званої святоотецької літератури (II – VIII ст.), яка називалася патристикою. Православ'я визнає отцями церкви Афанасія Великого (Александрійського), Василя Великого, Григорія Нисського, Григорія Назіанзина, Іоанна Хрисостома (Златоуста) та інших.

Паж – перший ступінь виховання лицаря. Хлопчика 7 – 10 років відсилали на виховання до досвідченого лицаря, сеньйора, з яким батьки дитини перебували в родинних або дружніх відносинах. Хлопчик вчився стріляти з лука, кидати спис, придворним манерам.

Палата громад – нижча палата англійського парламенту, в яку входили виборні представники міст і так звані лицарі графств.

Палата лордів – вища палата англійського парламенту, виділена в XIV ст., члени якої призначались королем.

Парики – залежні селяни у Візантії, які сплачували поголовний і поземельний податки; у IX – X ст. були, як правило, малоземельними або безземельними селянами-орендарями, але зберігали право змінювати господаря; у пізній Візантії були вже нерідко прикріплені до землі дината або імператора, яку обробляли; сплачували своєму пану грошову ренту, виконували відробіткові повинності, а також державні повинності.

Парламенти – у середньовічній Франції королівські суди. Крім Парижа, парламенти існували в Тулузі, Греноблі, а від другої половини XV ст. – у Бордо та Руані. В Англійському королівстві з 1265 р. парламент – найвищий законодавчий орган держави.

Патриціат – міська верхівка, найбільш заможна, впливова, привілейована верства населення середньовічного міста, що складалася з купців, лихварів, заможних землевласників, домовласників.

Патріарх – вищий духовний глава в православній церковній ієрархії. У візантійську епоху було п'ять патріархів: Константинополя, Риму, Єрусалиму, Александрії та Антіохії.

Патронат – форма покровительства, яка виникла в Ранньому Середньовіччі. Таке покровительство (отримання землі, родового імені патрона, захист у судах тощо) вело до залежності бідних людей і багатих і впливових патронів.

Пергамент – оброблена особливим способом шкіра тварин (кози, свині, вівці, теляти), основний матеріал для письма в Середньовіччі

Пери – безпосередні васали короля, які мали привілей суду рівних собі. В Англії титул пера успадковувався по старшинству тільки по чоловічій лінії, з XIV ст. цей титул дава право бути членом палати лордів.

Підмайстер – ремісник у середньовічних цехах, який не мав власної майстерні і працював за наймом у повноправного члена цеху – майстра. Пропрацювавши кілька років у майстра, сам ставав майстром. Однак у XIV – XV ст. у зв'язку із занепадом цехового ремесла отримання звання майстра було ускладнено (вимагалось сплатити великий вступний внесок у касу цеху, виконати зразкову роботу – шедевр, влаштувати багате частування для членів цеху тощо). Лише близькі родичі майстра могли безперешкодно вступити до цеху. Більшість підмайстрів перетворювалися на «вічних» підмайстрів.

Пісня про мого Сіда – пам'ятка іспанської літератури, анонімний героїчний епос. Єдиний оригінал поеми про Сіда – рукопис 1207 р., уперше виданий не раніше XVIII ст.

Пісня про Нібелунгів – середньовічна німецька епічна поема, написана невідомим автором наприкінці XII – на початку XIII ст. В основу твору покладено сагу про кохання Зігурда до прекрасної валькірії Брунгільди. Текст поеми складається з 39 частин (пісень), що мають назву «авентюр».

Пісня про Роланда – французька епічна поема. Записана у XII ст., зберіглася в багатьох редакціях. Автор поеми невідомий. В її основі лежить справжня історична подія, пов'язана з невдалим походом Карла Великого до Іспанії у 778 р., в якому загинув відомий лицар Роланд.

Плебейство – назва нижчих верств населення середньовічного міста: збіднілих ремісників, поденників, жебраків, частково підмайстрів.

Подеста – керівник виконавчої і судової влади в італійських містах, переважно обирався з іногородніх знатних городян на термін від 6 місяців до одного року. У великих містах-державках (Венеція, Генуя, Флоренція) на підвладних їм територіях правителі менших міст подеста призначались владою міста-метрополії.

Поліптик – опис майна і доходів, насамперед церковних (монастирських) володінь епохи Каролінгів. У ньому вказувалися кількість панської, тобто монастирської землі (ріллі, луків, виноградників, лісів, пасовищ і т. д.), а також угідь, будівель, млинів тощо; надавався перелік селянських тримань із зазначенням місцезнаходження та повинностей, а також соціальний статус власників наділів землі та членів їх родин.

Половинщина – різновид оренди, при якій орендна плата становила половину врожаю.

Понтифікат – час правління папи римського. «Великий понтифік» – один із титулів римських пап.

Порфіра – 1) один із символів візантійського імператора – шовковий плащ багряно-червоного кольору, кольору пурпуру; 2) особлива палата в одному з будинків Великого імператорського палацу, де народжували візантійські імператриці. Порфірородними (Багрянородними) називали дітей імператорів, народжених у порфірі.

Превотство – 1) спочатку – управитель сеньйора у всій сеньйорії або її частині. З XI ст. (після поділу королівського домену на превотства) – чиновники французького короля. В XIII ст. підпорядковані балії (на півночі) і сенешала (на півдні); 2) голова місцевого самоврядування в XIII – XVIII ст. в Парижі.

Прекарій – умовне земельне тримання, яке великий землевласник передавав у користування (на кілька років або довічно) безземельній або малоземельній людині за її письмовим проханням. Одержувач землі (прекаріст) повинен був платити оброк, в деяких випадках відробляти на землі власника Виділяють прекарій даний, прекарій повернутий, прекарій з винагородою.

Пресвітер - священнослужитель, переважно старший священник, якому дозволялось проводити самостійні богослужіння. Стояв вище диякона і нижче єпископа.

Престарна грамота – грамота з новими юридичними умовами землекористування, яка надавалась селянам-прекарістам взамін заповнених прекарних грамот.

Пріор – старший монах у монастирі, помічник абата.

Пріорат – орган міського управління деяких міських комун Північної Італії, в яких влада знаходилася в руках посполанів. Називався ще синьйорією.

Проастій – у Візантії заміський маєток або частина маєтку.

Провендарії – селяни, які не мали наділів, дворові люди.

Проніар – одержувач пронії.

Пронія – у Візантії X – XII ст. умовне дарування, право збору податків з певної території, надане за державну службу. Згодом, у XIII ст., проніар одержав від імператора привілей передавати пронію у спадщину і навіть продавати, що робить пронію близькою до західноєвропейського феода, але не ідентичною. Пронія могла бути припиненою, навіть конфіскованою василевсом.

Протектор – в Англії назва регента, який заміняє недієздатного монарха.

Просте товарне господарство – виробництво і господарство, засноване на власній праці дрібних відособлених товаровиробників – ремісників і селян, які втягувалися у товарний обмін.

Пфальцграф – королівський чиновник у середньовічній державі франків, який очолював королівський суд. При Каролінгах у Східно-Франкському королівстві і Священній Римській імперії пфальцграф представляв у герцогствах інтереси короля (імператора).

Ратуша – будівля для засідань міської ради (магістрату). Знаходилася у центрі середньовічного міста, була символом незалежності міста та (після собору – головної церкви), на нижньому поверсі розташовувався склад чи арсенал, далі йшов парадний зал та ряд інших приміщень для засідань.

Рахімбурги – обрані общиною сотні 7 суддів. В їхній компетенції було тлумачення правових звичаїв, знавцями яких вони вважалися. У другій чверті VIII ст. їх змінили призначувані королем скабіни (присяжні).

Регалії – 1) монопольне право королівської влади на отримання доходів. Королівські регалії: право карбувати монету (монетна регалія), право суду (судова), право збору податків, ринкових мит (ринкова), на розробку рудників (гірнична), видобутку солі (соляна).

Рейхстаг – з XII ст. орган станового представництва у Священній Римській імперії, часто називався імперським сеймом. Спочатку складався з князів, але у XIV ст. склад розширився завдяки участі графів та інших феодалів. У 1255 р. до рейхстагу вперше були запрошені представники міст. З XV ст. рейхстаг складався з трьох колегій, чи імперських чинів: з імперських князів, імперських лицарів та імперських міст.

Реконкіста – відвоювання Піренейського півострова від арабів, охоплювала 718 – 1492 рр.

Рельсф – викуп, що сплачувався сеньйору спадкоємцем феода.

Рента – частина виробленого селянами додаткового продукту, який привласнював землевласник. Рента була трьох видів: відробіткова (панщина), натуральна – продуктами і виробами свого господарства (оброк) та грошова.

Рікос омбрес – представники вищої знаті в піренейських християнських королівствах з кінця XII ст. Мари імунітет у своїх володіннях, були звільнені від податків, підлягали лише суду рівних. В XIV – XV ст. втратили свої позиції.

Рігсдаг – станово-представницькі збори в Данії та Швеції в XV ст.

Робітниче законодавство – серія аналогічних за змістом законів (1349 р., 1350 – 1351 рр., 1361 р., 1388 р.), що мали на меті забезпечити дешевою робочою силою ті соціальні верстви села і міста, які вже в цей період використовували у своєму господарстві працю найманих робітників, підмайстрів, сезонних робітників тощо. Потреба в таких законах була викликана різким подорожчанням найманої робочої сили, яке стало наслідком значної нестачі найманих робітників, особливо на селі. Безпосереднім поштовхом до появи цієї кризи робочої сили послужила «чорна смерть» – епідемія чуми, що поширилась в Англії в 1348 р. і значно скоротила чисельність трудового населення країни.

Романський стиль – загальноєвропейський стиль середньовічного мистецтва X – XII ст. Основний вид мистецтва романського стилю – архітектура, переважно церковна. Головний тип романського храму – базиліка, як правило, тринефна. Це храм-фортеця з товстими потужними стінами, вузькими віконними та дверними отворами, напівциркульними арками (у вікнах, порталах аркадах). У плані нагадував латинський хрест. Храм споруджувався зазвичай на високих місцях. Романський стиль найкраще представлений у Франції, Німеччині, Італії, набув поширення в Іспанії, Англії.

Романія – назва, яку середньовічні греки дали Візантії, що вважалася, згідно з офіційною ідеологією, законною спадкоємницею імператорського Рима.

Ромеї – політико-конфесійне, а не етнічне поняття, яке означало громадян Романії; ромеями називали всіх християнських підданих візантійського імператора. «Ромей» почало співвідноситися з поняттям «греки» не раніше X ст.

Саксонське зеркало – це запис звичаєвого права Східної Саксонії з поділом на земське право (для «неблагородних», але особисто вільних) і ленне право (тільки для осіб, що належать до шляхетних станів); права нижчих станів, зокрема, залежних селян, не фіксувалися. Ця правова збірка складена Ейке фон Ріпковим між 1221 р. і 1235 р. За задумом автора, вона «дзеркально» відображала право саксів.

Салічний закон/ правда – один із германських варварських законів/правд, збірник звичаєвого права (судових звичаїв і казусів) салічних (приморських) франків. Найдавніший текст судейника (що не зберігся і дійшов до нас в рукописах VIII – IX ст.) був складений і записаний, найімовірніше, між 507 р. і 511 р., тобто ще за життя (а можливо, і за наказом) франкського короля Хлодвіга.

Сарацини – плем'я кочівників, згадане античними авторами; в Ранньому Середньовіччі зава була поширена на всіх арабів, пізніше – на всіх мусульман.

Сацебарон – термін, що зустрічається в «Салічному законі» і франкських привілеях (грамотах) VII ст. Має декілька значень: 1) знавець законів і звичаїв, що стежить за їх дотриманням в суді графа; 2) королівський представник у графському суді для збору судового мита.

Свеви – збірна назва переважно германських племен (бури, семнони, гермундури, квади, маркомани і інші), що займали в I ст. до н. е. – II ст. н. е. басейн річок Ельби, Майна, Некара. З частини свевів в середині I ст. до н. е. виник племінний союз маркоманів, які осіли у прикордонній з Римською імперією території на лівому березі верхньої течії Дунаю.

Священна Римська імперія – середньовічна держава, що займала значну частину Західної Європи і включала німецькі, італійські, чеські землі, Нідерланди та інші території. Створена в 962 р. німецьким королем Оттоном I як Римська імперія, в 1157 р. за Фрідріха I Барбаросси в політичному листуванні зафіксовано нову назву країни – Священна Римська імперія, а потім – Священна Римська імперія німецької нації. Формально проіснувала до 1806 р.

Секуляризація – переведення державою земельних володінь із церковної власності у світську. У першій половині VIII ст. секуляризація церковних земель була проведена Карлом Мартеллом для перерозподілу земельного фонду на користь бенефіціаріїв.

Селянство – основний виробничий клас Середньовіччя. Розпадалось на групи за економічною (за величиною земельних наділів) і правовою (мірою юридичного забезпечення

власницьких прав, розміром і характером повинностей, мірою особистої несвободи) ознакою. Знаходилось у поземельній, особистій і судовій залежності.

Сенешаль – 1) управитель королівським палацом у Франкській державі V – VIII ст., з VIII ст. набув судових і військових функцій; 2) королівський чиновник, голова судово-адміністративного округу сенешальства на заході та півдні Франції з широкими повноваженнями.

Сеньйор – 1) великий земельний власник сеньйорії (вотчини), як феодалний земельний власник сеньйор мав у підпорядкування залежних селян, а також містян, які жили на території сеньйорії; 2) у системі васалітету – пан групи васалів. Верховний сеньйор території (король, герцог, князь) називався сюзереном. Розрізняють світських і духовних сеньйорів.

Серваж – вид феодалної залежності селян середньовічної Західної Європи. Характеризувався особистим зв'язком серва з його сеньйором та значним обмеженням особистих та громадянських прав.

Серви – особисто залежні селяни у Франції (перебували в особистій, поземельній та судовій залежності від сеньйора). Як особисто залежні серви платили: 1) поголовний побор (шеваж); 2) «шлюбний побор» (формар'яж) за одруження з вільною людиною або із сервом з іншої сеньйорії; 3) «посмертний побор» (менморт, «право мертвої руки»), найчастіше у вигляді кращої голови худоби; 4) сеньйор міг стягувати з серва довільну талью.

Середні віки – прийняте в історичній науці позначення періоду всесвітньої історії, який іде за історії стародавнього світу і передує новій історії. Поняття «середні віки» появилось в італійських істориків-гуманістів в XV – XVI ст. для позначення провалу в культурному розвитку Західної Європи між епохою високої античної культури та її Відродженням у XV ст. Термін утверджується в науці у XVIII ст. для позначення «старого порядку», який асоціювався з феодалізмом.

Символ Віри – короткий виклад догматів, головних положень християнського віровчення. Складається з 12 частин; у перших восьми говориться про Трійцю, про троїчність Бога, єдиносущність Бога Отця і Бога Сина, «олюднення» Ісуса Христа і спокуту гріхів; чотири наступні присвячені Церкві, хрещенню і вічному життю. Символ віри затверджений на Нікейському (325 р.) і Константинопольському (381 р.) соборах.

Симонія – продаж і купівля церковних посад або духовного сану.

Симфонія – теорія, прийнята в політичній ідеології Візантії, згідно з якою світська і духовна влада знаходяться в гармонійній єдності та правлять суспільством у згоді, взаємно доповнюючи одна одну.

Синкліт – вища рада візантійської столичної знаті, переважно служивої, створений у IV ст. Константином Великим у нововідбудованому Константинополі як альтернатива римському сенату. Зберігався до кінця існування Візантійської імперії, поєднував чиновників і військових, дійсних і відставних, але вирішальної ролі в управлінні держави не відігравав, залишаючись дорадчим органом при імператорові.

Сім вільних мистецтв – система навчальних предметів, які викладалися у середньовічних школах та університетах. До «семи вільних мистецтв» входили граматика, діалектика, риторика, арифметика, геометрія, астрономія та музика (як теоретична математична дисципліна). Пізніше у середньовічних університетах «сім мистецтв» вивчалися на молодшому (артистичному факультеті), після закінчення якого студент переходив на один із старших факультетів (богословський, медичний чи юридичний). У VI ст. «сім вільних мистецтв» поділилися на дві групи: тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадривіум (арифметика, геометрія, астрономія і музика). До XIII ст. переважав тривіум.

Синьйорія – 1) форма політичного устрою деяких міст-держав Північної і Середньої Італії другої половини XIII – середини XVI ст., яка характеризується зосередженням цивільної і військової влади в руках одноособового правителя – сіньйора (тирана); 2) орган міського самоврядування в середньовічних італійських містах-комунах.

Скальди – давньоскандинавські поети-співці в дружинах конунгів.

Скрипторій – майстерня з переписування рукописів, переважно у монастирях. Перші скрипторії виникли у VI – VII ст. на півдні Італії, Франції, Ірландії, Іспанії. Найбільшою славою в епоху Карла Великого мав скрипторій Турського монастиря Св. Мартіна, абатом якого був Алкуїн.

Смітфілдська програма – програма, висунута під час другої зустрічі з королем 15 червня 1381 р. у Смітфілді. Вона включала вимогу скасування «робітничого законодавства», вилучення земель у церкви та розподілу їх між селянами, повернення захоплених сеньйорами общинних угідь, скасування всіх форм особистої залежності, скасування всіх привілеїв сеньйорів та зрівняння станів.

Собор – 1) дорадчі збори церковних ієрархів для управління Церквою (грецькою синод). Розрізняють провінційний собор – збори місцевого духовенства, помісний собор – збори духовенства країни, вселенський – збори духовенства всієї Церкви; 2) головний храм міста, в якому в урочисті дні Церкви дні богослужіння здійснюють вищі духовні ієрархи.

Сока – в Англійському королівстві земельна власність, надана сокменам із колишньої області Денло на умовах виплати чиншу і військової служби на користь короля.

Сокмени – особисто вільні селяни скандинавського походження в англосаксонській Англії, а також в період нормандського завоювання Англії. Очевидно, знаходилися лише в судовій залежності від лорда манора. В XV ст. злилися з фрігольдерами.

Солід – римська золота монета вагою 4,5 грам. Поділявся на 12 денаріїв. За даними VI ст. вважалося, що 3 соліди дорівнювали вартості корови «здорової, зрячої і рогатої».

Стан – соціальна група, яка мала певні права й обов'язки, закріплені за нею звичаєм або законом і які передавалися по спадку.

Станово-представницька монархія – форма феодальної держави, в якій поруч із королівською владою існувало станове представництво. Склалася у країнах Західної Європи у XIII – XIV ст. у ході державної централізації, формування загальнодержавних станів та їх представницьких органів (парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, кортеси в Іспанії тощо). Основна функція – надання королю одноразових грошових субсидій та згоди на оподаткування населення податками.

Статут – документи, що закріплювали правове становище середньовічних європейських міст та різних внутрішньоміських об'єднань (цехів, гільдій) тощо.

Стратиг – 1) до оформлення фемного ладу – будь-який полководець, воєначальник; 2) у VIII – XI ст. – намісник, правитель військово-адміністративного округу (фемі), командир фемного війська, а також комендант окремого міста або фортеці. Представляв на місцях владу імператора, вирішував військові та цивільні справи від його імені, здійснював суд у межах свого округу.

Стратіот – 1) узагальнений термін для позначення військовослужбовців. Використовувався для позначення рядового складу всіх родів війських, що протиставлявся командному складу – архонтам; 2) воїн з вільних селян, зобов'язаний самостійно служити в ополчення фемі або сплачувати певну суму, утримувати себе і своє озброєння. Наділявся земельною ділянкою визначеної цінності. Мав передбачені законом пільги і періодично отримував від держави виплати з державних земель за виконання військової повинності (стратії), періодично брав участь у військових зборах і походах. Військові земельні ділянки та їхні власники (стратіоти) заносилися до спеціальних списків (каталогів). Копії яких зберігалися в Константинополі, у відомстві логофета стратіотикона. Стратіотське ополчення існувало протягом VII – XI ст. і потім розпалося, оскільки вартість нового озброєння не покривалася доходами стратіота, а використання цього озброєння вимагало постійних тренувань, тому армія почала комплектуватися професійними найманим військами.

Схизма – розділення (розкол) у результаті протиріч між послідовниками різних поглядів усередині Церкви.

Схоластика – філософія, що виросла з теології, нерозривно з нею пов'язана, але не тотожна їй. Схоластика прагнула дати теоретичне обґрунтування релігійному світогляду. Сутність схоластики – осмислення догматів християнства з раціоналістичних позицій та за допомогою

складних логічних висновків, їх систематизація і тлумачення із залученням праць античних філософів (наприклад, Аристотеля).

Тайнство – у християнській Церкві священна символічна дія, встановлена Ісусом Христом, при здійсненні якої на віруючих за посередництвом священнослужителів сходять благодать Божа. Відрізняється від обряду, оскільки обряд має церковне або світське, а не божественне походження. До Ранняго Середньовіччя склалася система семи тайнств: причащення (євхаристія), хрещення, хіротонія (рукоположення, тільки для священнослужителів), миропомазання, шлюб, сповідь, елеосвячення (соборовання).

Талья – у середньовічній Франції побор, який сеньйори стягували із залежних селян, переважно у довільних розмірах. Із посиленням королівської влади у XV ст. за Карла VII (1422 – 1461 рр.) так стали називати і прямий державний податок.

Тевтонський орден (Німецький орден) – чернечий лицарський орден Римо-католицької Церкви, заснований у XII ст., що складався переважно з вихідців із «тевтонських» (східнонімецьких) земель. Орден брав участь у хрестових походах, а також відіграв значну роль у християнізації Східної Європи та поширенні західноєвропейських звичаїв на її теренах.

Тен – в англосаксонській Англії королівський дружинник, який з'являвся до королівського ополчення кінно разом зі свитою. Мінімальний розмір земельного наділу тема – дві – п'ять гайд.

Теократія – форма державного правління, при якій голова держави має вищу світську і духовну владу.

Теологія – богослов'я, вчення про Бога, про Його сутність, і дію, сукупність міркувань і доказів істинності віровчення, обґрунтування вірності змісту і засобів культових дій, норм і правил життя.

Тимпан – в середньовічних соборах верхня частина portalу, переважно декорована скульптурними зображеннями.

Тіара – потрійна корона папи римського, яка символізувала права папи як судді, як законодавця і як священнослужителя.

Тінг – збори дорослих вільних чоловіків у германців і скандинавів. Як правило, мали не тільки законодавчі повноваження, але і право обирати вождів або королів.

Трансепт – в базилікальних храмах приміщення, що перегороджує наву перед вівтарем.

Третій стан – термін, який виник у Франції XV ст. для позначення непривілейованого населення країни, яке платило податки і представлено в Генеральних штатах окремою палатою.

Трипілля – система сівозміни, яка полягає в тому, що рілля поділяється на три поля, кожне з яких засівається першого року озиминою, другого – яровино, а на третій рік залишається під паром.

Трубадури – представники лицарської музично-поетичної культури півдня Франції. У поезії трубадурів чільне місце займала тема високого, куртуазного кохання. Воно зображувалося як могутнє моральне почуття, яке облагороджує і підносить людину. Визнаним майстром любовної пісні був Бернарт де Вентадорн (бл. 1140 – бл. 1200 рр.).

Трувери – північнофранцузькі поети-співці XII – XIII ст.

Фабліо – один із жанрів французької міської літератури XII – початку XV ст., невеликі віршовані новели.

Фарс – популярний жанр середньовічної драми, невеликі комічні п'єси побутового змісту, тематикою близькі до фабліо. Фарс виник у XIII ст.

Федерати – союзні римлянам варварські народи, які жили на території імперії, визнавали на собою її владу, уклали договір про військову службу з імператором і отримували грошову платню або постачання зі скарбниці. Служили в кінноті та їхні частини очолювалися римськими офіцерами.

Фема – з початку VIII ст. – територіально-адміністративна одиниця, уся повнота влади в ній належала стратигіві, який призначався імператором на кілька років. Він командував

ірегулярним ополченням, що набиралося з місцевих жителів, дрібних вільних землевласників і також називалося фемою. У період розквіту, в X ст., імперія мала в Азії 15 фем, в Європі – 14 фем, на Кримському півострові – 2 (Херсон і Боспор), в Егейському морі – 2 морські феми.

Феод – спадкове земельне володіння, подароване сеньйором васалу за умови несення служби (військової, придворної, в управлінні, в суді тощо) або сплати встановлених внесків.

Феодал – землевласник, власник феоду в епоху Середньовіччя.

Феодалізм – термін, що виник в кінці XVIII ст. і початково означав «старий порядок», який асоціювався з абсолютною монархією та пануванням дворянства-шляхти. У сучасній історичній науці феодалізм визначається як система суспільних відносин, породжена необхідністю формування й утримання лицарського війська, яка почала зароджуватись в епоху варварських королівств та Великого переселення народів, коли новостворені держави не мали засобів для централізованого утримання і забезпечення війська за рахунок державної скарбниці, а племінні ополчення не відповідали вимогам часу. Це змусило вдаватися до утримання й озброєння війська власним коштом тих, хто відбував військову повинність, наділяючи останніх для цього певними засобами отримання ресурсів, перш за все землею. Остаточо ця система сформувалась в умовах зовнішньої загрози (мусульманської, норманської, угорської), ускладнення озброєння, придбання якого вимагало значних ресурсів (вартість озброєння одного вершника співвідносилася з вартістю кількох десятків коней), а використання – постійних тренувань, що поступово привело до скорочення, а згодом до повної ліквідації народних ополчень. Ті, хто не міг відбувати військової повинності, повинні були своїм коштом утримувати тих, хто її ніс. Держава, яка не мала розвинутого апарату для регулярного збору податків, фактично передала цей збір з певних територій тим, на чю користь вони стягувалися. Поступово до таких осіб перейшли судові та адміністративні функції, що перетворило їх на дрібних володарів з тенденціями до відокремлення від самої держави аж до створення власної. Ця система стала панівною в Західній Європі, певні її модифікації розвинулися в Центрально-Східній Європі (Польщі, Угорщині, Русі). У Скандинавії вона не пішла далі невдалих спроб, та й в Данії. У Візантії спроба її запровадження з X – XI ст. у вигляді землеволодіння динатів, появи париків і зародження лицарського війська була стимульована утворенням Латинської імперії (1204 р.) та інших латинських держав на її території. До другої половини XIV ст. центральна влада ще намагалася боротися з цим явищем, гальмуючи його розвиток, але остаточно здалася, не маючи змоги іншим способом забезпечити утримання відповідного війська.

Феодалізм сформував систему суспільних відносин і соціальних структур, що виражалася у встановленні взаємних зобов'язань між сюзереном (сеньйором) і його васалом у межах системи васалітету.

Феодальна вотчина – комплекс феодальної земельної власності (землі, будівлі, інвентар) і прав на залежних селян. Синоніми вотчини – сеньйорія, маєток, манор. З VIII – IX ст. панівна форма землеволодіння у більшості країн Західної Європи.

Феодальна ієрархія – система відносин в середині класу феодалів; виявлялась у відносинах «сеньйор – васал»; обумовлена умовним характером феодальної земельної власності.

Феодальна роздробленість – етап у політичному розвитку середньовічної держави і суспільства, який полягає в поділі ранньосередньовічної монархії на самостійні політичні одиниці під владою окремих династій при збереженні центральною владою номінального політичного верховенства.

Фірд – ополчення всіх вільних англосаксонських общинників.

Фіск – у Франкському королівстві королівське (імператорське) господарство, землі та будівлі, що належали до нього.

Флорин – золота монета вагою 3,54 г, яка карбувалася у Флоренції від 1252 р. і юла в обігу в державах Середземномор'я.

Фогт – у Франкській державі Каролінгів, а згодом у Франції і Німеччині, світська посадова особа у церковних володіннях, наділена судовими, адміністративними і фіскальними

функціями. Призначався королівськими посланцями або графами з кандидатур місцевих землевласників після схвалення їх абатами чи єпископами.

Фоліант – в Середньовіччі рукописна книжка великого розміру.

Формар'яж – норма феодалного права, яка обмежувала свободу шлюбу залежного селянства. У Ранньому Середньовіччі поширювався, головним чином, на сервів і означав необхідність дозволу сеньйора на шлюб. У період Класичного Середньовіччя (не пізніше середини XII ст.) формар'яж поширювався на всіх залежних людей сеньйорії та означав необхідність дозволу сеньйора на шлюб з особою, яка перебуває поза його юрисдикцією, на заміжжя дочки віллана в чужу сеньйорію або на шлюб з особою вищого соціального статусу, за що сеньйор отримував грошове мито. У XII – на початку XIII ст. селянам вдалося звільнитися від формар'яжу. Він зберігся лише для сервів. У XIV – XV ст. у більшості країн Західної Європи формар'яж зник.

Формули – це зразки для складання документів, привілеїв/грамот, що використовувалися у світських і церковних канцеляріях. У формулах немає конкретних географічних назв, імен, дат, чисел і т. д., але вони дають уявлення про поширені випадки дарувань, заповітів, актів купівлі-продажу, комендації, патронату, кабальних прекарних грамот тощо.

Франки – назва, яку використовували римляни для позначення кількох дрібних германських племен, об'єднаних у племінний союз. Виділяли франків салічних, тобто приморських, які осіли на морському березі від гирла Рейну до Шельди, і рипуарських, тобто берегових, що жили по обох берегах Рейну.

Францисканця – члени жebraкуючого чернечого ордену, заснованого Франциском Асізьким у 1223 р. з метою проповіді Слова Божого серед простолюду.

Фригольдери – категорія англійських селян, які довічно чи спадково володіли землею, були особисто вільними, мали фіксовану ренту, право заповіту, відчуження землі, захисту в королівських судах.

Фуерос – в християнських піренейських державах дарування (зазвичай королівські) міським і сільським громадам, які фіксували їхні права, привілеї та обов'язки. Цей термін вживається також на позначення самих привілеїв.

Халіф – духовний глава мусульман і світський правитель арабо-ісламської держави (халіфату). Титулом халіфа володіли з 929 р. правителі Кордовського халіфату на піренейському півострові, а також Фатіміди, які правили Єгиптом у 909 – 1171 рр., хоч за межами цих держав мусульмани не визнавали їхнього духовного авторитету.

Халіфат – форма державного ладу в мусульман, при якій глава держави (халіф) є її релігійним главою.

Хартія – привілей, який надавав або підтверджував окремі права міст. Надавався сеньйором або королем, який, як правило, підтримував міщан у боротьбі з сеньйорами.

Хрестові походи – походи на Близький Схід (в Сирію, Палестину, Північну Африку), організовані західноєвропейським духовенством і феодалами в 1096 – 1270 рр.

Цезарепапізм – політика монархів щодо Церкви, за якої монарх фактично є главою Церкви.

Целібат – обов'язкова безшлюбність католицького духовенства, узаконена папою Григорієм VII, практично утвердилась у XII ст.

Ценз – фіксована феодална поземельна рента, яка щорічно виплачувалася селянином за земельне тримання феодалу продуктами чи грошима. З часом цензом стала іменуватися грошова рента (чинш).

Цензива – спадковий земельний наділ селянина у Франції, за користування яких селянин-цензитарій щорічно сплачував фіксовану грошову ренту.

Цех – об'єднання ремісників одного міста однієї чи споріднених спеціальностей для забезпечення за членами цеху монополії на виробництво та збут ремісничих виробів.

Цехмістр – виборна особа, яка очолювала ремісничий цех, іноді в цехах обирали двох цехмістрів.

Цехові революції – боротьба цехів з міським патриціатом протягом XIII – XV ст. за владу в місті. У ряді міст, таких, як Кельн, Флоренція, Базель тощо, цехи перемогли.

Чинш – цenz, фіксована рента в грошовій формі із залежних селян.

Чорна смерть – назва, дана сучасниками епідемії чуми 1347 – 1353 рр., занесеної з Азії, що спустошила багато європейських країн. Вважається, що за цей час загинуло близько 25 млн. осіб (майже половина населення Європи). Особливо лютувала «Чорна смерть» у Франції та Англії. Епідемія призвела до скорочення робочих рук та їх подорожчання, що викликало видання у низці країн урядових актів (наприклад, в Англії законів, відомих під назвою «робітниче законодавство»), спрямованих на забезпечення феодалів, багатих купців та майстрів дешевою робочою силою, які зберігали рівень заробітної плати на рівні, що існував до епідемії.

Швабський союз – військово-політичне об'єднання феодалів південного заходу Німеччини. Був укладений у м. Еслінген (Швабія) у лютому 1488 р. між імперськими лицарями та імперськими містами. Потім до нього приєдналися курфюрсти Майнцький, Трірський, Пфальцький, ландграф Гессенський, герцог Баварський та інші. Боровся за реформу, яка передбачала деяку централізацію країни.

Шванк – жанр німецької міської середньовічної літератури, аналогічний французькому фавлю; виник у XIII ст.

Шеваж – невеликий подушний побор, що сплачувалася сервами і символізував їхню особисту залежність від сеньйора.

Шедевр – у середньовічних цехах зразковий виріб, який мав виконати підмайстер – кандидат на здобуття звання майстра.

Шериф – королівський чиновник у середньовічній Англії, який виконував на території графства адміністративні, поліцейські, військові та деякі судові функції.

Щитові гроші – грошові платежі замість відбування феодалної військової служби. Були встановлені в Англії для посилення обороноздатності держави Генріхом II (1154 – 1189 рр.). На щитові гроші король міг наймати на військову службу придатних лицарів, встановлюючи на власний розсуд термін служби та дисципліну.

Ярл -початково представник скандинавської родоплемінної знаті, з XI ст. – перший намісник конунга.

Ярмарок – щорічні чи періодичні торги у певних містах Західної Європи, в яких брали участь купці з різних країн.

5. Перелік історичних постатей, подій і держав середньовічної Європи

Історичні постаті

1. Августин Блаженний
2. Алієнора Аквітанська
3. Алкуїн
4. Альберт Великий
5. Артур
6. Беда Вельмишановний
7. Бенедикт Нурсійський
8. Боецій
9. Боніфаций VIII
10. Вікліф Джон
11. Вільгельм Завойовник
12. Генріх VII Тюдор
13. Генріх II Плантагенет
14. Гільйом Каль

15. Готфрід Бульонський
16. Григорій I Великий
17. Григорій VII
18. Григорій Турський
19. Гуго Капет
20. Гутенберг Йоган
21. Едуард Сповідник
22. Едуард III
23. Ейнград
24. Ейрік Рудий
25. Жанна д'Арк
26. Ізабелла Кастильська
27. Інокентій III
28. Іоанн Безземельний
29. Ісидор Севільський
30. Карл Великий
31. Карл Лисий
32. Карл IV Люксембурзький
33. Карл Мартелл
34. Карл V Мудрий
35. Карл Смілий (Бургундський)
36. Кассіодор Флавій
37. Коммін Філіп де
38. Колумбан
39. Лотар
40. Людовік Благочестивий
41. Людовік Німецький
42. Людовік IX Святий
43. Людовік XI
44. Ногаре Гійом
45. Оккам Вільям
46. Оттон I
47. Пипін Короткий
48. П'єр Абеляр
49. Ричард Левине Серце
50. Савонарола Джіроламо
51. Салах-ад-Дін
52. Сигізмунд I
53. Симон де Монфор
54. Торквемада Томас
55. Філіп II Август
56. Філіп IV Красивий
57. Фома Аквінський
58. Фрідріх I Барбаросса
59. Фрідріх II Штауфен
60. Франциск Асизький
61. Хлодвіг

Історичні події

1. Альбігойські війни.
2. Арабська інтервенція на територію Європи.
3. Боротьба за інвеституру (Генріх IV – Григорій VII).

4. Велике переселення народів. Утворення варварських королівств на території Європи.
5. Верденський поділ.
6. Війна Червоної та Білої троянди.
7. Жакерія.
8. Повстання Уота Тайлера.
9. Завойовницькі походи Карла Великого.
10. Клермонський собор.
11. Набіги угрів та їх відбиття.
12. Походи в Італію Оттона I, утворення Священної Римської імперії.
13. Походи вікінгів і боротьба з ними інших європейських народів та держав.
14. Реконкіста.
15. Розкол Церкви.
16. «Сицилійська вечірня».
17. Столітня війна.
18. Хрестові походи.

Держави середньовічної Європи

Час і обставини виникнення, зміни кордонів (до кінця XV ст.) основних держав Західної Європи (Франція, Італія, Німеччина, Іспанія, Португалія, Англія, Данія, Швеція, Норвегія, Швейцарія).

Середньовічні імперії: Карла Великого Священна Римська.

Місця і час існування середньовічних держав: Арагон, Астурія, Анжуйська держава, Бургундське герцогство, держави хрестоносців на Сході, Кастилія, Кордовський емірат, Кордовський халіфат, Леоно-Кастильське королівство, Сицилійське королівство.

6. Хронологічна таблиця

325	Перший Вселенський собор у Нікеї
330	Перенесення столиці імперії з Рима в Константинополь (Візантій)
381	Другий вселенський собор у Константинополі
395	Поділ Римської імперії на Західну і Східну
431	Третій Вселенський собор в Ефесі
451	Четвертий Вселенський собор у Халкідоні
476	Падіння Західної Римської імперії
481-511	Хлодвіг, вождь і король франків
486-751	Династія Меровінгів у Франкській державі
711-714	Завоювання Іспанії арабами
715-741	Карл Мартелл, майордом Франкського королівства
732	Перемога франків над арабами під Пуатьє
741-768	Пипін Короткий, майордом (з 751 р. – король франків)
751-987	Династія Каролінгів (Франкська держава, Франція)
756	Заснування світської держави пап римських
756-929	Кордовський емірат в Іспанії
768-814	Карл Великий, король франків (з 800 р. – імператор)
829	Об'єднання англосаксонських королівств
843	Верденський договір
919-1024	Саксонська династія в Німеччині
936-973	Оттон I, німецький король (з 962 р. – імператор)
987-1328	Династія Капетингів у Франції
1024-1125	Франконська династія в Німеччині
1042-1066	Едуард I Сповідник, король Англії

1054	Поділ християнської церкви на східну (православну) і західну (католицьку)
1066	Завоювання Англії Вільгельмом Нормандським
1073-1085	Папа римський Григорій VII (Гільдебранд)
1077	Зустріч короля Генріха IV з папою Григорієм VII у Каноссі
1086	«Книга Страшного суду»
1095	Клермонський собор
1096-1270	Хрестові походи
1096-1099	Перший хрестовий похід
1122	Вормський конкордат
1138-1254	Династія Штауфенів у Німеччині
1139	Утворення Португальського королівства
1147-1149	Другий хрестовий похід
1152-1190	Фрідріх I Барбаросса, німецький імператор
1154-1399	Династія Плантагенетів в Англії
1176	Битва під Леньяно. Перемога Ломбардської ліги над Фрідріхом I Барбаросою
1180-1223	Філіп II Август, король Франції
1189-1192	Третій хрестовий похід
1198-1216	Папа римський Інокентій III
1199-1216	Іоанн Безземельний, король Англії
1202-1204	Четвертий хрестовий похід
1212	Битва під Лас Нас де Толоса
1215	Велика хартія вольностей
1237	Об'єднання Тевтонського ордену з орденом мечоносців
1265	Початок англійського парламенту
1269-1270	Восьмий хрестовий похід
1285-1314	Філіп IV Красивий, король Франції
1291	Утворення Швейцарського союзу
1302	Скликання перших Генеральних штатів у Франції
1309-1377	«Авіньйонський полон» пап
1328-1589	Династія Валуа у Франції
1337-1453	Столітня війна
1346	Битва під Кресі
1346-1378	Карл I, чеський король (з 1347 р. – німецький імператор)
1347	Захоплення англійцями Кале
1348-1350	«Чорна смерть» у Західній Європі
1356	«Золота булла» імператора Карла IV
1356	Битва під Пуатьє
1356-1358	Повстання в Парижі під керівництвом Етьєна Марселя
1358	Жакерія у Франції
1378	Повстання чомпі у Флоренції
1378-1417	«Велика схизма» – розкол у католицькій церкві
1381	Повстання Уота Тайлера в Англії
1399-1461	Династія Ланкастерів в Англії
1414-1418	Констанцький собор
1442	Завоювання Арагоном Неаполітанського королівства
1453	Взяття турками Константинополя
1455-1485	Війна Червоної та Білої Троянди в Англії
1461-1483	Людовік XI, король Франції
1479	Об'єднання Арагону та Кастилії, створення Іспанського королівства

1485-1603	Династія Тюдорів в Англії
1485-1509	Генріх VII Тюдор, король Англії
1492	Завоювання Іспанією Гранади, завершення Реконкісти